

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

DIŞİŞLERİ BAKANI İSMAİL CEM DÖNEMİ (1997-2002):

TÜRKİYE-YUNANİSTAN İLİŞKİLERİNİN ANALİZİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Semih KIVRAK

BURSA – 2022

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

DIŞİŞLERİ BAKANİ İSMAİL CEM DÖNEMİ (1997-2002):
TÜRKİYE-YUNANİSTAN İLİŞKİLERİNİN ANALİZİ
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Semih KIVRAK

Danışman:

Prof. Dr. Barış ÖZDAL

BURSA – 2022

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı: Semih KIVRAK

Üniversite: Bursa Uludağ Üniversitesi

Enstitüsü: Sosyal Bilimler Enstitüsü

Anabilim/Anasanat Dalı: Uluslararası İlişkiler

Bilim/Sanat Dalı: Uluslararası İlişkiler

Tezin Niteliği: Yüksek Lisans Tezi

Sayfa Sayısı: xii + 124

Mezuniyet Tarihi:/...../20....

Tez Danışman(lar)ı: Prof. Dr. Barış ÖZDAL

DIŞİŞLERİ BAKANI İSMAİL CEM DÖNEMİ (1997-2002): TÜRKİYE-YUNANİSTAN İLİŞKİLERİNİN ANALİZİ

İsmail Cem Dışişleri Bakanı olduğu 1997-2002 arası dönemde Türk Dış Politikası'na yeni bir perspektif kazandırmıştır. Türkiye ile Yunanistan ilişkileri bu dönemde dostluk ve işbirliği yönünde gelişmiştir. Bu tez çalışmasının konusunu İsmail Cem'in Dışişleri Bakanı olduğu dönemde Türkiye ile Yunanistan ilişkilerinde yaşanan değişim oluşturmaktadır. Bu bağlamda tez çalışmasında İsmail Cem'in dış politika anlayışı çerçevesinde 1997-2002 arasındaki Türkiye ile Yunanistan ilişkilerinin boyutunu ortaya koymak ve ilişkilerin değişiminde İsmail Cem'in rolünü analiz etmek amaçlanmıştır. Literatür taraması, arşiv çalışması ve söylem analizi yöntemlerinin uygulandığı tez çalışması üç bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde Türkiye ile Yunanistan ilişkilerinin tarihi gelişimi, ikinci bölümde İsmail Cem'in özgeçmişi ve Türk Dış Politikası'na katkıları, üçüncü bölümde ise 1997-2002 arası dönemde Türkiye ile Yunanistan ilişkilerinde yaşanan gelişmeler yer almıştır. Ayrıca bu bölümde İsmail Cem'in dış politika söylem ve pratiklerindeki tutarlılık analiz edilerek ilişkilerin değişiminde oynadığı rol ortaya koyulmuştur. İsmail Cem'in kişisel karakteri, mesleki tecrübesi ve analiz yeteneğiyle ilişkileri değişime yönlendiren uygun stratejiler geliştirdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Türkiye, Yunanistan, İsmail Cem, Dostluk, İşbirliği

ABSTRACT

Name and Surname: Semih KIVRAK

University: Bursa Uludag University

Institution: Social Science Institution

Field: International Relations

Branch: International Relations

Degree Awarded: Master

Page Number: xii + 124

Degree Date:/...../20....

Supervisor/s: Prof. Dr. Barış ÖZDAL

FOREIGN MINISTER İSMAIL CEM PERIOD (1997-2002): ANALYSIS OF TURKEY-GREECE RELATIONS

İsmail Cem brought a new perspective to Turkish Foreign Policy between 1997-2002 when he was Minister of Foreign Affairs. Relations between Turkey and Greece developed in the direction of friendship and cooperation in this period. The subject of this thesis is the change in the relations between Turkey and Greece when İsmail Cem was the Minister of Foreign Affairs. In this context aim of the this thesis is reveal the dimension of the relations between Turkey and Greece between 1997-2002 within the framework of İsmail Cem's foreign policy understanding and to analyze the role of İsmail Cem in the change of relations. The thesis study, in which literature review, archive work and discourse analysis methods are applied, consists of three parts. In the first part, the historical development of the relations between Turkey and Greece, in the second part, İsmail Cem's background and his contributions to Turkish Foreign Policy, and in the third part, the developments in the relations between Turkey and Greece between 1997-2002. In addition, in this section, the consistency of İsmail Cem's foreign policy discourse and practices is analyzed and the role he plays in the change of relations is revealed. It has been determined that İsmail Cem, with his personal character, professional experience and analytical ability, has developed appropriate strategies that lead relationships to change.

Key Words: Turkey, Greece, İsmail Cem, Friendship, Cooperation

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YEMİN METNİ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE - YUNANİSTAN İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

1.1. LAUSANNE BARIŞ ANTLAŞMASI ÖNCESİNDEKİ DÖNEMDE TÜRK-YUNAN İLİŞKİLERİ.....	3
1.1.1. Yunan Ulusal Bağımsızlık Süreci.....	4
1.1.2. Yunanistan Devleti ve Megali İdea.....	7
1.1.3. Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı.....	10
1.2. LAUSANNE BARIŞ ANTLAŞMASI VE ARTAKALAN SORUNLAR.....	12
1.3. DOSTLUK VE İŞBİRLİĞİ YILLARI.....	15
1.4. KRİZLER VE ÇÖZÜMSÜZ KALAN SORUNLAR.....	19
1.4.1. Kıbrıs Sorunu.....	19
1.4.2. 1974 Sonrası: Ege ve Azınlık Sorunları Bağlamında Devam Eden İlişkiler.....	26
1.5. İLİŞKİLERDE DEĞİŞİM VE YUMUŞAMA.....	33

İKİNCİ BÖLÜM

İSMAİL CEM VE TÜRK DIŞ POLİTİKASI

2.1. İSMAİL CEM'İN HAYATI.....	37
2.1.1. Çocukluk, Gençlik ve Eğitim Hayatı.....	38
2.1.2. Çalışma Hayatı.....	40
2.1.3. Politika Hayatı.....	44

2.2. İSMAİL CEM'İN DIŞ POLİTİKA ANLAYIŞI	46
2.2.1. Geleneksel Türk Dış Politikası'na İsmail Cem'in Eleştirel Yaklaşımı.....	47
2.2.2. İsmail Cem'in Dışişleri Bakanlığı Döneminde Yenilenen Türk Dış Politikası	50
2.2.3. 1997-2002 Döneminde Türkiye'nin Dış İlişkilerinde Öne Çıkan Gelişmeler	53
2.2.3.1. <i>Türkiye'nin AB'ye Aday Devlet Statüsü Kazanımı</i>	53
2.2.3.2. <i>Bölücü Terör Örgütü PKK Liderinin Yakalanması</i>	56
2.2.3.3. <i>Tarihi Coğrafyasında Etkinleşen Türkiye</i>	58
2.2.3.4. <i>Afrika Açılımı</i>	62
2.2.3.5. <i>Moskova-Ankara-Orta Asya Stratejik Üçgeni</i>	62
2.2.3.6. <i>Medeniyetler Buluşması Girişimi</i>	63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1997-2002 DÖNEMİ: TÜRKİYE-YUNANİSTAN İLİŞKİLERİ

3.1. YENİLENEN TÜRK DIŞ POLİTİKASI BAĞLAMINDA TÜRKİYE'NİN YUNANİSTAN POLİTİKASI	65
3.2. YUNANİSTAN'IN GELENEKSEL TÜRKİYE POLİTİKASI VE DEĞİŞİM TARTIŞMALARI	67
3.3. YAKINLAŞMA SÜRECİ ÖNCESİ DÖNEMDE İKİLİ İLİŞKİLERDE YAŞANAN GELİŞMELER	73
3.4. YAKINLAŞMA SÜRECİNİN BAŞLAMASI	81
3.4.1. Karşılıklı Ziyaretler ve Anlaşmalar	81
3.4.2. Bölgesel Barış ve İstikrar İçin Ortak Girişimler.....	88
3.4.3. Temel Sorunlarda Yaşanan Gelişmeler	89
3.4.3.1. <i>Kıbrıs Sorunu Bağlamında Yaşanan Gelişmeler</i>	89
3.4.3.2. <i>Ege Sorunları Bağlamında Yaşanan Gelişmeler</i>	93
3.4.3.3. <i>Azınlık Sorunları Bağlamında Yaşanan Gelişmeler</i>	94
3.5. İLİŞKİLERİN DEĞİŞİMİNDE ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER	95
3.5.1. Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in Rolü	95

3.5.2. Diğer Faktörler.....	101
SONUÇ	103
KAYNAKÇA.....	107

KISALTMALAR LİSTESİ

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AET: Avrupa Ekonomik Topluluğu

AK Parti: Adalet ve Kalkınma Partisi

AKPM: Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi

ANAP: Anavatan Partisi

AP: Adalet Partisi

BAB: Batı Avrupa Birliği

Bkz.: Bakınız

BM: Birleşmiş Milletler

BMGK: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi

BTC: Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

CIA: Central Intelligence Agency

DEİK: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu

Der.: Derleyen

DP: Demokrat Parti

DSP: Demokratik Sol Parti

DTP: Demokrat Türkiye Partisi

DYP: Doğru Yol Partisi

EBU: European Broadcasting Union

Ed.: Editör

EMU: European Monetary Union

EOKA: Ethniki Organosis Kipriaou Agonos

FIR: Flight Information Region

GAÖ: Güven Arttırıcı Önlemler

GDAÜ: Güneydoğu Avrupa İş Birliği Süreci

GKRY: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi

Haz.: Hazırlayan

Ibid.: Aynı eser/yer

ICAO: International Civil Aviation Organization

İKO: İslam Konferansı Örgütü

KFOR: Kosovo Force

KKTC: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

KTFD: Kıbrıs Türk Federe Devleti

loc.cit.: Yazara ait son zikredilen yer

MC: Milletler Cemiyeti

MGP: Milli Güven Partisi

MGSP: Milli Güvenlik Siyaset Belgesi

MHP: Milliyetçi Hareket Partisi

MİT: Milli İstihbarat Teşkilatı

MSP: Milli Selamet Partisi

NATO: North Atlantic Treaty Organization

NOTAM: Notice to Airman

NTV: Nergis Televizyonu

OÇA: Ohrid Çerçeve Anlaşması

op.cit.: Adı Geçen Eser

p. / pp.: page / pages

PASOK: Panhellenion Sosyalistiku Kinema

PKK: Partîya Karkerên Kurdistanê

s. / ss.: sayfa / sayfalar

SAR: Search and Rescue

SEV: Yunanistan Girişimciler Federasyonu

SHP: Sosyaldemokrat Halkçı Parti

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TESEV: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı

TGS: Türkiye Gazeteciler Sendikası

TİP: Türkiye İşçi Partisi

TMT: Türk Mukavemet Teşkilatı

TPAO: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı

TRT: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu

TÜRK-İŞ: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu

UAD: Uluslararası Adalet Divanı

UNESCO: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

UNSCOM: United Nations Special Commission

USAD: Uluslararası Sürekli Adalet Divanı

Vd.: Ve diđerleri

YDP: Yeni Demokrasi Partisi

YTP: Yeni Türkiye Partisi

GİRİŞ

Türkiye ile Yunanistan ulusal bağımsızlıklarını birbirlerine karşı verdikleri mücadeleler sonucu kazanmış iki komşu devlettir. Yunanistan 19. Yüzyılın ilk yarısında Türkiye'nin selefi Osmanlı Devleti'ne karşı verdiği mücadeleyle bağımsızlığına kavuşmuş ve ulusal bir devlet kurmuştur. 20. Yüzyılın ilk yıllarına kadar Osmanlı topraklarına yönelik genişleme politikası izleyerek sınırlarını büyötmüştür. 1. Dünya Savaşı'ndan sonra ise Anadolu işgal hareketine katılmıştır. Bu süreçte Türk halkı Osmanlı Devleti'nden bağımsız bir ulusal hükümet kurmuş ve işgal ordularına karşı ulusal kurtuluş mücadelesi başlatmıştır. Türk ve Yunan ordularının birçok kez karşı karşıya kaldığı bu mücadele Türk ordusunun zaferiyle sonuçlanmıştır.

Bu mücadeleden sonra Türkiye ile Yunanistan ilişkilerinde 1923 Lausanne Barış Antlaşması'yla yeni bir dönem açılmıştır. Ancak mübadele ve Patrikhane konularında çıkan sorunlar ikili ilişkilerin hemen normalleşmesini engellemiştir. 1930'lu yıllarda uluslararası sistemde revizyonist hareketlerin güçlenmesi nedeniyle iki devlet egemenliklerine yönelik tehdit algılamış ve aralarındaki sorunları çözerek dostluk ve işbirliğine yönelmiştir. Soğuk Savaş'ın ilk yıllarına kadar süren bu dönem 1954'te Kıbrıs'ta yaşanan gelişmelerin sorun haline gelmesiyle kapanmıştır. Bu dönemden sonra ikili ilişkilerde Kıbrıs, Ege ve azınlık konularına ilişkin birçok sorun ve kriz meydana gelmiştir. Bu sorunların ortak bir çözüme kavuşturulamamış ve iç içe geçmiş olması ilişkilerdeki gerilimi giderek arttırmıştır. Bu hususa rağmen iki devlet 1999'da dostluk ve işbirliğine yönelmiştir. Bu gelişme incelenmesi gereken önemli bir konu olmuştur.

Bu tez çalışmasında İsmail Cem'in Dışişleri Bakanı olduğu 1997-2002 arası dönemde Türkiye ile Yunanistan ilişkilerinde yaşanan değişim konu alınmıştır. Bu dönemde Türk Dış Politikası yeni bir perspektif kazanmış ve Türkiye ile Yunanistan ilişkilerinde yakınlaşma süreci başlamıştır. Bu bağlamda tez çalışmasında Cem'in dış politika anlayışı çerçevesinde 1997-2002 arasındaki Türkiye ile Yunanistan ilişkilerinin boyutunu ortaya koymak ve ilişkilerin değişiminde Cem'in rolünü analiz etmek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda oluşturulan hipotezler şu şekilde sıralanmıştır: İsmail Cem Dışişleri Bakanı olduğu dönem boyunca Türk Dış Politikası'na yeni bir perspektif kazandırmıştır. Türkiye ile Yunanistan ilişkileri İsmail Cem'in Dışişleri

Bakanlığı döneminde dostluk ve iş birliği yönünde gelişmiştir. İsmail Cem Türkiye ile Yunanistan ilişkilerinin iyileştirilmesinde etkili rol oynamıştır.

Tez çalışması literatür taraması, arşiv çalışması ve söylem analizi yapılarak hazırlanmıştır. Bu kapsamda “İsmail Cem’in dış politika anlayışı Türk Dış Politikası’nı nasıl etkilemiştir? İsmail Cem için Yunanistan ile iyi ilişkiler kurmanın önemi nedir? İsmail Cem Dışişleri Bakanı olarak Türkiye ile Yunanistan ilişkilerinin iyileştirilmesinde ne derecede rol oynamıştır?” sorularının cevapları aranmıştır.

Üç bölümden oluşan tez çalışmasının birinci bölümünde Türkiye ile Yunanistan ilişkilerinin tarihi gelişimi incelenmiş ve yaşanan sorunlar açıklanmıştır. İkinci bölümde Dışişleri Bakanı İsmail Cem’in özgeçmişi ve dış politika anlayışı aktarılarak Türk Dış Politikası’na verdiği katkılar anlatılmıştır. Üçüncü bölümde İsmail Cem’in Dışişleri Bakanlığı görevinde bulunduğu 1997-2002 arası dönemde Türkiye ile Yunanistan ilişkilerinin boyutu ortaya koyulmuştur. Ayrıca bu bölümde İsmail Cem’in söylem ve pratiklerindeki tutarlılık analiz edilmiştir. Sonuç bölümünde ise tez çalışmasının konusu toparlanmış ve İsmail Cem’in ikili ilişkilerin değişiminde oynadığı rol tespit edilmiştir.

1. BÖLÜM

TÜRKİYE - YUNANİSTAN İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

İsmail Cem'in Dışişleri Bakanı olduğu 1997-2002 arası dönemdeki Türkiye ile Yunanistan ilişkilerini analiz edebilmek için iki devletin ilişkilerinin tarihsel bağlamda incelenmesi gerekmektedir. Bu nedenle bu bölümde Türkiye ile Yunanistan ilişkilerinin tarihsel gelişiminin aktarılması amaçlanmıştır. İki devlet arasındaki ilişkiler beş dönemde incelenmiş, yaşanan gelişmeler ve sorunlar açıklanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda ikili ilişkilerin bir panoraması sunulmuştur.

1.1. LAUSANNE BARIŞ ANTLAŞMASI ÖNCESİNDEKİ DÖNEMDE TÜRK-YUNAN İLİŞKİLERİ

Genel itibariyle 19. Yüzyıl, 1789 Fransız Devrimi'nden kaynağını alan ulusçu ve liberal akımların özellikle çok uluslu imparatorluklarda ayaklanmalara neden olduğu ve türdeş toplumların ulusal birlik hareketlerine kalkıştığı bir yüzyıl olmuştur. Aynı zamanda yaşanan endüstriyel gelişmelerle beraber sömürgeciliğin hız kazandığı ve dünyada Avrupalı büyük devletlerin öne çıktığı bir yüzyıldır.

Büyük devletler kendi dünya siyasetleri ve çıkarları doğrultusunda ulusçu hareketleri desteklemekten geri durmadıkları gibi sonrasında da kurulan ulusal devletleri nüfuz altına alma amacı gütmüşlerdir. 19. Yüzyıl'da ulusçu ve liberal akımlardan, çok uluslu doğası gereği en fazla etkilenen devletlerden birisi Osmanlı Devleti olmuştur. Egemen olduğu coğrafyanın stratejik öneminin yanı sıra zengin doğal kaynaklara da sahip olması onu büyük devletlerin hedefi haline getirmiştir. Ulusal bilinçlerini kazanmaya başlayan ve Rusya başta olmak üzere büyük devletler tarafından desteklenen Osmanlı Devleti'ndeki gayri Müslim toplumlar, 19. Yüzyıl boyunca ve 20. Yüzyıl başlarında bağımsızlıklarını elde ederek kendi ulusal devletlerini kurmuşlardır.¹ Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığını elde ederek ulusal devletini kuran ilk toplum ise Rumlar² olmuştur.

¹ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914**, 13. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013, s. 178.

² Osmanlı Devleti bünyesindeki Yunanca konuşan Ortodoks Hristiyan topluma Doğu Roma'dan gelen anlamında "Rum" demiştir. Bkz., Casim Avcı, "Rum", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, 35. Cilt, İstanbul: TDV Yayınları, 2008, s. 225.

1.1.1. Yunan Ulusal Bağımsızlık Süreci

1299'da Bizans sınırında bir uç beyliği olarak tarih sahnesine çıkan Osmanlı Beyliği kısa bir sürede olgunlaşarak devletleşmiştir. 14. Yüzyıl'ın ikinci yarısında Balkanlar'da genişleyen Osmanlı Devleti, 1453'te İstanbul'u fethederek Bizans'ı yıkmıştır. Atina, Mora ve Trabzon gibi yerleri fetheden Osmanlı Devleti süreç içinde tüm Ege Adaları'nı ele geçirerek bölgedeki Rum varlığını Yunanistan'ın bağımsızlığına kadar yönetimi altına almıştır.³ Osmanlı Devleti fethettiği topraklardaki halklara baskı ve korku siyaseti götürmemiş, aksine hoşgörü siyasetiyle yaklaşmıştır. İç siyasetinde uyguladığı "millet sistemi"yle de bu anlayışını destekleyen Osmanlı Devleti, bünyesinde bulundurduğu etnik, dini ve kültürel açıdan farklı birçok toplumu bir arada ve barış içerisinde yaşatmayı amaçlamıştır. Osmanlı Devleti'nde "millet" kavramı günümüzde olduğu gibi etnik anlamından ziyade dini grubu karşılayan bir anlamda kullanılmıştır. Millet Sistemi'nde her dinsel grubun bir yönetimi olmuş ve bu yönetim sorumlu olduğu grubun dini, idari, mali ve adli işlerini yürütürken merkezi yönetimle olan ilişkilerinin de aracısı olmuştur.⁴

Türk ve Müslümanların başat unsur olduğu Osmanlı Devleti'nde uygulanan Millet Sistemi sayesinde gayri Müslimler de kendi dil, din ve kültürlerini koruma ve geliştirme imkânı bulabilirken⁵ ekonomik faaliyetlerini de rahatça sürdürebilmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin bu şekilde bir idari örgütlenme modeline sahip olması, 19. Yüzyıl'da ulusçuluk akımının bünyesindeki toplumlar üzerinde etkili olmasını kolaylaştırmıştır. Osmanlı Devleti'ne karşı bünyesinden gelen ilk ulusçu ayaklanmayı Sırp'lar gerçekleştirirken, Yunanlar da bağımsızlığını kazanarak devlet kuran ilk Osmanlı toplumu olmuştur.

Yunanların ulusal bilinçlerinin uyanmasında etkili olan unsurlar şöyle sıralanabilir: devlet içinde geniş yetkilere sahip Rum Ortodoks Kilisesi, devletin önemli kademelerinde yer alan Fenerli Rum aristokratlar, 18. Yüzyıl'dan beri giderek güçlenen Rum ticaret burjuvazisi, 1789 Fransız Devrimi ve Napolyon Savaşları ile yayılan

³ Şükrü Sina Gürel, *Tarihsel Boyutları İçinde Türk-Yunan İlişkileri (1821-1993)*, 1. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2018, ss. 29-30.

⁴ İlber Ortaylı, *Osmanlı'ya Bakmak Osmanlı Çağdaşlaşması*, 1. Baskı, İstanbul: İnkılap Kitapevi, 2016, s. 171.

⁵ Oğuz Kalelioğlu, *Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri ve Megali-İdea*, 1. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2009, s. 27.

ulusçuluk akımı ve Avrupalı büyük devletlerin emperyalist siyaseti.⁶ Rum Ortodoks Kilisesi, Osmanlı Devleti bünyesinde sahip olduğu ayrıcalıklı konumuyla Yunan toplumunun sosyo-kültürel özelliklerini kaybetmemesinde önemli bir unsur olmuştur. 18. Yüzyıl’la birlikte Rum tercümanların, diplomatların, tüccarların ve hatta Batı Avrupa’ya eğitim için giden gençlerin Avrupa’yla olan etkileşimleriye Batı aydınlanmasının ve düşüncelerinin Yunan toplumuna aktarılmasını kolaylaştırmıştır. Giderek zenginleşen Yunan tüccarların eğitim alanına yaptığı yatırımlar, Avrupa’da yaşanan aydınlanmanın Yunan toplumuna yansımada, Yunan ulusal bilincinin uyanmasında ve Yunan kimliğinin inşasında bir katalizör görevi görmüştür.⁷ Antik Yunan’a dayandırılan tarih yazımı ve tek-tipleştirilen Yunanca dili eğitim aracılığıyla Yunan toplumuna benimsetilerek ulusal bilincinin gelişmesi sağlanmıştır. Bağımsızlık sürecindeki kimlik inşasında amacına ulaşan bu araç, bağımsızlık sonrasında da sınırların dışında kalan Yunanların ulusal bilinçlerinin geliştirilmesi ve Yunanistan’la birleşme isteklerinin artırılmasında etkili bir şekilde kullanılmıştır.⁸

Yunanistan’ın bağımsızlığını kazanması, tıpkı diğer Balkan uluslarının bağımsızlığını kazanması gibi 1815 Viyana Kongresi’nde gündeme gelen “Doğu Sorunu”nun bir ürünüdür. Doğu Sorunu ile Avrupalı devletler, zayıflayan Osmanlı Devleti’nin nasıl parçalanıp paylaşılacağı hususunda anlaşmazlığa düşerken, Türklerin de Avrupa’dan ve hatta Anadolu’dan atılmasını amaç edinmişlerdir.⁹ Yunan ulusu ise güçlü motivasyonlarıyla Avrupalı devletlerin gözünde bu amaca hizmet etmeye hazır görülen Osmanlı toplumlarından biri olmuştur. Rusya, İngiltere ve Fransa gibi dönemin büyük devletleri Yunan ulusunun bağımsızlık hareketini desteklediği gibi gerektiğinde de soruna müdahale ederek ulusal bir devlet kurmalarını kolaylaştırmışlardır. Bağımsızlık sonrasında ise kendi çıkarları çerçevesinde Yunanistan’ın topraklarını genişletmesine cömertçe yardımda bulunmuşlardır.

Yunan ulusu bağımsızlık yolundaki ilk örgütlenmesini 1814’te Odessa’da kurdukları Filiki Eterya adlı cemiyetle gerçekleştirmiştir. Liderliğini Fener Rumlarından

⁶ Bkz., Gürel, op. cit., ss. 33-40.

⁷ G. Pınar Erkem Gülboy, “Yunanistan’ın Bağımsızlığı ve Elen Milliyetçiliğinin Dış Etkileri”, Yeliz Okay (Ed.), **Türk - Yunan İlişkileri Üzerine Makaleler**, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2014, ss. 253-255.

⁸ Ibid., s. 265.

⁹ Barış Özdal, “Doğu Sorunu”, Barış Özdal ve R. Kutay Karaca (Ed.), **Diplomasi Tarihi 1**, 3. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2018, s. 393.

Aleksandr Ipsilanti'nin yaptığı örgüt kısa zamanda İstanbul başta olmak üzere Yunanların yaşadığı birçok bölgede varlık göstermeye başlamıştır. Yunanlar, Ipsilanti liderliğinde 1821 Mart'ının başlarında Boğdan'da ayaklansalar da başarısız olmuşlardır. Ipsilanti ve taraftarlarına ne Rusya ne de bölgedeki diğer Hristiyan unsurlar destek vermiştir.¹⁰ Bu sıralarda Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa da devletine karşı ayaklanmıştır. Bunu fırsat bilen Yunanlar, 25 Mart'ta bu defa Mora'da ayaklanmışlardır. Ayaklanmalar karşısında telaşa kapılan Osmanlı Devleti, yapılan araştırmalarda Filiki Eteryaya üyesi ve Yunan ayaklanmalarıyla ilişkili oldukları tespit edilen Fener Patriği Gregoryus ve bazı metropolitleri resmi kıyafetleriyle Patrikhane önünde idam etmiştir.¹¹ Osmanlı Devleti'nin bu girişimi Rusya başta olmak üzere Avrupa kamuoyunu rahatsız etmiş ve Yunanlara olan desteği artırmıştır. Devam eden ayaklanmaya son vermek isteyen Osmanlı Devleti, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım talep etmiştir. 1825'te Mora'ya çıkan Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa, ayaklanmalar karşısında hatırı sayılır bir başarı kaydetse de tümüyle ortadan kaldıramamıştır. Çünkü 1826'yla beraber Osmanlı Devleti'nin Yunan sorunu uluslararası bir boyut kazanmış¹² ve Avrupalı devletlerin müdahaleleri söz konusu olmaya başlamıştır. Rusya bilindiği üzere çok uzun zamandan beri Yunanlara destek vermektedir. İngiltere ise ayaklanmaların başlarında bağımsız bir Yunanistan'ın Rusya'nın nüfuz alanına gireceği endişesiyle Yunanları desteklememiş, daha sonra ise Yunanların eninde sonunda bağımsız olacakları inancına varıp, bağımsız bir Yunanistan'ın İngiltere'nin de çıkarlarına yarayacak şekilde oluşmasına yönelik bir siyaset izlemeye başlamıştır.¹³

Bu durumda İngiltere ve Rusya bölgede rekabet halinde olsalar bile bağımsız bir Yunanistan'ın kurulması hususunda hemfikir olmuşlardır. Avrupa'nın diğer büyük devletlerinden Avusturya genel olarak 1815 Viyana ruhuna bağlı kalırken, Fransa da gelişmelere ihtiyatlı bir yaklaşım göstermiştir. İngiltere, Rusya ve Fransa 1827 Nisan'ında Petersburg'da özerk bir Yunanistan'ın yaratılması hususunda, aynı yılın Temmuz'unda ise Londra'da bunu nasıl gerçekleştirecekleri üzerine bir protokol

¹⁰ Toktamış Ateş, **Siyasal Tarih**, 3.Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s. 294.

¹¹ Armaoğlu, op. cit., s. 184.

¹² Kader Özlem, "19. Yüzyılda Balkanlar'da Yaşanan Bazı Önemli Olayların Diplomasinin Gelişimine Etkileri", Barış Özdal ve R. Kutay Karaca (Ed.), **Diplomasi Tarihi 1**, 3. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2018, s. 596.

¹³ Armaoğlu, op. cit., s. 186.

imzalamışlardır.¹⁴ Osmanlı Devleti'ye aleyhine olan bu protokolleri reddetmiştir. Bu gelişme üzerine İngiltere, Rusya ve Fransa donanmaları Akdeniz'de birleşerek 20 Ekim 1827'de Navarin Limanı'nda demirli olan Osmanlı Donanması'nı bozguna uğratmışlardır. Navarin'de Osmanlı Donanması'nın yok edilmesi Mora'daki Yunan ayaklanmacıların yararına olurken, Rusya'nın 1828 Nisan'ında Osmanlı Devleti'ne açtığı savaş da bağımsızlık sürecini hızlandırmıştır.¹⁵ Savaşın sonunda imzalanan 1829 Edirne Antlaşması ile Osmanlı Devleti Yunanistan'ın bağımsız olmasını kabul etmiştir.¹⁶ 3 Şubat 1830'da Londra'da bir araya gelen İngiltere, Fransa ve Rusya bağımsız Yunanistan'ın kurulduğunu bir protokol ile dünyaya ilan ederlerken, 1832'de Yunanistan Krallığı'nın tahtına Bavyeralı Prens Otto'yu atamışlardır.

1815'te Viyana Kongresi'nde statükoyu korumak isteyen devletlerin Yunan ulusunun bağımsızlığına destek vermesi Kongre'nin doğasına darbe vurmuştur. Yunanistan'ın bağımsızlığı aynı zamanda Osmanlı Devleti'ndeki ayrılıkçı hareketlere örnek olmuş, Balkanlar'daki diğer ulusları cesaretlendirmiştir. Yunanistan bağımsızlık ilanının ardından Megali İdea çerçevesinde çoğunlukla Türklerin egemen olduğu topraklarda genişleme çabasına girmiş ve bu ülkü Türk-Yunan ilişkilerini etkileyen önemli bir faktör olmuştur.¹⁷

1.1.2. Yunanistan Devleti ve Megali İdea

İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından Yunanistan Kralı olarak atanan Otto, 1844'e kadar Yunanistan'ı sıkı bir baskıcı rejimle yönetmiştir. Bu durumdan rahatsız olan halk 1843 Eylül'ünde Otto'ya karşı protestolar başlatmış ve Otto'nun meşru yönetim ilan etmesini sağlamıştır. Yeni oluşan siyasi ortamda yapılan seçimleri Ioannis Kolettis kazanırken, 1844 Ocak'ında yaptığı bir konuşmada "Megali İdea" olarak adlandırdığı programı açıklamıştır. Yunancada "büyük ülkü" anlamına gelen Megali İdea'yı, "*Yunanlıların geçmişte yaşamış oldukları iddia edilen toprakları, büyük başşehir Konstantinapolis (İstanbul) olmak üzere ele geçirip eski Bizans'ı diriltmek ve iki kıt'alı, beş denizli büyük bir Yunanistan kurmak ideali*"¹⁸ olarak açıklamak mümkündür. Bu

¹⁴ Kalelioğlu, op. cit., s. 42.

¹⁵ Özlem, "19. Yüzyılda Balkanlar'da...", op. cit., s. 596.

¹⁶ Ateş, op. cit., s. 300.

¹⁷ Bkz., Armaoğlu, op. cit., ss. 178-179.

¹⁸ M. Murat Hatipoğlu, **Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1988, s. 29.

anlamıyla Megali İdea'nın büyük çoğunluğunun Osmanlı Devleti'nin egemen olduğu topraklar üzerinde hedefleri olan bir ülkü olduğu görülmektedir. Kolletis'le birlikte Megali İdea'yı dış politikasının bir amacı haline getiren Yunanistan artık Osmanlı Devleti'nin egemen olduğu topraklara doğru genişleme stratejisi izleyecektir. Büyük devletlerse Yunanistan'a kendi emperyalist siyasetleri doğrultusunda, kontrollü bir şekilde toprak kazanma imkânı tanıyacaktır. Bu bağlamda İngiltere 1864'te hem nüfuzunu artırmak hem de Yunanistan tahtına yeni atanan Kral I. Georgios'a jest yapmak amacıyla 1815'ten beri kontrolü altındaki İyon Adaları'nı Yunanistan'a devretmiştir.¹⁹ Diğer yandan Yunanistan'la birleşmek isteyen Girit Rumları, 1866'da Rusya'nın da kışkırtmalarıyla Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmış ve 1868'de nisbi özerklik almayı başarmıştır. 1877-1878'de yaşanan Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi)'nin ardından toplanan Berlin Kongresi'nde de büyük devletler Yunanistan'ın topraklarını genişletmesini sağlamıştır.²⁰

1894'e gelindiğinde Yunanistan'da kendini Megali İdea'yı gerçekleştirmeye adanmış Etniki Eterya adlı bir cemiyet kurulmuştur. Gizli bir yapılanmaya sahip olan ve Rumların yaşadığı birçok yerde örgütlenen Etniki Eterya, 1895'te Girit Rumlarına önyak olarak ayaklanmalarını sağlamıştır. Ayaklanmaya Yunanistan da açıkça destek vermiş ve 1897 Nisan'ında Osmanlı Devleti, Yunanistan'a savaş ilan etmiştir. Teselya Savaşı olarak da bilinen 1897 Osmanlı – Yunan Savaşı, Osmanlı ordusunun mutlak üstünlüğüyle sona erse de savaşın sonunda büyük devletlerin gölgesinde yapılan İstanbul Antlaşması'nda Girit'in tam özerklik kazanmasına engel olamamıştır.²¹ Yunanistan ise bu savaşın sonunda yayılcı istekleri ile askeri gücünün orantısız olduğunu görmüştür.²² Ancak Megali İdea'dan vazgeçmeyen Yunanistan, Balkan Savaşları'nın ardından Osmanlı Devleti ile imzaladığı 1913 Atina Antlaşması'yla Girit başta olmak üzere yeni topraklar elde ederek sınırlarını genişletmeyi başarmıştır.

Balkan Savaşları'ndan topraklarını neredeyse iki kat genişleterek çıkan Yunanistan'a Megali İdea'nın Anadolu'daki hedeflerine ulaşması için uygun ortamı 1914'te patlak veren 1. Dünya Savaşı hazırlamıştır. Ancak Kral I. Konstantin ile

¹⁹ Ibid., s. 35.

²⁰ John S. Koliopoulos and Thanos M. Veremis, **Modern Greece: A History since 1821**, First Edition, Oxford: Wiley-Blackwell, 2010, p. 54.

²¹ Ibid., s. 56.

²² Gürel, op. cit., s. 51.

Başbakan Elefterios Venizelos arasında savaşın tarafları temelinde ortaya çıkan görüş ayrılıkları Yunanistan'ın 1. Dünya Savaşı'na katılmasını geciktirmiştir. I. Konstantin İttifak Devletleri (Revizyonist Devletler)'nden yana bir tavır sergilerken, Venizelos Antant Devletleri (Statükocu Devletler)'nin yanında savaşa katılmanın Megali İdea'nın Anadolu'daki hedefleri için fırsat doğuracağını savunmuştur.²³ Bu anlaşmazlık Yunanistan'da siyasi bunalıma yol açmış, I. Konstantin ve Venizelos'un başını çektiği iki ayrı yönetim ortaya çıkmıştır. Özellikle Çanakkale Cephesi'nde desteğine ihtiyaç duydukları Yunanistan'ı savaşa dâhil etmek için Antant Devletleri ise Venizelos'u desteklemiştir. Antant Devletleri'nin ağır baskıları sonucu I. Konstantin 1917'de tahtından çekilirken yerini oğlu Aleksandr'a bırakmış ve bu gelişme üzerine Venizelos tekrar Başbakan olmuştur.²⁴ Bu gelişmeden sonra Osmanlı Devleti'ne savaş ilan eden Yunanistan, savaşın ertesinde yapılacak barış görüşmelerine katılmaya da hak kazanmıştır.

1. Dünya Savaşı'ndan galip çıkan Antant Devletleri ve müttefikleri yenilen devletlere uygulanacak barış koşullarını belirlemek için Paris'te dört ay süren bir konferans düzenlemişlerdir.²⁵ Osmanlı Devleti ile imzalanacak olan barış antlaşması, Antant Devletleri arasında Osmanlı topraklarının paylaşımı hususunda çıkan anlaşmazlıklar ve Anadolu'da başlayan Türk direniş hareketi nedeniyle gecikmiştir. Antant Devletleri görüş ayrılığı yaşadıkları konuları 24 Nisan 1920'de San Remo Antlaşması'yla karara bağlamış ve 10 Ağustos 1920'de Sèvres'de Osmanlı Devleti ile barış antlaşması imzalanmıştır. Aynı gün Sèvres'de Osmanlı Devleti'ni parçalayan Antlaşma'nın yanı sıra "*Batı Trakya'yı Yunanistan'a resmen veren Trakya konusundaki Antlaşma*" ile Yunan Sèvres'i olarak anılan "*Yunanistan'daki Azınlıkların Korunmasına İlişkin Antlaşma*" da imzalanmıştır.²⁶ Sèvres Barış Antlaşması'nda İzmir başta olmak üzere Ege bölgesinin büyük kısmı, Ege Adaları (Oniki Ada hariç) ve Doğu Trakya'nın bütünü Yunanistan'a bırakılmıştır. Antant Devletleri Sèvres Barış Antlaşması'nın hükümleriyle Osmanlı Devleti'nin topraklarını parçalayıp paylaşırken, Doğu Sorunu'nu da kendi çıkarlarına göre çözmüşlerdir. Türk ulusunu ise Anadolu'da stratejik

²³ Kader Özlem, "Yunanistan'ın Savaşa Girişi", Barış Özdal ve Kutay Karaca (Ed.), **Diplomasi Tarihi 2**, 1. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2019, s. 37.

²⁴ Ibid., s. 38.

²⁵ Barış Özdal, "1. Dünya Savaşı'nın Diplomasinin Gelişimine Etkileri", Barış Özdal ve Kutay Karaca (Ed.), **Diplomasi Tarihi 2**, 1. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2019, s. 54.

²⁶ Ibid., s. 61.

açından önemsiz, hareket alanı kısıtlı ve doğal kaynaklar bakımından da yetersiz bir alana hapsederek adeta yaşam alanı bırakmak istememişlerdir.²⁷ Ancak Sèvres Barış Antlaşması Osmanlı hükümeti tarafından imzalanırsa da Mustafa Kemal'in önderliğinde birleşen Türk ulusunun verdiği kurtuluş mücadelesiyle uygulanması imkânsız hale getirilmiştir.

1.1.3. Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı

Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918'de Antant Devletleri ile imzaladığı Mondros Ateşkes Anlaşması'yla yenilgiyi kabul etmiş ve kısa bir süre sonra İngiltere, Fransa ve İtalya Anadolu'da işgale başlamıştır. Gelişmeleri büyük bir öfke ve üzüntüyle takip eden Türk halkı işgallere tepkisini yerel düzeyde direniş hareketleriyle göstermiştir. Bölgesel ve koordinasyondan yoksun bir şekilde gelişen direnişler ancak 1919'da tüm ulus düzeyine taşınabilmiştir. Direnişin ulusal düzeye erişmesinde ise Yunan ordusunun İzmir'e çıkması önemli bir etken olmuştur.²⁸

1. Dünya Savaşı sırasında yapılan gizli antlaşmalarda İtalya'ya vaat edilen İzmir ve çevresine barış görüşmelerinde Yunanistan'ın talip olması ve bunun başta İngiltere'den olmak üzere destek görmesi İtalya'yı rahatsız etmiştir. İtalya'nın oldubittisiyle karşılaşmak istemeyen Yunanistan, 15 Mayıs 1919'da şehirdeki ahalinin asayişini sağlamak gerekçesiyle müttefiklerinin onayını alarak İzmir'e çıkarma yapmıştır.²⁹ Yunan ordusunun İzmir'e ayak basması şehirdeki Rumları sevince boğarken Türklerin de ulusal duygularını ateşleyen bir kıvılcım olmuştur.³⁰ İşgalden hemen sonra 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkan Mustafa Kemal ve arkadaşları yerel direniş hareketlerini ulusal düzeyde birleştirmeyi başarmış ve Türk milli mücadele hareketini başlatmıştır.

Mustafa Kemal ve arkadaşları yaptıkları çalışmalar ve kongrelerin sonucunda Türk yurdunun sınırlarını çizmiş, verilecek mücadelenin hedefleri ve ilkelerini belirlemişlerdir. Söz konusu sınırlar ve ilkeler Misak-ı Milli adlı belgede vücut

²⁷ Bkz., Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, 4. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995, ss. 516-518.

²⁸ Melek Fırat, "1919-1923 Yunanistan'la İlişkiler", Baskın Oran (Ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt 1, 20. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 179.

²⁹ Ibid., s. 181.

³⁰ Orhan Turan, "İngiliz Arşiv Belgelerine Göre Yunan Ordusu'nun İzmir'e Çıkması ve İşgale İlişkin Tanıklıklar", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 18, Özel Sayı, 2018, s. 124.

bulmuştur. Misak-ı Milli, 28 Ocak 1920’de Osmanlı Meclis-i Mebusan tarafından da kabul edilmiştir. Mustafa Kemal’in Türk ulusunun amaçlarını belirten bir çalışma programı olarak gördüğü³¹ Misak-ı Milli Türk vatanının sınırlarını çizmesi dışında sınırların bölünmez bütünlüğü, tam bağımsızlık, azınlık haklarının güvence altına alınması, boğazların statüsü ve kapitülasyonların kaldırılması gibi hususları da ele almıştır.³² Bu arada barış antlaşmasının gecikmesinden ve Anadolu’daki direnişin güçlenmesinden oldukça rahatsız olan Antant Devletleri sert güç politikasına yönelerek İstanbul’u işgal etmiş ve Meclis-i Mebusan’ı dağıtmıştır. Bu gelişme üzerine çok daha önceden millet meclisinin açılmasına yönelik çalışmalara başlamış olan Anadolu’daki ulusal hareket, 23 Nisan 1920’de Ankara’da Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)’ni toplayarak siyasi örgütlenmesini tamamlamıştır.³³ Diğer yandan Yunan ordusu da Türklerin direniş hareketini kırmak amacıyla Anadolu içlerine doğru ilerlemeye başlamıştır. İşgalci kuvvetlerin baskılarına dayanamayan Osmanlı hükümeti 10 Ağustos 1920’de Sèvres Barış Antlaşması’nı imzalamıştır. Ancak Ankara hükümeti Sèvres Barış Antlaşması’nı tanımadığını açıklamış ve düzenli bir ordunun kurulması için çalışmalarını sürdürmüştür. Anadolu’da bu gelişmeler yaşanırken Yunanistan’da da 14 Kasım 1920’de gerçekleşen seçimlerin sonucunda Antant Devletleri’nin desteklediği Venizelos koltuğunu Kral I. Konstantin yanlısı Dimitrios Rallis’e bırakmak durumunda kalmıştır.³⁴

Yeni Başbakan Dimitrios Rallis başta sıcak bakmadığı Anadolu harekâtını, Türk ulusal direniş hareketine Sèvres’i kabul ettirmek amacıyla sürdürme kararını almıştır. Anadolu’da ise Ankara hükümeti giderek güçlenmiş, Doğu Cephesi’nde başarılar elde etmiştir. Aynı zamanda Rusya’da devrimle iktidara gelen Bolşeviklerle de iletişime geçilerek destek alınmaya çalışılmıştır. Anadolu’daki direniş hareketinin güçlenmesi ve Yunanistan’da oluşan yeni siyasi ortam Antant Devletleri’nin Anadolu’daki işgal harekâtına olan tavrının değişmesine yol açmıştır. Fransa, Ankara hükümeti ile iletişime geçilmesini ve Sèvres’in gözden geçirilmesini önerirken Anadolu’daki Yunan ordusunun da geri çekilmesi gerektiğini savunmuştur. Anadolu’nun işgal hareketine katılmasına rağmen Ankara hükümeti ile ılımlı ilişkiler kuran İtalya, Türk direniş güçlerine gizli

³¹ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, 1. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları, 2005, s. 268.

³² A. Suat Bilge, **Büyük Düş Türk-Yunan Siyasi İlişkileri**, 1. Baskı, Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 2000, s. 31.

³³ *Ibid.*, s. 71.

³⁴ Koliopoulos, Veremis, *op. cit.*, s. 87.

desteğini sağlamayı sürdürmüştür. İngiltere ise bir yandan Ankara hükümetinin Bolşeviklerle olan ilişkisinden rahatsız olurken diğer yandan maddi desteğini kesse de Yunanistan vasıtasıyla vekâlet savaşını sürdürmeyi amaçlamıştır.³⁵ 1921'in başlarında Yunan ordusu Sèvres'i Ankara'ya kabul ettirmek amacıyla Anadolu'da tekrar harekete geçmiş ve 1922 sonbaharına kadar sürecek olan Türk-Yunan Savaşı başlamıştır. Bu arada Ankara hükümeti Anadolu'nun doğusundaki birliklerin Batı Cephesi'ne ikmalini sağlamış ve dağınık yerel güçleri düzenli bir ordu haline getirmiştir. Türk ordusu 30 Ağustos 1922'de gerçekleşen meydan muharebesinde Yunan ordusunu bozguna uğratmayı başarmış ve bu tarihten sonra ilerleyerek 9 Eylül'de İzmir'i, 10 Eylül'de ise Bursa'yı Yunan işgalinden kurtarmıştır.

Türk ulusal kurtuluş hareketinin siyasi ve askeri başarısı karşı tarafı silah bırakmaya ve barış istemeye mecbur bırakmıştır. Yunanistan adına Antant Devletleri'nden gelen ateşkes çağrısının Ankara hükümeti tarafından kabul edilmesi üzerine 3 Ekim 1922'de Mudanya'da ateşkes şartları görüşülmeye başlanmıştır. Yunanistan temsilcilerinin katılmadığı görüşmeler 8 gün sürmüş ve 11 Ekim 1922'de İngiltere, Fransa ve İtalya ile Ankara hükümeti arasında imzalanan Mudanya Ateşkes Anlaşması ile sonuçlanmıştır. Yunanistan ise 3 gün sonra bir protokol ile anlaşmaya dâhil olmuştur.³⁶ Mudanya Ateşkes Anlaşması, Türk-Yunan Savaşı'nı sona erdiren maddelerinin yanında Boğazlar bölgesinin durumu ve Türk ordusunun doğu Trakya'ya geçmemesine ilişkin maddeler de barındırmaktadır.³⁷ Yunanların "Küçük Asya Felaketi" olarak andıkları Anadolu maceralarının Türklerin zaferiyle sonuçlanması, Megali İdea'ya vurulan büyük bir darbe olmuştur.

1.2. LAUSANNE BARIŞ ANTLAŞMASI VE ARTAKALAN SORUNLAR

Mudanya Ateşkes Anlaşması'nın hemen ertesinde barış antlaşmasının görüşülmesi için konferans hazırlıkları başlamıştır. Konferans çağrısını yapan İngiltere, Fransa ve İtalya'nın barış görüşmelerine İstanbul hükümetinin de katılmasını istemesi üzerine TBMM 1 Kasım 1922'de saltanatı ortadan kaldırarak İstanbul hükümetini

³⁵ Bkz., Fırat, op. cit., ss. 185-186.

³⁶ Bilge, op. cit., s. 162.

³⁷ İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, Cilt 1, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, ss. 63-66.

düşürmüştür.³⁸ Ankara hükümeti Lausanne’da düzenlenen Barış Konferansı’nda Türk ulusunun tek temsilcisi olarak bulunmuş ve Misak-i Milli ilkeleri çerçevesinde görüşmelerini sürdürmüştür. Konferansa Türkiye İsmet İnönü başkanlığındaki bir heyet ile katılırken, Yunanistan heyetinin liderliğini Elefterios Venizelos³⁹ yapmıştır. 20 Kasım 1922’de başlayan ve iki bölümden oluşan konferans, 24 Temmuz 1923’te imzalanan Lausanne Barış Antlaşması ile sonuçlanmıştır.

Türkiye ile Yunanistan arasında konferansın ilk bölümünde, iki devlet arasındaki sınırı Meriç Nehri’nin oluşturması, Doğu Ege adalarının silahsızlandırmak şartıyla Yunanistan’a bırakılması, Türkiye’deki Rumlarla Yunanistan’daki Müslümanların yanında askeri ve sivil tutsakların da mübadelesi hususlarında görüş birliği sağlanırken; ikinci bölümünde de Yunan ordusunun Anadolu’da açtığı tahribata karşılık ödemesi gereken tazminat konusu Karaağaç’ın Türkiye’ye bırakılmasıyla çözülmüştür.⁴⁰ Türkiye, Yunanistan’ın tamirat borcunu ödeyebilecek yeterli ekonomik güce sahip olmadığını farkına vararak konu üzerinde çok fazla diretmemiş, Avrupa tren yolunun geçtiği Karaağaç ile yetinmeyi bilmiştir. Lausanne sürecinde Türkiye anlaşmazlık konularını Batılı devletlere nispeten Yunanistan ile daha zahmetsizce çözmüştür. Ancak Lausanne Barış Antlaşması’nda barış sağlansa da ilişkilerin normalleşmesi hemen gerçekleşmemiş ve mübadeleden kaynaklanan sorunlar Türkiye ile Yunanistan ilişkilerinin gerginleşmesine neden olmuştur.

Lausanne’da Türk ve Yunan heyetleri mübadele konusunu 30 Ocak 1923’te imzaladıkları “Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol” ile bir formüle bağlamışlardır.⁴¹ Her iki devlet de topraklarında yerleşmiş bulunan Ortodoks Rumlar ile Müslüman Türklerin 1 Mayıs 1923’ten itibaren zorunlu mübadelesine girecekleri hususunda anlaşmışlardır. Ancak İstanbul’da oturan Rumlar ile Batı

³⁸ Mehmet Gönlübol ve Cem Sar, “1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası”, Mehmet Gönlübol vd., **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, 9. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1996, s. 47.

³⁹ Venizelos, Lozan görüşmelerinde ad referendum ilkesiyle sınırlandırılmadan bulunan tek heyet başkanıdır. Bkz., Melek Fırat, “1923-1939 Yunanistan’la İlişkiler”, Baskın Oran (Ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt 1, 20. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 326.

⁴⁰ Gürel, op. cit., s. 60.

⁴¹ Kader Özlem, “Bulgaristan-Yunanistan Nüfus Mübadelesi ile Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi Arasındaki Etkileşimin Değerlendirilmesi”, **International Journal of Social Inquiry**, Cilt: 12, Sayı: 1, Haziran 2019, s. 229.

Trakya’da oturan Müslümanlar zorunlu mübadelenin dışında tutulmuştur. 30 Ocak 1923’te imzalanan metnin 2. Maddesi bu istisna durumu şöyle ifade etmektedir:

“Birinci Maddede öngörülen mübadele:

- a) *İstanbul’da oturan Rumları,*
- b) *Batı Trakya’da oturan Müslümanları kapsamayacaktır.*

1912 Yasası ile sınırlandırıldığı biçimde İstanbul Belediye [Şehremaneti] sınırları içinde 30 Ekim 1918 gününden önce yerleşmiş [etablis] bulunan tüm Rumlar, İstanbul’da oturan Rumlar sayılacaklardır.

1913 Bükreş Antlaşmasının saptamış olduğu sınır çizgisinin doğusundaki bölgeye yerleşmiş tüm Müslümanlar, Batı Trakya’da oturan Müslümanlar sayılacaklardır.”⁴²

Mübadelenin sözleşme hükümlerine göre gerçekleşmesi için bir de Karma Komisyon kurulmasına karar verilmiştir. 1923 Ekim’inde çalışmalarına başlayan Komisyon bir yıl içinde ciddi bir sorunla karşılaşmadan mübadelede mesafe alabilmiştir. Ancak bir süre sonra Yunanistan’ın olabildiğince fazla Rum’u yukarıda verilmiş olan 2. Maddede ifade edilen istisna kapsamına alabilme üzerine olan çabası⁴³ iki devlet arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine yetmiştir. “Etablis (Yerleşik) Sorunu” olarak anılan söz konusu anlaşmazlık önce Milletler Cemiyeti (MC)’ne, sonra Uluslararası Sürekli Adalet Divanı (USAD)’na taşınsa da çözüm getirecek bir sonuç ortaya çıkmamıştır.⁴⁴ Bu arada her iki devletten de sorunun büyümesine yol açan adımlar gelmiştir. Yunanistan’ın Batı Trakya’da oturan Müslüman Türklerin mallarına el koyarak mübadil Rumlara tahsis etmesine karşılık Türkiye’nin cevabı benzer şekilde olmuştur.⁴⁵

Bu dönemde iki devlet arasındaki ilişkilerde esen soğuk rüzgârlar ortaya çıkan bir başka sorunla şiddetlenmiştir. Lausanne sürecinde Türk heyeti Patrikhane’nin İstanbul’dan çıkarılması için çaba gösterse de başaramamış, Patrikhane’nin siyasi işlerle ilgilenmemesi şartıyla İstanbul’da kalmasını kabul etmiştir.⁴⁶ 1924’te Patrikhane’nin

⁴² Soysal, op. cit., s. 177.

⁴³ Kader Özlem, “Cumhuriyet Döneminde Balkanlar’dan Türkiye’ye Yönelik Göç Hareketleri”, Barış Özdal (Ed.), **Uluslararası Göç ve Nüfus Hareketleri Bağlamında Türkiye**, 1. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2018, s. 99.

⁴⁴ Yücel Bozdağlıoğlu, “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 18, Özel Sayı S: 3, Ocak 2014, s. 22.

⁴⁵ Özlem, “Cumhuriyet Döneminde Balkanlar’dan ...”, op. cit., s. 100; Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi**, Cilt 1-2: 1914-1995, Genişletilmiş 14. Baskı, İstanbul: Alkım Yayınevi, 2004, ss. 325-236.

⁴⁶ Gönlübol, Sar, op. cit., s. 65.

başına seçilen Arapoğlu Konstantin'in Türkiye tarafından İstanbul'a yerleşik olmadığı gerekçesiyle mübadele kapsamında görülerek sınır dışı edilmesi Yunanistan'ın tepkisini çekmiş ve yeni bir sorun doğurmuştur. Yunanistan "*Konstantin'in Patrikhane'ye bağlı olduğu için mübadele kapsamı dışında tutulması gerektiğini*"⁴⁷ iddia etse de sözleşmede hukuki bir dayanağı olmayan bu durum Türkiye tarafından kabul görmemiştir. Komisyon tarafından da çözülemeyen sorun, 1925 Mayıs'ında görevinden istifa eden Konstantin'in yerini İstanbul'a yerleşik Rum sayılan Vasil Georgiades'ın almasıyla çözüme kavuşabilmiştir.

1925'le birlikte karşılıklı olarak ilişkileri normalleştirmeye yönelik girişimler başlamıştır. İki devlet arasında mübadeleden kaynaklanan sorunların bazılarını ortadan kaldıracak 1925 Ankara ve 1926 Atina Antlaşmaları imzalanmıştır. Ancak Yunan iç siyasetinden kaynaklanan nedenler ile Türk tarafının kendisi için tehdit olabilecek olası bir Yunan-İtalyan işbirliğinden şüphelenmesi ve bunlara ek olarak teknik sorunların da yaşanması antlaşmaların tam uygulanmasını engellemiştir.⁴⁸ İki devlet arasında gergin ilişkiler bir süre daha devam ederken yumuşamanın gerçekleşmesi 1930'u bulmuştur.

1.3. DOSTLUK VE İŞBİRLİĞİ YILLARI

1920'ler boyunca Türkiye ile Yunanistan ilişkilerinde süregelen gergin ortam 1930 yılıyla birlikte yerini dostluk ve işbirliğine bırakmıştır. İlişkilerde yaşanan bu olumlu değişimi sağlayan birçok etkenin olduğu görülmektedir. 1928'de Yunanistan'da iktidara geldikten çok kısa bir süre sonra Türkiye ile iyi ilişkiler kurmanın Yunanistan'ın çıkarına olacağını düşünerek Türkiye Başbakanı İsmet İnönü ile Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'a oldukça yapıcı iki ayrı mektup gönderen Elefterios Venizelos⁴⁹ ikili ilişkilerin dostluğa dönüşümünde önemli bir rol oynamıştır. Bu dönemde esasen iki devletin yöneticileri de iç siyasetlerinde başarılı adımlar atabilmek için birbirlerinin dostluğunu gerekli görmüşlerdir. Ancak ilişkilerin değişiminde ana etken diyebileceğimiz başka bir unsur vardır ki o da uluslararası konjonktürde yaşanan gelişmelerdir. Daha açık ifade etmek gerekirse Bulgaristan ve İtalya'nın revizyonist politikalarını kendilerine tehdit olarak algılayan Türkiye ve Yunanistan için birbirlerinin dostluğu bir hayli önem

⁴⁷ Gürel, op. cit., s. 63.

⁴⁸ Fırat, "1923-1939 Yunanistan'la İlişkiler...", op. cit., ss. 343-344.

⁴⁹ Damla Demiröz, **Savaşın Barışa Giden Yol Atatürk-Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri**, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2007, s. 76.

taşımıştır. Bu durumun farkında olan ve uluslararası konjonktürü çok iyi okuyan Mustafa Kemal Atatürk ile Venizelos, temsil ettikleri devletleri 1930'da barış noktasında buluşturmayı başarmıştır.

Türkiye ile Yunanistan Haziran 1930'da imzaladıkları Ankara Antlaşması'yla mübadeleden kaynaklanan sorunları kalıcı bir çözüme kavuşturmuştur. Bu gelişmenin hemen ertesinde, 27-31 Ekim 1930'da Elefterios Venizelos Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Türkiye'nin Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına da katılan Venizelos'a Türk halkı misafirperverliğini ve hoşgörüsünü göstermekten geri durmamıştır.⁵⁰ Ziyaretin asıl önemli gelişmesi iki devlet arasında imzalanan "*Türk-Yunan Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Hakemlik Antlaşması*" olmuştur. Ayrıca Antlaşmaya ek Deniz Kuvvetleri'nin sınırlandırılmasına ilişkin bir Protokol yapılmasının yanı sıra bir de "*Oturma, Ticaret ve Denizcilik Sözleşmesi*" imzalanmıştır.⁵¹ İsmet İnönü de bir yıl sonra Yunanistan'a giderek iadeyi ziyarette bulunmuştur. 1930'da imzalanan belgelerle ve karşılıklı gerçekleşen ziyaretlerle Türkiye ile Yunanistan ilişkilerinde esen sert rüzgârların son bulduğu bu zaman diliminde uluslararası sistem için aynı durumu söylemek mümkün değildir. 1929 Büyük Bunalımı dünyada ekonomik dengesizlikler yaratırken, Avrupa başta olmak üzere tüm dünyada sağ partileri güçlendirmiş ve diktatöryal rejimlerin önünü açmıştır.⁵² Artık uluslararası sistemde devletlerin daha belirgin bir şekilde revizyonist ve statükocu olarak ayrılmaya başladığı görülmüştür.

Statükonun sürdürülmesinden yana tavır alan Türkiye ile Yunanistan ise kendi aralarında sağladıkları barış ve işbirliği ortamını Balkanlar'a da yaymak için çaba harcamışlardır. Bu bağlamda Türkiye ile Yunanistan'ın öncülüğünde düzenli konferanslarda bir araya gelen Balkan devletleri Bulgaristan ve Arnavutluk'un revizyonist istekleriyle karşılaşmıştır. Bu arada Bulgaristan'ın saldırgan tavırlarından rahatsız olan Türkiye ile Yunanistan 1933 Eylül'ünde Samimi Anlaşma Paketi imzalayarak aralarındaki dostluk ilişkilerini güçlendirirken, Balkanlar'da da barış ve dostluk ortamının sağlanması için önyak olmayı amaçlamışlardır.⁵³ İki devletin

⁵⁰ Damla Demiröz and Aleksandros Petsas, "The Repercussions of the 1930 Greek-Turkish Raprochement in Türker", **Balkan Studies**, Volume: 46, 2012, pp. 74-75.

⁵¹ Soysal, op. cit., s. 391.

⁵² Barış Özdal, "1929 Büyük Bunalımı (Great Depression)", Barış Özdal ve Kutay Karaca (Ed.), **Diplomasi Tarihi 2**, 1. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2019, s. 105.

⁵³ Esra Sarıkoyuncu Değerli, "Atatürk Dönemi Türk-Yunan Siyasi İlişkileri", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:15, Ağustos 2006, s. 254.

Balkanlar'daki statükonun korunmasına yönelik çabaları sonuç vermiş; 1934'te Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında Balkan Paktı imzalanmıştır. Revizyonist istekleri olan Bulgaristan ve Arnavutluk'un yer almadığı "*Pakt, adı geçen devletlerin siyasi, kültürel ve sosyal alanlarda işbirliği yapmaları öngörmesinin ötesinde, Balkanlarda mevcut toprak düzeninin devam ettirmeyi amaçlamıştır. Ayrıca, Paktı imzalayan devletlerin sınırlarını birbirlerine karşı güvence altına almış ve bir Balkan devletince girişilecek bir saldırı durumunda yardımlaşmayı şart koşmuştur.*"⁵⁴ Pakt, imzacı devletlerin zamanla revizyonist devletlerle olan ilişkilerinde yaşanan değişimle etkisini kaybederken, 2. Dünya Savaşı'nın Balkanlar'a sıçramasıyla birlikte dağılmıştır.⁵⁵

Bu dönemde paralel dış politikalar takip eden Türkiye ile Yunanistan, birbirlerinin dostluklarını son derece önemsemişlerdir. Öyle ki ilişkileri bozabilecek olayların büyütülmemesine dikkat edilmiştir. Örneğin Yunanistan, Kıbrıs'ta Rumların enosisi⁵⁶ gösterilerine Türkiye'nin rahatsız olacağını bildiği için sıcak bakmazken, Türkiye'nin bazı meslekleri gayri Müslimlerin yürütmesini engellemesine de ilişkileri gerginleştirmemek için sessiz kalmıştır.⁵⁷ Ayrıca Yunanistan'ın 1932'de Türkiye'nin MC'ye girmesini desteklemesi ve daha sonra Türkiye'nin Boğazların statüsünü kendi lehine değiştirmek istemesine olumlu yaklaşmasının yanı sıra Elefterios Venizelos'un da 1934'de Mustafa Kemal Atatürk'ü Nobel Barış Ödülü'ne aday göstermesi bu dönemde Türk-Yunan dostluğunun eriştiği noktayı gösterir nitelikte gelişmelerdir.⁵⁸

1930'ların ikinci yarısında Türkiye ile Yunanistan, Almanya ve İtalya'nın revizyonist politikalarını arttırmaları üzerine 1936 Ocak'ında İngiltere ile ittifak anlaşması imzalamışlardır. Öte yandan her iki devlet de Habeşistan'a saldıran İtalya'ya karşı uygulanan MC yaptırımlarına katılarak dış politikalarını aynı doğrultuda yürütmeye devam etmiştir. 1938 Nisan'ında ise imzaladıkları Türk-Yunan Antlaşması'yla 1930 ve 1933 Antlaşmaları güçlendirilirken, süreleri de onar yıl uzatılmıştır.⁵⁹

⁵⁴ Ibid., s. 255.

⁵⁵ Kader Özlem, "Balkan Antantı", Barış Özdal ve Kutay Karaca (Ed.), **Diplomasi Tarihi 2**, 1. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2019, s. 153.

⁵⁶ Enosis, Yunanistan ile Kıbrıs'ın siyasi birliğini ifade eden bir kavramdır. Bkz., Martin Polley, **An A-Z of Modern Europe Since 1789**, First Edition, London: Routledge, 2000, p. 39.

⁵⁷ Bestami S. Bilgiç, "Atatürk Döneminde Türkiye-Yunanistan İlişkileri, 1923-1938", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 31, Sayı: 91, Bahar 2015, ss. 17-18.

⁵⁸ Hakan Uzun, "1919-1950 Yılları Arasında Türkiye-Yunanistan İlişkileri", **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi**, Cilt: 5, Sayı: 2, 2004, s. 45.

⁵⁹ Soysal, op. cit., s. 588.

1939 Eylül'ünde başlayan 2. Dünya Savaşı'nda Yunanistan arka arkaya İtalya ve Almanya işgallerine uğrarken, Türkiye yürüttüğü başarılı dış politika ile uzun bir süre savaş dışında kalmayı başarmıştır.⁶⁰ Türkiye on yıldır iyi ilişkiler kurduğu ve çeşitli antlaşmalarla ilişkilerini güçlendirdiği Yunanistan'a 2. Dünya Savaşı sırasında askeri destek sağlayamamıştır. Doğrusu Türkiye'nin bu dönemde başka bir devlete yardım gönderebilecek askeri yeterliliği de yoktur. Ancak Türkiye komşusu Yunanistan'a mevcut şartlar altında elinden gelen yardımı yapmaktan çekinmemiştir. Bulgaristan'ı uyararak Yunanistan sınırına yönelik herhangi bir girişime kalkışması halinde Yunanistan'ın tarafında olacağını belirtmiştir.⁶¹ Öte yandan Yunanistan'ın işgal altındayken yaşadığı büyük açlık döneminde Türkiye Kızılay vasıtasıyla Yunan halkına başta gıda ve sağlık malzemeleri olmak üzere çeşitli insani yardımlar göndermiştir.⁶² Ayrıca Mısır'da sürgünde olan Yunan hükümetinin yetkilileri ile Yunanistan ana vatani arasında haberleşme imkânı sunulmuştur.⁶³ Türkiye savaş boyunca askeri yardım yapamasa da görüldüğü gibi bir şekilde Yunanistan'ın yanında olmak için çaba harcamış ve işgal altındaki durumundan kendi çıkarına yarar sağlamaya kalkışmamıştır. Almanya'nın Ege adaları teklifine Türkiye'nin sıcak bakmaması⁶⁴ bunun en önemli göstergesidir.

Türkiye ile Yunanistan ilişkilerindeki yakınlık 2. Dünya Savaşı'nın sonrasında, Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında da devam etmiştir. Savaşın ardından ortaya çıkan uluslararası sistemde Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin başını çektiği iki kutup ortaya çıkmıştır. Yeni oluşan uluslararası sistemde Türkiye ile Yunanistan SSCB'yi kendilerine tehdit olarak algılamışlar⁶⁵ ve ABD'nin önderliğindeki Batı Bloğu'na yakınlaşmışlardır. SSCB'yi çevrelemek isteyen ABD de Türkiye ve Yunanistan'a 1947 Truman Doktrini ve 1948

⁶⁰ Türkiye Birleşmiş Milletler (BM) Konferansı'na katılabilmek için savaşın gidişatının belli olduğu bir zaman diliminde, 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ederek 2. Dünya Savaşı'na dâhil olmuştur. Bkz., Barış Özdal, "2.Dünya Savaşı'nın Diplomasinin Gelişimine Etkileri", Barış Özdal ve Kutay Karaca (Ed.), **Diplomasi Tarihi 2**, 1. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2019, ss. 248-249.

⁶¹ Uzun, loc. cit.

⁶² Ceren Utkugün, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'den Yunanistan'a Yapılan İnsani Yardım Faaliyetleri", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 18, Sayı: 2, Aralık 2016, ss. 204-208.

⁶³ Oğuz Çelikkol, **Dünden Bugüne Türk - Yunan İlişkilerine Bir Bakış**, 1. Baskı, İstanbul: Bilgesam Yayınları, 2015, s. 41.

⁶⁴ Necdet Hayta, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Ege Adaları Sorunu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 36, Kasım 1996, ss. 832-833.

⁶⁵ Çelikkol, op. cit., s. 43.

Marshall Planı çerçevesinde yardımlar yapmıştır. İki devlet komünizm tehdidine karşı güvenlik endişelerini gidermek için 1949'da kurulan Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization - NATO)'ne 1952'de beraber üye olmuşlardır. Aynı güvenlik sistemi içerisine giren Türkiye ile Yunanistan'ın ilişkileri daha da yakınlaşmıştır. 1952'de iki devlet arasında devlet başkanları düzeyindeki ilk ziyaretler karşılıklı olarak gerçekleşirken, 1953 Şubat'ında da bir Savunma İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır.⁶⁶ 1954'te ise Yugoslavya'yı da yanlarına alarak SSCB tehdidine karşı Balkan İttifakı'nı oluştursalar da ittifak başarılı olamamıştır. Aynı yıl içerisinde baş gösteren Kıbrıs Sorunu, Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkileri bozarken günümüze kadar süren bir sorunlar döneminin de kapısını aralamıştır.

1.4. KRİZLER VE ÇÖZÜMSÜZ KALAN SORUNLAR

1930'da başlayan ve süreç içerisinde güçlenen Türkiye ile Yunanistan'ın yakın ilişkileri Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında da devam ederken, 1954'te iki devlet arasında patlak veren Kıbrıs Sorunu'yla bu dönem son bulmuştur. 1974'e kadar ilişkilerin temelinde Kıbrıs Sorunu yer alırken, sonrasında Ege Denizi'ne ilişkin sorunlar teker teker gündeme gelmeye başlamıştır. Ne yazık ki ilişkilerin gerildiği dönemlerde iki devletin bünyesindeki azınlıklar zor durumlarda kalmışlardır. İki devlet arasında 1954'te başlayan gerginlik 1999'a kadar sürmüştür.

Bu başlık altında Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunların 1954'ten günümüze kadar süregelen tarihsel gelişimleri, tarafların bakış açıları ve attıkları adımlar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1.4.1. Kıbrıs Sorunu

Kıbrıs, Doğu Akdeniz'de büyüklüğü ve bulunduğu konumuyla bölgeyi kontrol etmeye elverişli olan jeo-stratejik önemi yüksek bir adadır.⁶⁷ Tarih boyunca bölgede hâkimiyetini sağlamak isteyen devletlerin hedefi olmuştur. 1571'de Venediklilerden Osmanlı Devleti'ne geçen Kıbrıs, üç yüz yıl Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde kalmıştır. Bu süreçte Kıbrıs'a yerleşmeye başlayan Türkler, zaman içerisinde Rumlarla

⁶⁶ Ibid., s. 44.

⁶⁷ Halil Sadrazam (Haz.), **Kıbrıs'ta Varoluş Mücadelemiz Şehitliklerimiz ve Anıtlarımız**, Türkiye Şehitlikleri İmar Vakfı Yayınları No: 4, İstanbul: Özyürek Yayınevi, 1990, ss. 10-12.

beraber adanın ana unsurlarından birisi haline gelmiştir.⁶⁸ 93 Harbi sırasında Osmanlı Devleti, verdiği desteklere karşılık olarak adayı İngiltere'nin geçici yönetimine bırakmıştır. Türkiye ise adadaki İngiliz egemenliğini Lausanne Barış Antlaşması'nda tanımıştır. Kıbrıs, 1960'ta bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti kurulana kadar İngiltere'nin egemenliği altında kalmıştır.

Tarihin hiçbir döneminde Yunanistan anakarasına bağlı olmayan Kıbrıs, bulundurduğu Rum nüfus nedeniyle Megali İdea'nın hedeflerinden biri olmuş olsa da İngiltere'nin adadaki egemenliği Yunanistan'ın herhangi bir girişime yönelmesini engellemiştir. Yunanistan, Kıbrıs Rumlarının enosis emellerine açıkça destek vermekten de çekinmiştir. Ancak 1947 Paris Antlaşması ile Oniki Ada ve Rodos'un Yunanistan'a ilhak edilmesi, Kıbrıs Rumlarının enosis hedeflerine ivme kazandırırken Yunanistan'ı da Kıbrıs konusunda ümitlendiren bir gelişme olmuştur.⁶⁹ Kıbrıs Rumlarının enosis isteklerinin gelişip eyleme dönüşmesinde ise Kıbrıs Rum Kilisesi başından beri büyük bir rol oynamıştır. 1950'de Kıbrıs Rum Kilisesi'nin başpiskoposu olan Mihail Hristodulu Muskos (Makarios), enosis hareketinin lideri konumuna gelmiştir. Makarios 1950'de hukuka aykırı bir biçimde düzenlenen plebisitin sonuçlarını Yunanistan hükümetine götürerek enosis için harekete geçirmeye çalışmıştır.⁷⁰ Kıbrıs'ta Makarios'un liderliğinde İngiltere'nin yönetimine karşı düzenlenen eylemler Yunan kamuoyunda heyecan yaratırken Türk kamuoyunu oldukça rahatsız etmiştir. İngiltere'nin enosise sıcak bakmaması üzerine Yunanistan, sorunu uluslararasılaştırmak amacıyla 1954'te Birleşmiş Milletler (BM)'ye taşımıştır. BM'de ilk önce İngiltere'nin engellemeleriyle karşılaşan Yunanistan istediği sonuca ulaşmasa da sorun artık uluslararası bir boyut kazanmıştır. Daha önce Makarios ve Yunan General Yeoryos Grivas'ın liderliğinde adadaki İngiliz yönetimi ile Türklere karşı faaliyet göstermesi için kurulan Kıbrıs Mücadelesi Ulusal Örgütü (Ethniki Organosis Kyprion Agoniston - EOKA), 1 Nisan 1955'te saldırılarını başlatmıştır.⁷¹ Türkiye ise daha önce kendisine ait olan ve soydaşları bulunan, ayrıca

⁶⁸ Barış Özdal, "The Postures and Theses of the Parties Involved in the Cyprus Problem Within the Period Until 1974", *IGU Journal of Social Sciences*, Volume: 3, Issue: 1, April 2016, p. 27.

⁶⁹ Çelikkol, op. cit., s. 49.

⁷⁰ Sadrazam, op. cit., s. 13.

⁷¹ Kalelioğlu, op. cit., s. 194.

güvenliği için de stratejik bir öneme sahip olan adada olup bitenlere kayıtsız kalmayarak sorunun bir tarafı olmuş⁷², taksim fikrini savunmaya başlamıştır.

Adadaki egemenliğini kaybetmek istemeyen İngiltere, sorunun kendi çıkarına yarayacak şekilde çözümü için planlar ortaya koymuştur. 1958’de İngiltere Başbakanı Harold MacMillan’ın ortaya attığı “*yedi yıllık bir süre için İngiliz egemenliği altında Kıbrıs’a kendi kendini yönetme hakkı tanınmasını öngören*”⁷³ plan, Türkiye tarafından görüşülmeye değer bulunsa da Yunanistan tarafından kabul edilmemiştir. Bu arada, adada EOKA’nın faaliyetlerini arttırması üzerine Türkler de Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT)’ni kurup kendilerini savunmaya başlamışlardır. Diğer yandan bu dönemde İngiltere Orta Doğu’dan yavaş yavaş ayrılırken yerini ABD’ye⁷⁴ bırakmaktadır. Dolayısıyla sorunla ilgilenmeye başlayan ABD, Türkiye ile Yunanistan arasındaki gerilimin NATO’nun güney kanadını zayıflatmasından endişe ederek çözüme NATO bünyesinde ulaşılmasını önermiştir. BM’de daha çok destek alacağını düşünen Makarios ABD’nin önerisine sıcak bakmasa da Türkiye ile Yunanistan 1958 Aralık’ında NATO bünyesinde bir araya gelerek enosis ve taksimden vazgeçmiş, bağımsız bir Kıbrıs formülünü kabul etmişlerdir.⁷⁵

1959’un başında Zürih’te bir araya gelen Türkiye, Yunanistan ve İngiltere’nin temsilcileri bağımsız Kıbrıs için çalışmalarına başlamış, 6 Şubat 1959’da ise Türkiye ile Yunanistan imzaladıkları antlaşmalarla çözüm için anlaşıldığını açıklamışlardır. İki devlet arasında Zürih’te imzalanan Kıbrıs Cumhuriyeti’nin kurucu antlaşması ile Garantörlük ve İttifak Antlaşmaları aynı ay içinde Londra’da İngiltere de dâhil edilerek tekrar imzalanmıştır. Kurucu antlaşma yeni kurulan devletin anayasal düzenine yönelik esasları içerirken, Garantörlük Antlaşması Türkiye, Yunanistan ve İngiltere’nin ada devletindeki haklarını belirlemiştir.

İttifak Antlaşması ise Kıbrıs ile Türkiye ve Yunanistan arasında askeri bir ittifak oluşturulmasını öngörmüştür. 16 Ağustos 1960’ta Kıbrıs Cumhuriyeti ilan edilmiş aynı

⁷² A. Suat Bilge, “Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Türkiye-Sovyetler Birliği Münasebetleri”, Mehmet Gönlübol vd., **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, 9. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1996, s. 337.

⁷³ Çelikkol, op. cit., s. 51.

⁷⁴ ABD, 1957 Eisenhower Doktrini ile bütün Orta Doğu’ya ekonomik ve askeri yönden destek vermeyi öngörürken, komünizm tehdidine karşı da Amerikan ordusunun güvencesini vermiştir. Aynı zamanda ABD bu doktrinle İngiltere ve Fransa’nın bölgede bıraktıkları boşluğu doldurmayı amaçlamıştır. Bkz., Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, 17. Baskı, İstanbul: Alkım Yayınevi, 2010, s. 610.

⁷⁵ Çelikkol, loc. cit.

gün Zürih ve Londra Antlaşmaları üç garantör devlet ile Kıbrıs arasında bir kez daha imzalanmıştır. Bu Antlaşmalara göre yeni kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nde Türkler ile Rumlar arasında belli bir denge oluşturulmuştur. Kıbrıs Cumhuriyeti'ne Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin onayı alınmaksızın, iki toplum arasında oluşturulan dengeyi bozacak bir değişiklik yapma hakkı verilmemiştir. Garantörlük Antlaşması uyarınca Türkiye, Yunanistan ve İngiltere Kıbrıs'ın toprak bütünlüğünü ve anayasal düzenini garanti altına alırken, adadaki statükonun bozulması halinde toplu halde ya da tek başına müdahale etme haklarını saklı tutmuşlardır. Ayrıca Kıbrıs Cumhuriyeti'nin herhangi bir enosis ya da taksime girişmesini önlemek amacıyla başka bir devletle siyasi ve ekonomik birliğe girme hakkı da verilmemiştir.⁷⁶ Ancak Türkiye, Yunanistan ve İngiltere garantörlüğünde adada oluşturulan bu sistem uzun ömürlü olmamış, üç yıl içinde iki toplum arasında çatışmalar tekrar başlamıştır. Dolayısıyla Türkiye ile Yunanistan arasında yumuşayan hava da kısa süreli olmuştur.

Kıbrıs Cumhuriyeti kurulduktan sonra vergi yasası, belediye dağılımı, askeri ve kamu hizmetlerinin yürütülmesi gibi birçok konuda Türkler ile Rumlar arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. 1963'te Cumhurbaşkanı Makarios garantör devletlere anayasayla ilgili 13 maddelik bir değişiklik teklifi sunmuş, Yunanistan ve İngiltere sessiz kalırken Türkiye kabul etmemiştir.⁷⁷ Aynı yılın Aralık'ına gelindiğinde ise EOKA'nın Kanlı Noel olarak anılan Türklere yönelik saldırıları gerçekleşmiştir. Bunun üzerine Kıbrıs'ta iki toplum ayrışmaya başlarken, Lefkoşa'da bariyerler çekilmiş ve Yeşil Hat oluşturulmuştur. Artık Türkler kendi bölgelerinde kendi idari işlerini yürütmeye başlamışlardır. Daha sonra Kanlı Noel olaylarının Akritas Planı'nın ilk aşaması olduğu ortaya çıkmıştır. Akritas Planı ile EOKA, insanlık dışı yöntemleri benimseyerek Kıbrıs Cumhuriyeti'ni yıkmayı, ani saldırılarla adadaki Türkleri yok etmeyi ve bu yolla enosisi ulaşmayı amaçlamıştır.⁷⁸

1964 Ocak'ında şiddet olaylarını durdurmayı ve soruna diplomasi çerçevesinde çözüm bulmayı amaçlayan İngiltere'nin girişimleriyle Londra'da Türkiye ve Yunanistan ile Kıbrıs'taki Türk ve Rum toplumlarının temsilcilerinin katıldığı bir konferans

⁷⁶ Müge Vatansever, "Kıbrıs Sorununun Tarihi Gelişimi", **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 12, Özel Sayı, 2010, s. 1506.

⁷⁷ Süleyman Kocabaş, **Tarihte ve Günümüzde Türk-Yunan Mücadelesi**, 2. Baskı, İstanbul: Vatan Yayınları, 1988, s. 184.

⁷⁸ Özdal, "The Postures and Theses...", op. cit., s. 37.

toplanmıştır. Konferans'ta Türk tarafını temsil eden Rauf Denktaş, Türklerin garantiye ihtiyacı olduğunu ve toplumların coğrafi olarak da ikiye ayrıldığı Kıbrıs'ta federatif bir devlet istediklerini dile getirmiştir.⁷⁹ Bu durumda taksim tezinin tekrar gündeme geldiği görülmektedir. Rumlar ise Kıbrıs Anayasası'nın değiştirilmesi hususunda ısrarlarını sürdürmüşlerdir. Konferansta on bin kişilik bir NATO gücünün adaya gelmesi söz konusu olsa da Makarios bunu kabul etmemiştir. Bunun üzerine İngiltere konuyu BM Güvenlik Konseyi (BMGK)'ne götürmüş ve burada BM Barış Gücü'nün Kıbrıs'a konuşlanmasına karar verilmiştir.⁸⁰ 27 Mart'ta adaya konuşlanan barış gücü iki toplum arasında bir güvenlik koridoru oluşturmuştur. Ancak BM Barış Gücü, kısa bir süre sonra tekrar faaliyetlerine başlayan EOKA'ya engel olamamıştır. Bu arada Yunanistan da adaya gizli gizli asker göndererek EOKA'nın faaliyetlerine destek olmaya çalışmıştır. Kıbrıs'ta EOKA'nın faaliyetlerini arttırması üzerine Türkiye adaya müdahale etmeye karar verse de ABD Başkanı Lyndon Baines Johnson'un Başbakan İsmet İnönü'ye gönderdiği mektup müdahaleyi önlemiştir.⁸¹ ABD'nin girişimleriyle Türkiye ile Yunanistan arasında Cenevre'de görüşmeler başlasa da kayda değer bir sonuç alınamamıştır. Öte yandan Kıbrıs'ın Erenköy (Kokkina) Limanı'nda çok ciddi çatışmalar meydana gelmiş, Rumlar Türklerin elinde bulunan bu bölgeyi abluka altına almışlardır. Bunun üzerine Türk jetleri 8-9 Ağustos 1964'te havalanarak Erenköy'ü abluka altına alan Rum güçlerini bombalamıştır.⁸² Bu olay Türkiye'nin Kıbrıs'a ilk askeri müdahalesi olurken, BMGK ateşkes istemiştir. Türkiye'nin başarılı zorlayıcı diplomasisi sonucunda Erenköy Ablukası kaldırılmıştır.

1965 Mart'ına gelindiğinde BM'nin Kıbrıs sorununa atadığı arabulucu Galo Plaza çözüme yönelik raporunu BM Genel Kurulu'na sunmuştur. Bu raporda Galo Plaza, çözümün *“bağımsız kalmayı ve diğer bir devlet ile birleşmeye yönelik herhangi bir girişimden kaçınmayı taahhüt eden tam bağımsız bir devlet”*⁸³ olduğunu ileri sürmüştür. Başka bir ifadeyle Kıbrıs self-determinasyon hakkına sahiptir ama bu hakkını başka bir devletle birleşmek için kullanamayacaktır. BM Genel Kurulu'nda oylanan Galo Plaza

⁷⁹ Melek Fırat, “1960-1980 Yunanistan'la İlişkiler”, Baskın Oran (Ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt 1, 20. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 724.

⁸⁰ Ibid., s. 725.

⁸¹ Faruk Sönmezoğlu, **Türkiye Yunanistan İlişkileri ve Büyük Güçler**, İstanbul: Der Yayınları, 2000, s. 89.

⁸² Sadrazam, op. cit., s. 57.

⁸³ Sönmezoğlu, op. cit., s. 138.

Raporu'na, self-determinasyon hakkına karşı olan Türkiye ile birlikte ABD, İran, Pakistan, Afganistan ve Arnavutluk olumsuz oy verse de rapor 47 olumlu ve 54 çekimser oyla kabul edilmiştir.⁸⁴ BM Genel Kurulu'ndan çıkan bu karar bağlayıcı olmasa da Türkiye için uluslararası arenada bir prestij kaybı, Makarios için ise bağımsızlık yolunda cesaretlendirici bir gelişme olmuştur.

Yaşanan bu gerilimli son birkaç yılın ardından 1966'da Türkiye ile Yunanistan, Kıbrıs Sorunu'nu ikili görüşmeler yoluyla çözüme kavuşturma hususunda aynı yaklaşımı benimsemişlerdir.⁸⁵ Yunanistan'da 1967 Nisan'ında askeri cunta yönetime el koyarak iktidar olmuştur. Askeri cunta ile fikir ayrılıkları yaşayan Makarios'un Yunanistan ile arası bozulmaya başlamıştır. 9 Eylül 1967'de Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel ile Yunanistan Başbakanı Konstantin Kollias, iki devletin ilişkilerinin yumuşatmak ve Kıbrıs Sorunu'nu ele almak amacıyla Keşan ve Dedeoğaç'ta bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmede Kollias, Demirel'e enosis karşılık Dikelya üssünde Türkiye'ye egemenlik hakkı teklif etmişse de Demirel kabul etmemiştir.⁸⁶ 1967'de Yeoryos Grivas'ın adadaki iki Türk köyüne saldırmasıyla gerginlik tekrar yükselmiştir. Türkiye müdahale etmek istemiş ancak askeri yeterliliğini gözden geçirip kararını askıya almıştır. Konuyu diplomatik yollarla çözmeye yönelen Türkiye, bu saldırılardan sonra Yunanistan'a pek çok isteğini kabul ettirebilmiştir. NATO'nun arabulucu olarak atadığı Cyrus Vance'in da çabalarıyla Türkiye ile Yunanistan, Yunanistan'ın adaya soktuğu askerleri ve General Grivas'ı geri çekmesi hususunda anlaşmışlardır.⁸⁷ Bu arada Kıbrıs Türkleri de 1967'de Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi'ni kurmuştur. Fazıl Küçük başkan, Rauf Denктаş ise başkan yardımcısı olmuştur. Dolayısıyla adadaki iki toplum birbirlerinden iyice ayrılmıştır. 1968'den sonra sorunu barışçı yollardan çözmek için Kıbrıs'taki toplum liderleri arasında ikili görüşmeler başlasa da kayda değer bir sonuç alınamamıştır.⁸⁸

Yunanistan 1971'de Yeoryos Grivas'ı tekrar adaya gönderirken, Grivas EOKA B örgütü ile enosis ulaşmak için faaliyetlerine başlamıştır. Diğer yandan artık enosis yerine bağımsızlık taraftarı olan Makarios ile Yunanistan'ın arası ise iyiden iyiye bozulmuştur.

⁸⁴ Sadrazam, op. cit., ss. 139-140.

⁸⁵ Andreas D. Mavroyannis, "Kıbrıs Sorununun Türk-Yunan İlişkilerine Etkisi", Semih Vaner (Der.), **Türk-Yunan Uyuşmazlığı**, 1. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları, 1990, s. 137.

⁸⁶ Clement Dodd, **The History and Politics of the Cyprus Conflict**, First Edition, London: Palgrave Macmillan, 2010, p. 81.

⁸⁷ Sönmezoğlu, op. cit., ss. 99-100.

⁸⁸ Uçarol, op. cit., s. 762.

1973'te Yunanistan'da tutkulu istekleri bulunan Dimitrios Ioannides liderliğindeki başka bir askeri cunta iktidarı devralmıştır. 15 Mayıs 1974'te Kıbrıs'ta Makarios'a karşı Yunanistan destekli bir darbe gerçekleşmiştir. Makarios adadan kaçmayı başarırken, yerine askeri cuntanın seçtiği Nikos Sampson getirilmiştir. Kıbrıs'ta Makarios'a bağlı Rum kuvvetleri ile EOKA B arasında şiddetli çatışmalar yaşanmaya başlamıştır. Makarios BM'de yaptığı konuşmada Kıbrıs'taki darbeden Yunanistan'ı sorumlu tutmuştur.⁸⁹ Adadaki statükonun bozulması üzerine Türkiye, Garantörlük Antlaşması'nın kendisine verdiği hakka dayanarak 20 Temmuz 1974'te Kıbrıs'a askeri müdahalesini gerçekleştirmiştir. Türkiye'nin hukuksal dayanağı olan müdahalesine uluslararası kamuoyu aşırı bir tepki göstermemiş ve harekâtın hemen ertesinde üç garantör devlet arasında Cenevre'de görüşmeler başlamıştır. Ancak Türkiye Cenevre görüşmelerinde öne sürdüğü çok bölgeli federasyon formülüne dayanan önerisinin kabul edilmemesi üzerine Yunanistan'ın kendisini oyaladığını ileri sürerek 14 Ağustos'ta Kıbrıs'a ikinci operasyonunu başlatmıştır.⁹⁰ Ama bu sefer uluslararası kamuoyunda rüzgâr Türkiye'nin aleyhine dönmüş, Türkiye'nin haklı bulunan ilk müdahalesinden sonra ikincisini gerçekleştirmesi bağımsız bir devlete yönelik girişilen bir işgal hareketi olarak görülmüştür. Kıbrıs Türkleri, Türkiye'nin müdahalesinden kısa bir süre sonra Kıbrıs Türk Federe Devleti (KTFD)'ni kurmuş, 15 Mayıs 1983'te ise Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC)'ni ilan etmişlerdir. KKTC adada ayrı bir siyasi varlık olarak ortaya çıksa da uluslararası sistemde Türkiye haricinde tanıyan devlet yoktur. Adanın güneyini yöneten Rum tarafı ise uluslararası sistemde Kıbrıs Cumhuriyeti olarak tanınmaktadır.

Türkiye'nin Kıbrıs Müdahalesi hem kendisi hem de Yunanistan için bazı sonuçlar doğurmuştur. Yunanistan NATO'nun askeri kanadından ayrılırken bu gelişme Türkiye'nin elini kuvvetlendiren önemli bir koz olmuştur. Aynı zamanda Yunanistan'da askeri cunta yönetimi yıkılmış, demokratik düzene geçilmiş ve Konstantin Karamanlis iktidara gelmiştir. Karamanlis ile birlikte Yunanistan Avrupa Ekonomi Topluluğu (AET) üyeliğini hedef haline getirirken, Yunan dış politikası odağını Ege Denizi'ne çevirmiştir.⁹¹ Ayrıca Kıbrıs Müdahalesi'nden sonra Yunanistan'da kendisi için asıl

⁸⁹ Gürel, op. cit., s. 109.

⁹⁰ Dodd, op. cit., s. 127.

⁹¹ Bkz., Fırat, "1960-1980 Yunanistan'la İlişkiler", op. cit., ss. 749-750.

tehlikenin kuzeyden (SSCB) değil, doğudan (Türkiye) geldiği algısı hâkim olmuştur.⁹² Türkiye ise müdahalenin ardından ABD'nin silah ambargosu ile karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca harekâtı gerçekleştiren koalisyon hükümetinin Başbakanı Bülent Ecevit'in istifasıyla Türkiye, iç siyasetinde istikrarsız bir döneme girmiştir. Bu müdahaleden sonra Türkiye için ortaya çıkan başka bir önemli sonuç ise Kıbrıs Sorunu'nun özellikle Batı ile ilişkilerinde sürekli karşısına çıkarılması olmuştur.

1.4.2. 1974 Sonrası: Ege ve Azınlık Sorunları Bağlamında Devam Eden İlişkiler

Türkiye'nin Kıbrıs Müdahalesi'nden sonra Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunlar çeşitlenerek artmış ve Ege Denizi'ne ilişkin sorunlar iki devletin ilişkilerini meşgul etmeye başlamıştır. 1990'ların sonuna kadar iki devlet arasında Ege'de birçok kez kriz yaşanmış, hatta sıcak çatışmanın eşiğine gelinmiştir. Bu süreçte diyalog denemelerinde bulunulsa da başarılı bir sonuç ortaya çıkmamıştır.

Türkiye ile Yunanistan arasında Ege'ye ilişkin sorunlar konusundaki anlaşmazlık daha bu sorunların hangilerinin var olduğu noktasında başlamaktadır. Türkiye'ye göre Ege'de çözümlenmesi gereken başlıca sorunlar şunlardır: Karasuları ve kıta sahanlığının genişliği, hava sahası, Uçuş Bilgi Bölgesi (Flight Information Region - FIR), Doğu Ege Adaları'nın silahlandırılması, bazı coğrafi formasyonların hukuki statüsü ve Arama Kurtarma (Search and Rescue - SAR) faaliyetleri.⁹³ Yunanistan ise sadece kıta sahanlığı sorununun olduğunu, Türkiye'nin öne sürdüğü diğer sorunların kendisinin haksız taleplerinden kaynaklandığını ve bunların Yunanistan'ın egemenlik yetkileri dâhilinde olduğunu savunmaktadır. İki devlet hangi sorunların var olduğunun dışında çözüme yönelik yöntem konusunda da fikir ayrılığına düşmektedir. Türkiye sorunların ikili görüşmeler bağlamında bir bütün olarak ele alındığı siyasi bir çözüm yöntemini önerirken, Yunanistan yargı sürecinden taraftar olup çözümün Uluslararası Adalet Divanı (UAD)'na sağlanmasında ısrarcı olmaktadır.⁹⁴

⁹² Alexis Heraclides, **Yunanistan ve "Doğudan Gelen Tehlike" Türkiye**, 2.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 38.

⁹³ Bkz., "Başlıca Ege Denizi Sorunları", <http://www.mfa.gov.tr/baslica-ege-denizi-sorunlari.tr.mfa> (e.t. 10.03.20).

⁹⁴ Ömer Göksel İşyar, **Türk Dış Politikası Sorunlar ve Süreçler**, 1. Baskı, Bursa: Dora Yayıncılık, 2017, s. 431.

Esasen Lausanne Barış Antlaşması'nda iki komşu devletin Ege'deki karasularının uzunluğu 3 mil olarak düzenlenmiş ancak Yunanistan 1930'lu yıllarda tek taraflı olarak karasularını 6 mile çıkarmıştır. Türkiye o dönemde samimi ilişkiler kurduğu Yunanistan'ın bu hamlesine sessiz kalsa da Kıbrıs Sorunu'nun ikili ilişkilerde tepe noktaya ulaştığı 1960'lı yılların ilk yarısında karşılıklılık ilkesini işleterek Ege'deki karasularını 6 mile çıkardığını açıklamıştır. 1980'li yıllarda ise Yunanistan'ın Ege'deki karasularını 12 mile çıkarma niyetini açıklaması üzerine Türkiye, böyle bir girişimi savaş nedeni (casus belli) kabul edeceğini bildirmiştir.⁹⁵ Yunanistan zaman zaman 12 mil niyetini dile getirmeye devam etse de⁹⁶ Türkiye'nin net duruşu karşısında günümüze kadar böyle bir girişime cesaret edememiştir.

Türkiye ile Yunanistan'ın Ege'nin deniz alanlarında yaşadığı diğer bir sorun da kıta sahanlığı ile ilgilidir. Bu sorun genel olarak Ege'de iki devletin de hak iddia ettiği alanlarda petrol aramaya kalkışmaları nedeniyle gündeme gelmektedir. İlk olarak Yunanistan, 1959'da Ege'deki kıta sahanlığında petrol arama çalışmalarına başlamıştır. Türkiye ise 1973 Ekim'inde Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO)'na Ege'de kendi kıta sahanlığı olarak saydığı alanlarda petrol arama ruhsatları vermiştir. Ancak Türkiye'nin ruhsat verdiği bu alanların Anadolu'ya yakın Yunan adalarının arkalarına dek uzanmasından Yunanistan rahatsız olmuş ve 1974 Şubat'ında Türkiye'ye bir nota vermiştir.⁹⁷ Petrol arama ruhsatı verdiği alanların kendi doğal uzantısı üzerinde olduğunu savunan Türkiye, Yunanistan'ı konuyu görüşmeye davet etmiştir. Yunanistan davete olumlu yaklaşırsa da Türk araştırma gemilerinin anlaşmazlık konusu olan bölgede petrol aramaya devam etmesi karşılıklı notaların verilmesine yol açmıştır.⁹⁸ Bu arada 1974 yazında gerçekleşen Türkiye'nin Kıbrıs Müdahalesi kıta sahanlığı sorununu bir süre arka planda bırakmıştır. Kıbrıs Müdahalesi'nin ardından Türkiye, Ege Denizi'nde kendi kıta sahanlığı dâhilinde petrol arayacağı ve bu faaliyete karşı bir girişim olması halinde ulusal

⁹⁵ Tayyar Arı, "Ege Sorunu ve Türk-Yunan İlişkileri: Son Gelişmeler Işığında Kara Suları ve Hava Sahası Sorunları", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 50, Sayı: 01, 1995, s. 55.

⁹⁶ Yunanistan, (Türkiye'nin taraf olmadığı) 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin 3. Maddesi'nde belirtilen "özel durumların olmaması durumunda devletlerin karasularını 12 mil olarak belirleyebileceği" kararına dayanarak karasularını 12 mile çıkarma hakkının hukuki boyutunu vurgulamaktadır. Türkiye ise böyle bir durumda uluslararası sulara çıkış yolunun engelleneceğini, Ege Denizi'nin özel bir durumu olduğunu ve sorunun hakkaniyet ilkesine uygun bir şekilde çözüme kavuşturulmasını savunmaktadır. Bkz., *Ibid.*, ss. 56-58.

⁹⁷ İşyar, *op. cit.*, s. 413.

⁹⁸ *Ibid.*

çıkarların korunması hususunda gerekenin yapılacağını ifade etmiştir. Bu gelişmenin üzerine Yunanistan konuyu UAD'ye götürmeyi önerirken, Türkiye UAD'ye gitme yolunu olumlu karşılamakla birlikte öncelikle konu üzerine ikili görüşmelerin başlamasından yana olmuştur.⁹⁹

1975 Mayıs'ında Süleyman Demirel ile Konstantin Karamanlis Brüksel'de toplanan NATO Zirvesi'nde bir araya gelerek bu konuyu ele almışlardır. Görüşmede kıta sahanlığı sorununa UAD aracılığıyla çözüm bulunması hususunda fikir birliğine varılsa da kararın Türk iç siyasetinde hoş karşılanmaması üzerine Demirel hükümeti geri adım atarak ikili görüşmelere devam etmek istemiş ve Yunanistan tarafından uzlaşmayı bozmakla suçlanmıştır.¹⁰⁰ 1976 Ağustos'unda Türk araştırma gemileri donamanın eşliğinde bölgeye tekrar gönderilmiştir. Türkiye'nin bu girişimine bir nota ile cevap veren Yunanistan, konuyu tek taraflı olarak BM ve UAD'ye sunsa da istediği sonucu elde edememiştir. Tekrar ikili görüşmelere yönelen Türkiye ile Yunanistan, 1976 Kasım'ında Bern Mutabakatı'nı imzalayarak gerilimi artıracak hareketlerden uzak durmayı ve sorunun sınırlandırma esaslarını tespit etmek üzere çalışmalara başlamayı kabul etmişlerdir.¹⁰¹ 1978'de ise Türkiye'de Başbakanlık koltuğuna tekrar oturan Bülent Ecevit ile Karamanlis, karşılıklı iyi niyet çerçevesinde diyalog girişimlerinde bulunsalar da ilişkilerde somut bir ilerleme sağlanamamış, Ege'nin iki yakasında soğuk rüzgârlar esmeye devam etmiştir.

Türkiye ile Yunanistan arasında Ege'nin deniz alanlarının yanı sıra hava sahasıyla ilgili sorunlar da bulunmaktadır. 1931'de karasuları genişliğiyle aynı olması gereken hava sahasını Yunanistan 10 mile çıkarmıştır. O dönemde bu girişime sessiz kalan Türkiye, 1970'li yıllarda böyle bir hakkı olduğunu ilk defa uluslararası alanda iddia eden Yunanistan'ı 1944 Chicago Sözleşmesi'ni ihlal etmekle suçlamış ve bu kararını tanımadığını açıklamıştır.¹⁰² Bu dönemde Türkiye'nin de hava sahasını karasuları gibi 6 mile çıkarması ve Yunanistan'ın 10 millik hava sahasında direktmesi, iki devlet arasında 4 millik bir anlaşmazlık konusu hava sahasının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Söz konusu 4 millik hava sahası zaman zaman iki devletin uçakları arasında taciz ve it dalaşı (dog

⁹⁹ Sertaç Hami Başeren, **Ege Sorunları**, Ankara: Tüdev Yayınları No:25, 2006, s. 140.

¹⁰⁰ İşyar, op. cit., s. 414.

¹⁰¹ Hüseyin Pazarıcı, "Ege Denizi'ndeki Türk-Yunan Sorunları'nın Hukuki Yönü", Semih Vaner (Der.), **Türk-Yunan Uyuşmazlığı**, 1. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları, 1990, s. 112.

¹⁰² Ibid., s. 117.

fight) olaylarının yaşanmasına neden olmaktadır. Hava sahasıyla ilgili diğer bir sorun ise FIR Hattı'ndan kaynaklanmıştır. 1952'de İstanbul'da gerçekleşen Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü (International Civil Aviation Organization - ICAO) toplantısında Ege'deki FIR sorumluluğunun Yunanistan'a verilmesi uygun görülmüştür. Türkiye o dönemde bu kararı gerek Yunanistan'la kurduğu iyi ilişkiler gerekse de ekonomik nedenlerden dolayı desteklemiştir.¹⁰³ Ancak Türkiye, 1974'te 714 sayılı Havacılar için Duyuru Bildirimi (Notice to Air Man - NOTAM)'ni yayınlayarak Ege'nin tam ortasında bir hat belirlemiş, niteliği fark etmeksizin Türkiye'ye doğru gelen ve bu hatta yaklaşan tüm yabancı uçakların önceden kendisini bilgilendirmesi gerektiğini duyurmuştur. Yunanistan'ın da karşı NOTAM'larının gelmesiyle Ege'deki hava trafiği bir süreliğine aksamıştır.¹⁰⁴ 1980 Şubat'ında Türkiye, ABD ile Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması imzalayınca, 1974'te yayınladığı 714 sayılı NOTAM'ı (askeri uçakları hariç tutarak) kaldırmış ve Ege üzerindeki hava dolaşımı tekrar düzene girmiştir.

Ege Denizi'ne ilişkin Türkiye'nin iddia ettiği sorunlardan birisi de Doğu Ege Adaları'nın silahsızlandırılmış statüsüyle ilgilidir. Yunanistan, Lausanne'da silahlandırmamayı taahhüt ettiği Doğu Ege Adaları'nı 1960'lı yıllarda çeşitli oyalayıcı gerekçeler (NATO yükümlülükleri gibi) sunarak ve Türkiye'nin itirazlarına aldırış etmeden silahlandırmaya başlamış, 1974'ten sonra ise antlaşmalara aykırı olarak adaları silahlandırmaya açıkça hız vermiştir. Yunanistan, adaları silahlandırmasını haklı çıkarmak için Kıbrıs Müdahalesi'ni örnek göstererek Türkiye'nin güç kullanma istekliliğine dikkat çekmiştir.¹⁰⁵

1970'li yıllar boyunca iki devlet arasında çeşitlenerek artan sorunlar, 1980'li yıllarda da ciddiyetini korumuştur. Bu arada 1980 Eylül'ünde Türkiye, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in liderliğindeki cuntacı askerlerin darbesiyle sarsılmıştır. 1983'e kadar askeri cuntanın idaresinde kalan Türkiye, bu dönemde NATO komutanı Bernard B. Rogers'ın araya girmesiyle Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına geri dönüşüne izin vermiştir. Rogers'ın Yunanistan'ın dönüşünden sonra Ege'deki komuta kontrol alanlarının ikili görüşmeler yoluyla çözüme kavuşturulacağı yönünde verdiği asker sözüne karşılık hiçbir güvence istemeyen Evren'in bu kararı,

¹⁰³ İşyar, op. cit., ss. 417-418.

¹⁰⁴ Michael N. Schmitt, "Aegean Angst: A Historical and Legal Analysis of the Greek-Turkish Dispute", **Roger Williams University Law Review**, Volume: 2, Issue: 1, Article: 2, Fall 1996, pp. 47-48.

¹⁰⁵ Ibid., ss. 51-52.

Türkiye'nin taviz almadan önemli bir kozunu kaybetmesine neden olmuştur.¹⁰⁶ 1981'de Yunanistan'da iktidara gelen Türkiye karşıtı Andreas Papandreu'un liderliğindeki Panhellenik Sosyalist Hareket (Panhellinion Sosyalistiku Kinema – PASOK) hükümeti ise konuya ilgi göstermemiştir. Diğer yandan Yunanistan, 1981'de AET'ye tam üye olarak Türkiye'ye karşı elini güçlendirmiştir.¹⁰⁷ Türkiye askeri darbeden sonra demokratik ortama geçişini ancak 1983 Aralık'ında sağlarken başbakanlık koltuğuna Turgut Özal oturmuştur.

1980'li yıllarda Yunanistan'da PASOK hükümetleriyle birlikte Türkiye düşmanlığı hat safhaya yükselmiştir. PASOK hükümeti dış ve güvenlik politikalarının temelinde Yunanistan için asıl tehdidin kuzeyden değil, doğudan geldiği algısını oturtmuştur.¹⁰⁸ PASOK lideri Andreas Papandreu ise Türkiye ile görüşmeme politikası güderken; iki devlet arasında sadece kıta sahanlığı sorununun olduğunu savunmuş; Türkiye'nin iddia ettiği diğer sorunların Yunanistan'ın egemenlik alanına girdiğini ve dolayısıyla Türkiye'nin Ege'deki mevcut statükoyu bozmak istediğini ileri sürmüştür.¹⁰⁹ Bu dönemde Türkiye ile olan sınırının güvenliğini artıran Yunanistan, Doğu Ege Adaları'nı silahlandırmaya da devam etmiştir. Diğer yandan iki devlet arasında Kıbrıs Sorunu'nun gündeme gelmesiyle birlikte Batı Trakya'daki Müslüman Türk azınlığa yaratılan sıkıntılar PASOK iktidarında daha da artırılmıştır. 1982'de yaşanan İnhanlı Olayı'yla¹¹⁰ birlikte Müslüman Türk azınlık, PASOK baskılarına karşı dinsel ve ulusal kimliklerini korumak amacıyla Dr. Sadık Ahmet'in liderliğinde haklarını arama mücadelesine girişmiştir.¹¹¹ Aynı dönemde Bulgaristan'ın da Müslüman Türk azınlığa

¹⁰⁶ Melek Fırat, "1980-1990 Yunanistan'la İlişkiler", Baskın Oran (Ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt 2, 14. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s. 105.

¹⁰⁷ 15 Temmuz 1959'da (Türkiye'den 15 gün önce) AET'ye ortak üyelik başvurusu yapan Yunanistan, 1981'de topluluğa tam üye olduktan sonra AET ile Türkiye'nin ilişkilerini engellemeye yönelik bir siyaset izlemeye başlamıştır. Bkz., Haydar Çakmak, **Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri**, 4. Baskı, Ankara: Barış Kitap, 2014, s. 144.

¹⁰⁸ Duygu Öztürk, "Yunanistan'ın Pasok'lu Yılları ve Türkiye ile İlişkiler", Yeliz Okay (Ed.), **Türk - Yunan İlişkileri Üzerine Makaleler**, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2014, s. 143.

¹⁰⁹ Ibid.

¹¹⁰ İnhanlı (Evlalon) Köyü'nde yaşayan Müslüman-Türk azınlığın devlet tarafından arazilerinin kamulaştırılması üzerine İskeçe (Xanthi) il merkezinde giriştikleri protesto hareketidir. Bu olay Müslüman-Türk azınlığın devlete karşı pasif de olsa ilk kez direnişe geçmesi açısından önemlidir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., Baskın Oran, "The Inhanli Land Dispute and the Status of the Turks in Western Thrace", **Journal Institute of Muslim Minority Affairs**, Volume: 5, Issue: 2, July 1984, pp. 360-370.

¹¹¹ Özlem Zerrin Keyvan, "Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Türkleri Sorunu", **Mesleki Bilimler Dergisi**, Cilt:1, Sayı: 4, 2012, s. 25.

karşı baskı politikası izlediği görülmektedir. Türkiye ise bu dönemde hem Batı Trakya'da hem de Bulgaristan'da sorunlar yaşayan soydaşlarıyla yakından ilgilenmiş ve ilgili devletler nezdinde girişimlerde bulunmuştur.

1985'te yapılan genel seçimlerin sonucunda PASOK iktidarını korumuştur. Bu arada Yunanistan'ın silahlanmaya ayırdığı bütçe ekonomisine ağır bir külfet getirmeye başlamış ve AET'ye entegrasyon sürecini zorlar bir hal almıştır. Bunun üzerine Yunanistan, Türkiye ile gerginliğin sürdürülmesinin kendisinin zararına olduğunu görmüş ve gerilimi tırmandıracak hareketlerden kaçınması gerektiğini fark etmiştir.¹¹² Dolayısıyla diyalog yolunu açık tutmaya başlayan Andreas Papandreou ile Turgut Özal 1986 Şubat'ında Davos'ta ilk buluşmalarını gerçekleştirse de kayda değer bir gelişmeye imza atamamışlardır. Diğer yandan Ege'deki gerilim mevcut durumunu korurken, A. Papandreou da Türkiye karşıtı hamlelerine devam etmiştir. Özellikle Balkanlar'da Romanya ve Bulgaristan'la iyi ilişkiler kurarak bölgede Türkiye'yi yalnızlaştırmak istemiştir.¹¹³

1987 Mart'ında ise Türkiye ile Yunanistan, savaşın eşiğine gelmiştir. Yunanistan'ın 1976 Bern Mutabakatı'na uymayacağını açıklayarak Ege'de petrol arayacaklarını bildirmesi üzerine Türkiye, anlaşmazlık konusu olan kıta sahanlığında böyle bir girişimde bulunulması halinde aynı şekilde karşılık vereceğini Yunanistan'a iletmiştir.¹¹⁴ Yunanistan'ın tavrını değiştirmemesi üzerine Ege'de harekete geçen iki devlet, sıcak çatışmanın eşiğine gelmiştir. Daha sonra Türkiye'nin kararlı duruşu karşısında geri adım atmak zorunda kalan Yunanistan, 1976 Bern Mutabakatı'na sadık kalmayı kabul etmiştir. Ege'de yaşanan bu bunalımdan sonra Türk ve Yunan liderler iki devlet arasında bir diyalog süreci başlatmışlardır. 1988 Ocak'ında Davos'ta gerçekleşen Dünya Ekonomik Forumu bünyesinde bir araya gelen Turgut Özal ve Andreas Papandreou, iyi niyet çerçevesinde birçok konuyu ele almışlar ve ikili ilişkileri normalleştirmeyi amaçlayan Davos Deklarasyonu'nu imzalamışlardır.¹¹⁵ Görüşmenin ardından Türkiye, yapıcı bir adım atarak 1964'te kabul ettiği Yunan uyrukluların Türkiye'de bulunan haklarını fesheden gizli kararnameyi uygulamadan kaldırmıştır. 1988'de Brüksel'de tekrar bir araya gelen iki liderin görüşmesinin akabinde yayınlanan

¹¹² Fırat, "1980-1990 Yunanistan'la İlişkiler", op. cit., s. 111.

¹¹³ İşyar, op. cit., s. 424.

¹¹⁴ Uçarol, op. cit., s. 832.

¹¹⁵ Bkz., "1988 The Davos Declaration", <https://widgets.weforum.org/history/1988.html> (e.t. 13.03.2020).

ortak bildiride ise AET ile Türkiye Ortak Konseyi arasında yapılacak olan uyum protokolünün imzalanmasına Yunanistan'ın onay vereceği duyurulmuştur.¹¹⁶ Aynı yılın Haziran'ında Özal, 170 işadamından oluşan bir heyeti yanına alarak Atina'yı ziyaret etmiştir. Ancak Davos'ta iki lider arasında yakalanan bu ruh temsil ettikleri devletlerin ilişkilerinde kalıcı bir hale getirilememiştir. Dışişleri Bakanlığı'ndan ziyade özel temsilciler vasıtasıyla yürütülen bu süreç 1989'da iki liderin buldukları mevkilerden ayrılmalarıyla¹¹⁷ son bulmuştur.

Yunanistan'ın Müslüman Türk azınlığa yönelik baskı politikaları 1990'larda da devam etmiştir. Soğuk Savaş sonrasında oluşan uluslararası ortamda azınlık haklarına verilen önemin artmasıyla birlikte Yunanistan'daki Müslüman Türk azınlık sorunlarını dünya kamuoyuna duyurabilmiş, Yunanistan'ın izlediği azınlık politikaları Avrupa Birliği (AB)'nden tepki çekmiştir. Bu dönemde Türkiye de soydaşlarının sorunlarını uluslararası platformlarda sık sık dillendirmeye gayret etmiştir. Aynı zamanda Türkiye, Yunanistan'daki soydaşlarına dini hizmetler ve ders kitapları konusunda da yardımcı olmaya çalışmış ancak Yunanistan'ın engellemeleriyle karşılaşmıştır.¹¹⁸ Ayrıca Yunanistan'ın seçilmiş müftü ve Türk milletvekillerini çeşitli gerekçelerle yargılayarak görevlerinden mahrum etme çabası karşısında da Türkiye hassasiyetini göstermekten geri durmamıştır. Bu dönemde Müslüman Türk azınlığı iki devlet arasındaki “dostluk köprüsü” olarak niteleyen Türkiye, Yunanistan'a azınlığa tanıdığı haklar ölçüsünde kendisiyle iyi ilişkiler kurabileceği mesajını vermiştir.¹¹⁹ Yunanistan ise Türkiye'nin tepki ve uyarılarına rağmen azınlığa yönelik baskı politikalarını 1990'ların sonuna kadar sürdürmüştür.

Türkiye ile Yunanistan arasında Ege Denizi'ne ilişkin mevcut sorunlara 1990'lı yıllarda da bir çözüm getirilemediği gibi 1996'da yaşanan Kardak Krizi ile bazı coğrafi formasyonların hukuki statüsü hususunda, gri bölgeler (grey zones) olarak da anılan yeni bir sorun daha gündeme gelmiştir. Türkiye Lausanne Barış Antlaşması'nda isimleri

¹¹⁶ Fırat, “1980-1990 Yunanistan'la İlişkiler”, op. cit., s. 115.

¹¹⁷ PASOK lideri A. Papandreou 1989 Haziran'ında yapılan seçimlerin sonucunda Başbakanlık koltuğunu kaybederken, Özal ise aynı yılın Kasım'ında Türkiye Cumhuriyeti'nin 8. Cumhurbaşkanı olmuştur.

¹¹⁸ Kader Özlem, **Türkiye'nin Balkan Türkleri Politikası (1991-2014)**, 1.Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2016, s. 209.

¹¹⁹ Ibid., s. 211.

belirtilen Ege'deki bazı ada, adacık ve kayalıkların¹²⁰ üzerindeki Yunanistan ve İtalya egemenliğini tanımıştır. Ancak Ege'de bu kapsama girmeyen yüzlerce ada, adacık ve kayalık bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nin halefi olan Türkiye'nin de uluslararası antlaşmalarda ismi belirtilmeyen bu coğrafi formasyonlar üzerinde egemenlik hakkı hala bulunmaktadır.¹²¹ Türkiye diğer sorunlarda olduğu gibi bu sorunu da ikili görüşmelerle halletme taraftarı olurken Yunanistan adaların egemenliğinin kendisinde olduğunu ileri sürerek ikili görüşmeye yanaşmamaktadır. Ayrıca Yunanistan'ın anlaşmazlıklara egemenlik sorunu olarak yaklaşması iki devlet arasında Ege'deki arama kurtarma bölgeleriyle ilgili bir başka sorunu daha ortaya çıkarmaktadır. Türkiye arama kurtarma bölgelerine egemenlik alanlarından ziyade insan hayatını kurtarmaya yönelik hizmet sahaları olarak bakmaktadır.¹²²

1.5. İLİŞKİLERDE DEĞİŞİM VE YUMUŞAMA

Soğuk Savaş'ın ardından Türkiye ile Yunanistan, Balkanlar'da bölgesel güç olabilmek için rekabet halinde olmuşlardır. Bu dönemde Türkiye Balkanlar, Kafkasya ve Orta Asya'da SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan devletlere yönelik etnik ve dinsel kimliğini kullanarak aktif bir politika izlemeye başlamıştır. Balkanlar'da Arnavutluk, Bosna, Sancak, Kosova ve Makedonya ile yakın ilişkiler kuran Türkiye, Bulgaristan'la da ilişkilerini düzeltince Yunanistan kendisinin “Müslüman Çemberi” ile çevrelendiği endişesine kapılmıştır. 1996'ya kadar Balkanlar'da uzlaşmaz ve saldırgan bir dış politika çizgisi takip eden Yunanistan, Kostas Simitis'in iktidara gelmesiyle ılımlı ve işbirliğine dönük bir dış politikayı benimsemiştir.¹²³ Bu tarihten sonra bölgede AB üyeliğini de öne

¹²⁰ 1958 Cenevre Karasuları ve Bitişik Bölge Sözleşmesi (Madde 10/1)'nde adanın tanımı, “suların en yüksek olduğu zaman açıkta kalan, etrafı sularla çevrili bir doğal kara parçası” şeklinde yapılmıştır. 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi (Madde 121/1) de bu tanımı aynen kabul etmiştir. Adadan farklı olarak adacık ve kayalıklar ise yerleşime elverişsiz olup ekonomik faaliyetlerden yoksunlardır. 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi (Madde 121/4)'ne göre kayalıklar kıta sahanlığı ya da münhasır ekonomik bölgeye sahip değildir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk**, Gözden Geçirilmiş 12. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi, 2013, s. 257.

¹²¹ Mete Kaan Kaynar ve Gökhan Ak, “Ege'de Temel Sorun: Unutul[ma]yan Türk Adaları”, **International Journal of Academic Value Studies**, Volume: 3, Issue: 8, 2017, p. 89.

¹²² Bkz., “Başlıca Ege Denizi Sorunları”, <http://www.mfa.gov.tr/baslica-ege-denizi-sorunlari.tr.mfa> (e.t. 13.03.2020).

¹²³ Kamil Mehmet Büyükçolak, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Yunan İlişkilerinde Yeni Bir Boyut: BALKANLAR”, Birgül Demirtaş-Coşkun (Der.), **Türkiye-Yunanistan: Eski Sorunlar, Yeni Arayışlar**, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Balkan Araştırmaları Dizisi: 7, 2002, ss. 123-124.

çıkarak Türkiye’den daha etkin bir siyaset izlemiştir. Ancak Türkiye ile ilişkilerinde herhangi bir değişiklik olmamış, iki devlet arasında gerginlik devam etmiştir.

1990’ların ilk yarısında diyalog girişimleri olsa da kayda değer bir ilerleme sağlanamamıştır. Daha sonra Kardak Krizi, Güney Kıbrıs’ın AB’ye üyelik niyeti ve S-300 füzelerini almak istemesi gibi gelişmeler iki devletin ilişkilerinde gündemi meşgul etmiştir. Türkiye tarafından Balkanlar’da çevrelenme endişesine kapılan Yunanistan, Türkiye’nin o dönemde ilişkilerinin kötü olduğu komşularıyla stratejik işbirliği anlaşmaları yapmaya çalışmıştır.¹²⁴ Aynı zamanda Türkiye’ye karşı bölücü terör faaliyetleri yürüten Kürdistan İşçi Partisi (Partiya Karkerên Kurdistanê - PKK)’ne destek vermiş, Yunanistan’da bulunan ve esasen göçmenlere yönelik açılan Lavrion isimli kampta PKK militanlarının toplanmasına göz yummuştur. Türkiye her fırsatta Yunanistan’ın teröre verdiği destekten duyduğu rahatsızlığı dile getirirse de Yunanistan 1998’e kadar bu düşmanca siyasetine devam etmiştir. Ancak 1998’de PKK liderinin ABD’nin Merkezi İstihbarat Teşkilatı (Central Intelligence Agency - CIA) ile Türk Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT)’nin işbirliğinde düzenlenen operasyonda Kenya’da Yunan Büyükelçiliği’nden çıkarılıp yakalanması, Yunanistan’ın uluslararası imajını oldukça zedelemiştir. Böylelikle Yunanistan, Türkiye’ye önemli bir koz vermiştir. Bu dönemde Türkiye, Yunanistan’ı serseri devlet (rogue state) olarak ilan etmiştir.¹²⁵ Diğer yandan bu olayın Yunanistan iç siyasetine de yansımaları olmuş ve Dışişleri Bakanı, İçişleri Bakanı ile Kamu Düzeni Bakanı istifa etmek durumunda kalmıştır. Türkiye karşıtı tavırlarıyla bilinen Dışişleri Bakanı Theodoros Pangalos’un yerini daha dostane fikirlere sahip Yorgo Papandreou almıştır. Bu olaydan sonra suçluluğunu unutturmak isteyen Yunanistan, Türkiye ile ilişkilerini iyileştirmeye yönelmiştir.

1990’ların sonlarında ise Türk dış politikasında yeni bir vizyon belirlemiştir. Bu dönemde kültürel ve tarihi gücünün farkına varan Türkiye çok boyutlu, ayakları yere basan, cesur, akılcı ve ulusal çıkar odaklı ancak barış esaslı bir dış politika izlemeye başlamıştır.¹²⁶ Genel hatlarıyla ifade edilen bu dış politikanın mimari ise dönemin

¹²⁴ Birgül Demirtaş-Coşkun, “Ankara-Atina İlişkilerinde Son Dönem: Değişenler ve Değişmeyenler”, Birgül Demirtaş-Coşkun (Der.), **Türkiye-Yunanistan: Eski Sorunlar, Yeni Arayışlar**, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Balkan Araştırmaları Dizisi: 7, 2002, s. 200.

¹²⁵ Ibid., s. 202.

¹²⁶ Ozan Örmeci, **Bir Türk Sosyal Demokrati İsmail Cem**, 1. Baskı, Uşak: Aky Yayınları, 2011, ss. 218-219.

Dışışleri Bakanı İsmail Cem'dir. Teröre açıkça destek verirken yakalanan Yunanistan'a suçunu kabul ettirmek ve terörle mücadele hususunda Türkiye'nin öne sürdüğü bir anlaşmayı imzalatmak düşüncesiyle İsmail Cem 24 Mayıs 1999'da, Yunanistan Dışışleri Bakanı Yorgo Papandreou'ya terörle mücadele konusunda işbirliğini öneren bir mektup göndermiştir.¹²⁷ Böylelikle Türkiye ile Yunanistan ilişkilerinde açılacak yeni dönemin ilk adımı atılmıştır. Cem'in mektubunu gayet olumlu karşılayan Y. Papandreou ise cevap mektubunda terörle mücadelenin yanı sıra kültür, turizm, çevre, suç ve ekonomi gibi birçok konuda da işbirliğine açık olduklarını belirtmiştir.¹²⁸

Dışışleri Bakanlarının karşılıklı mektuplarından sonra iki devletin heyetleri işbirliği yapılabilecek konular üzerinde çalışmalarına başlamıştır. O sırada Türkiye'de 17 Ağustos 1999 Depremi olarak anılan üzücü doğa felaketi yaşanmıştır. Felaketin ardından acil yardım ekiplerini alarma geçiren Yunanistan, içerisinde kurtarma ekibi, doktor, insani yardım ve çeşitli tıbbi malzemelerin bulunduğu nakliye uçağını Türkiye'ye göndererek yardıma ilk koşan devletlerden birisi olmuştur.¹²⁹ Aynı yılın Eylül'ünde yaşanan Atina Depremi'nde de Türkiye komşusuna benzer duyarlılığı göstermiştir. Yaşanan bu deprem felaketlerinde birbirine destek veren iki devletin de kamuoyu üzerinde yıllardır yerleşmiş olan düşmanlık algısı bir nebze de olsa kırılmıştır.¹³⁰ Felaketlerden önce siyasi boyutta başlayan işbirliği sürecinin kamuoyları nezdinde de kabul görmesi kolaylaşmıştır.

İki devlet arasında kurulan yapıcı diyalogun sonucunda yumuşama ve işbirliği dönemi başlamıştır. Yakınlaşmanın olumlu bir yansıması olarak da Yunanistan 1999 Aralık'ında Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin AB adaylığına yönelik yıllardır uyguladığı vetosunu kaldırmıştır.¹³¹ 2000'nin başlarında ise iki devletin Dışışleri Bakanları karşılıklı ziyaretlerde bulunarak düşük politika (low politics) alanlarında çeşitli anlaşmalar imzalamışlardır. Bu dönemde iki devlet görüşmelerin başında yıllardır uzlaşamadıkları konuları ele almak yerine ortak çıkarlar esasında uzlaşmanın mümkün olduğu düşük

¹²⁷ İsmail Cem, **Türkiye, Avrupa, Avrasya Birinci Cilt Strateji, Yunanistan, Kıbrıs**, 1. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s. 128.

¹²⁸ Ibid., ss. 131-132.

¹²⁹ "Yardım yağıyor", **Hürriyet**, 18 Ağustos 1999, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/yarim-yagiyor-39096785> (e.t. 15.03.2020).

¹³⁰ Fuat Aksu, "Turkish-Greek Relations: From Conflict to Détente the Last Decade", **Turkish Review of Balkan Studies**, Volume: 1, Annual 2001, pp. 198-200.

¹³¹ Bülent Akkuş, "Tarihsel Süreç İçerisinde Türkiye-Yunanistan İlişkileri", Yeliz Okay (Ed.), **Türk - Yunan İlişkileri Üzerine Makaleler**, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2014, s. 336.

politika konularına odaklanmıştır.¹³² Diğer yandan iki devlet arasında Balkanlar'daki rekabet devam etse de bölgenin siyasi ve ekonomik istikrarı için ortak girişimlerde de bulunulmuştur. Kıbrıs Sorunu'nun ise hemen gündeme getirilmesi tercih edilmezken, Ege'ye ilişkin sorunlarda Yunanistan çözüm yolunda işe diyalogla başlamayı kabul etmiş; iki devlet arasında ortak bir çalışma grubu oluşturulmuştur.¹³³ İlişkilerde yaşanan yumuşama Yunanistan'ın Müslüman Türk azınlığa karşı yaklaşımını belli ölçüde iyileştirse de azınlığın temel sorunlarına herhangi bir çözüm getirilememiştir.¹³⁴ 1999'dan sonra Türkiye ile Yunanistan ilişkilerinde yaşanan yumuşama sürecinde yüksek politika (high politics) konularında somut bir ilerleme sağlanamasa da uzun vadede bunların iyi niyet ve karşılıklı güven çerçevesinde müzakere edilebileceği uygun zeminin yaratılmasına yönelik adımlar atılmıştır.

Türkiye ile Yunanistan ilişkilerinde yaşanan yumuşama süreci 2002'de iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) döneminde de sürdürülmüştür. AK Parti, İsmail Cem'in oluşturduğu zemin üzerinden Yunanistan'la işbirliğine devam etmiştir. Sonraki yıllarda da iki devletin üst düzey temsilcileri birçok kez karşılıklı ziyaretlerde bulunarak ilişkilerin siyasi ve ekonomik boyutunu geliştirmeye yönelik çaba harcamışlardır. Siyasi ilişkilere nazaran ekonomik ilişkilerde daha önemli adımların atıldığı bu dönemde finans sektöründen turizme kadar birçok çeşitli alanda işbirliği yapan iki devlet, enerji sektöründe de ortak projeler gerçekleştirmeye başlamıştır.¹³⁵ Ancak Türkiye ile Yunanistan arasındaki yüksek politika konuları halen daha çözülememiştir. Diğer yandan azınlıklar konusunda Türkiye "dostluk köprüsü" söylemine devam ederken, Yunanistan da Müslüman Türk azınlığın dini ve etnik kimliğini hedef alan politikalarını sürdürmüştür.¹³⁶ Günümüzde ise iki devletin ilişkilerini yukarıda sayılan sorunlara ek olarak Doğu Akdeniz ve mülteci sorunları meşgul etmektedir.

¹³² Alexis Heraclides, "Yunan-Türk Yumuşaması (1999-...) Bir İlk İnceleme", Birgül Demirtaş-Coşkun (Der.), **Türkiye-Yunanistan: Eski Sorunlar, Yeni Arayışlar**, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Balkan Araştırmaları Dizisi: 7, 2002, s. 41.

¹³³ Cem, "Türkiye, Avrupa, Avrasya Birinci...", s. 152.

¹³⁴ Özlem, "Türkiye'nin Balkan Türkleri...", op. cit., s. 222.

¹³⁵ Ali Dayıoğlu, "2001-2012 Yunanistan'la İlişkiler", Baskın Oran (Ed.), **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt III (2001-2012)**, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.

¹³⁶ Özlem, "Türkiye'nin Balkan Türkleri...", op. cit., s. 239.

2. BÖLÜM

İSMAİL CEM VE TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Türkiye ile Yunanistan arasında 1954'te başlayan gergin ilişkiler, İsmail Cem'in Dışişleri Bakanlığı döneminde (1997-2002) dostluk ve işbirliği yönünde gelişmiştir. Bu dönemde iki devletin ilişkilerinde yaşanan değişimde Cem etkili bir rol oynamıştır. Bu rolü analiz edebilmek için Cem'in dış politika anlayışı ile Türk Dış Politikası'na kazandırdığı perspektifin incelenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda bu bölümde Cem'in dış politika anlayışı çerçevesinde 1997-2002 arası dönemde Türk Dış Politikası'nda yaşanan değişim ve gelişmelerin ortaya koyulması amaçlanmıştır. İki ana başlıktan oluşan bölümde önce Cem'in hayatı ve kişiliği tanıtılmış, ardından Türk Dış Politikası'na yaptığı katkılar ve yaşanan gelişmeler açıklanmıştır.

2.1. İSMAİL CEM'İN HAYATI

Türkiye Cumhuriyeti'nin 55, 56 ve 57. Hükümetlerinde Dışişleri Bakanı olarak görev yapan İsmail Cem (15 Şubat 1940 - 24 Ocak 2007), Türk Dış Politikası'nı etkileyen önemli siyasi aktörlerden birisidir. Dışişleri Bakanlığı döneminde Türk Dış Politikası'nı yenilikçi bir vizyonla yöneten Cem, Türkiye'nin uluslararası sistemde güçlü ve itibarlı bir devlet olarak öne çıkması için çaba harcamıştır. Bu dönemde Türkiye terörle mücadelede somut başarılar elde etmiş, komşu devletlerle iyi ilişkiler kurmuş ve AB'ye aday devlet statüsü almıştır. Ayrıca bölgesel ve küresel barışın istikrarı için birçok girişimde bulunmuştur.

İsmail Cem diplomat ve siyasetçi kimliğinin yanı sıra gazeteci, fotoğrafçı, yazar¹³⁷ ve sendikacı gibi çeşitli kimliklere de sahiptir. Türkiye'nin önde gelen birçok gazetesinde köşe yazarlığı yapmış ve sosyal demokrasi üzerine ciddi çalışmalar ortaya koymuştur.

¹³⁷ İsmail Cem'in yayımlanmış eserleri: Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi (1970), Türkiye Üzerine Yazılar (1970), Tarih Açısında 12 Mart (2 Cilt, 1973, 1979), TRT'de 500 Gün (1976), Siyaset Yazıları, Geçiş Dönemi Türkiye'si, Sosyal Demokrasi Ya da Demokratik Sosyalizm Nedir, Ne Değildir? (1985, yeni bas. Sosyal Demokrasi ya da Demokratik Sosyalizm Nedir Ne Değildir adıyla, 1998), Türkiye'de Sosyal Demokrasi, Engeller ve Çözümler, Yeni Sol, Soldaki Arayış (2000), Gelecek İçin Denemeler (1994), Mevsim (Fotoğraflar - 1998), 21. Yüzyılda Türkiye (2001), Türkiye Avrupa Avrasya I (2004), Türkiye Avrupa Avrasya II (2005). Bkz., "İsmail Cem", <https://www.biyografya.com/biyografi/19128> (e.t. 26.03.2020).

Ayrıca 1974-1975 yıllarında yürüttüğü Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) Genel Müdürlüğü döneminde önemli başarılarla imza atmıştır.

Bu başlık altında İsmail Cem'in hayatı üç dönemde sunulmuş, kişiliği ve görüşleri ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

2.1.1. Çocukluk, Gençlik ve Eğitim Hayatı

İsmail Cem 15 Şubat 1940'ta İstanbul'da Selanik göçmeni İhsan ve Rikkat İpekçi ailesinin ikinci çocukları olarak dünyaya gelmiştir. Varlıklı ve kültürlü bir aileye sahip olan Cem, mutlu bir ortamda yetişmiş, ailesiyle ilişkileri her zaman kuvvetli olmuştur. Film yapımcısı ve sinema işletmecisi olan babası İhsan İpekçi iş hayatında yenilikçi ve heyecanlı, sosyal hayatında ise insancıl, iyi kalpli, romantik ve demokrat bir kişiliğe sahiptir. Çocuklarının kişisel gelişimlerine ve geleceklerine oldukça önem veren, onlara arkadaşça yaklaşan bir babadır. Babasının çoğu özelliğinden etkilenen Cem de hayatı boyunca yenilikçi, romantik ve insancıl bir kişiliğe sahip olmuştur.¹³⁸ Cem'in annesi Rikkat İpekçi ise genellikle ev işleriyle meşgul olan, anaç, soğukkanlı ve sakin bir insandır. Can Dündar'la yaptığı söyleşide Cem, annesinin soğukkanlı ve sakin özelliğinin bütünüyle kendisine geçtiğini ifade etmiştir.¹³⁹ Uslu bir çocukluk geçiren Cem'le ablası Alev İpekçi arasında da iyi bir kardeşlik bağı bulunmuştur.

Eğitim hayatına İstanbul'da Işık İlkokulu'nda başlayan İsmail Cem, ortaokulda Robert Koleji'ne yazılmıştır. Kolej'in sağladığı imkânlardan oldukça yararlanan Cem kendisini birçok konuda geliştirmeyi başarmıştır. İyi bir İngilizce eğitimi almış, klasik müzik kültürü edinmiş, Türk ve dünya edebiyatında klasikleşmiş eserleri okuma fırsatı bulmuştur. Cem'in bu yıllarda en sevdiği kitaplar "Pal Sokağının Çocukları, Murat Reis'in Oğlu ve Yiğitlik Buna Derler" olmuştur.¹⁴⁰ Özellikle bu kitapların Cem'in sosyal adalet düşüncesinin oluşmasında ve milli duygularının gelişmesinde etkili olduğu ileri sürülebilir. Seçkin ve zengin bir kesimden gelse de toplumun büyük bir kısmının yoksullukla boğuştuğunun farkında olan Cem, kişiliğinin belirginleşmeye başladığı bu dönemde "Neden ben bu imkânlara sahipken başkaları değil?" sorusunu kendisine sorarak sorumluluk bilinci kazanmaya başlamıştır. Cem bu durumu şöyle ifade etmiştir:

¹³⁸ Örmeci, op. cit., ss. 18-19.

¹³⁹ Can Dündar, **Ben Böyle Veda Etmeliyim İsmail Cem Anlatıyor**, 1. Baskı, İstanbul: Can Yayınları, 2012, s. 29.

¹⁴⁰ Örmeci, op. cit., s. 17.

“‘Neden ben bu imkânlarla sahipken başkaları değil?’ sorusu, bana daha ileriki dönemlerde bilinçli bir sorumluluk duygusu getirmiştir. ‘Bak sen bütün imkânlarla sahipsin, insanların çoğu bu imkânlarla sahip değil. Daha çok şey yapman lazım.’ inancının, benim düşünce dengelerimde hep yeri olmuştur.”¹⁴¹ Ayrıca Kolej yıllarında fotoğrafçılıkla ilgilenmeye başlayan Cem, 1956’da Robert Koleji’nde gerçekleşen ilk öğrenci protestosunu fotoğraflayarak ablasının eşi karikatürist Ali Ulvi Ersoy’un da yardımıyla Cumhuriyet Gazetesi’nde yayınlamayı başarmıştır.¹⁴²

Ortaokuldan sonra ABD Öğrenci Değişim Programı’ndan yararlanan İsmail Cem, bir seneliğine San Francisco’da Amerikalı bir ailenin misafiri olmuştur. Yanında kaldığı aileyle çok iyi ilişkilere sahip olan Cem, okulundaki derslerde biraz zorlansa da sonunda geçmeyi başarmıştır. Özellikle ABD sisteminin düşünce ve ifade özgürlüğünü esas alan yapısı Cem’in hoşuna gitmiştir. Genellikle öğrenci kulüplerine katılarak sosyalleşen Cem, okulda ABD başkanlık seçimleri dolayısıyla Demokratların adayını desteklemek için kurulan kulüpte aktif üye olarak çalışmıştır. Bu dönemde Amerikan toplumunda Cumhuriyetçilerin adayı Demokratların adayına kıyasla daha popülerdir. Ancak her zaman rakibine göre zayıf ve mazlum görünenden (under dog) taraf olmak Cem’in başka bir özelliğidir. Cem misafir olarak kaldığı evin babaannesi tarafından bu durumun fark edildiğini ve sık sık dile getirerek kendisine şaka yollu takıldığını anlatmıştır.¹⁴³

İsmail Cem ABD’den döndükten sonra lise eğitimine de Robert Koleji’nde devam etmiştir. Bu dönemde siyasi düşünceleri gelişmeye başlayan İsmail Cem 1958’de Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)’nin Teşvikiye Gençlik Teşkilatı’na katılmıştır. Ancak Cem’in parti üyeliği çok uzun sürmemiş, 27 Mayıs 1960’ta gerçekleşen askeri darbeyle sona ermiştir.

İsmail Cem Robert Koleji’nin lise eğitimini de bitirdikten sonra babasının telkiniyle üniversite eğitimi için İsviçre’ye gitmiştir. Esasen o dönemde siyasi gerginliklerin yaşandığı Türkiye’den ayrılmayı uygun bulmayan Cem İsviçre’ye gitmeye ilk başta sıcak bakmasa da Ankara’da düzenlenen döviz sınavına girerek başarılı olmuş, yakın arkadaşlarının da orada olacak olmasıyla gitmeyi kabul etmiştir. İsviçre’de Lozan

¹⁴¹ Dündar, op. cit., s. 24.

¹⁴² Abdullah Muradoğlu, **Selanik’ten İstanbul’a İpekçiler ve İsmail Cem**, 1. Baskı, İstanbul: Bakış Yayınları, 2002, ss. 119-120.

¹⁴³ Dündar, op. cit., s. 46.

Üniversitesi (University of Lausanne) Hukuk Fakültesi'nde okuyan Cem kısa sürede Fransızca öğrenmiş ve Avrupa siyasetini takip etmeye başlamıştır. Ayrıca Türk Talebe Cemiyeti'nin başkanlık görevini de üstlenmiştir. Boş vakitlerini Dome Kahvehanesi (The Dôme Café)'nde değerlendirmiş, burada arkadaşlarıyla bol bol siyasi tartışmaların içinde olmuştur. Bu dönemde Türkiye'de gerçekleşen 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'ni Demokrat Parti (DP)'nin giderek otoriterleşen iktidarına son verdiği için desteklese de daha sonra idam kararlarının alınmasından ve ordunun siyasete müdahale etme geleneğinin başlamasından oldukça rahatsız olduğunu dile getirmiştir.¹⁴⁴

İsmail Cem'in Lozan'da geçirdiği yıllar kendisinin gelişimi için bir hayli verimli olmuştur. Lozan'ın kendisine yaptığı etkiden Cem şöyle bahsetmiştir: *"Lozan'ın benim yetişmemde, gelişmemde fevkalade olumlu etkisi oldu. Hep 'duygusallık'tan bahsettim şimdiye kadar; under dog'un yanında olmaktan... Onların temellerini ben Lozan'da okudum. Derslerde de vardı bunlar; ama daha çok kendim okudum, öğrendim. Dünya basınına daha yakından izledim. Disiplinli çalışmayı öğrenmemde de çok katkısı oldu İsviçre'nin... Üniversitenin kütüphanesi bir deryaydı."*¹⁴⁵ Lozan'da sol siyasi görüş üzerine yazılan birçok kitabı okuyan Cem, siyasi ilgisini de ideolojik bir temele dayandırmaya başlamıştır.¹⁴⁶ 1962'de üniversiteden mezun olarak Türkiye'ye dönmüş, babasının yurtdışında doktora yapması ısrarına rağmen memleketinde kalarak çalışma hayatına atılmayı tercih etmiştir.

2.1.2. Çalışma Hayatı

İsmail Cem çalışma hayatına kuzeni Abdi İpekçi'nin de yöneticisi olduğu Milliyet Gazetesi'nde başlamıştır. Milliyet'te araştırmacı gazetecilik yapan Cem dış politika haberlerinin yayınlandığı bir köşeye sahip olmuş¹⁴⁷ ve yazılarını "İpekçi" soy ismini kullanmadan "İsmail Cem" mahlasıyla yayınlamıştır. Bu hususta özellikle Abdi İpekçi hassas davranmış, kuzeniyle soy isimlerinin aynı olmasından kaynaklı kamuoyunda doğabilecek olumsuz algılardan kaçınmak istemiştir. Bu yıllardan itibaren tüm yazılarını "İsmail Cem" mahlasıyla yazan Cem, TRT Genel Müdürlüğü döneminde resmi yazışmalarda da bu ismi kullanınca muhalefet partilerinin yoğun tepkisini çekmiştir.

¹⁴⁴ Örmeci, op. cit., ss. 24-25.

¹⁴⁵ Dündar, op. cit., s. 72.

¹⁴⁶ Ibid., s. 73.

¹⁴⁷ Ibid., s. 79.

Bunun üzerine Cem de mahkemeye başvurarak “İpekçi” soy ismini değiştirip “İsmail Cem” isim ve soy ismini almıştır.¹⁴⁸

Milliyet'teki gazetecilik döneminde aynı zamanda Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş)'na bağlı Türkiye Gazeteciler Sendikası (TGS)'nın da aktif bir üyesi olan Cem, sendika çalışmalarında Türkiye'nin sıradan insanlarıyla yakın temasa geçmiştir. Böylece toplumun yoksul kesiminin kendi halindeki dünyasını yakından tanıma fırsatı bulmuştur.¹⁴⁹ Diğer yandan 1963'te üniversite yıllarında yakınlaşmaya başladığı Elçin Trak'la evlenmiştir. Cem'in bu evlilikten İhsan Kerim ve İpek Nur adında iki çocuğu olmuştur.

Milliyet'te yaklaşık bir yıl çalıştıktan sonra Cumhuriyet'e geçen İsmail Cem, burada Yazı İşleri Müdürü olarak görev almıştır. Cumhuriyet'te geçirdiği zamanın kendisi için tam bir gazetecilik eğitimi olduğunu ifade eden Cem, işinin yoğunluğu nedeniyle yazı yazmaya fazla vakit ayıramasa da ortak ürüne yaptığı katkının kendisini mutlu ettiğini belirtmiştir.¹⁵⁰ Bir süre sonra Kolej'den yakın arkadaşı Ercan Arıklı'yla ABC isminde bir dergi çıkarmaya başlamış ancak derginin ömrü ekonomik nedenlerden dolayı kısa olmuştur. 1968'de askerlik hizmetine başlayan Cem, altı ay Tuzla Piyade Okulu'nda görev yaptıktan sonra üç ay Harp Akademileri Destek Kıtaları'nda kıta görevinde bulunmuştur. Daha sonra Harp Akademileri Silahlı Kuvvetler Akademisi'ne Ders Planlaması ve Uygulaması Sorumlusu olarak atanan Cem, burada askerlik hizmetini tamamlamıştır.¹⁵¹

İsmail Cem askerlik hizmetini tamamladıktan sonra Abdi İpekçi'nin köşe yazarlığı teklif etmesi üzerine Milliyet'e geri dönmüştür. Türkiye iç siyasetinde ordunun demokrasiye ikinci müdahalesi anlamına gelen 12 Mart 1971 Muhtırası, Cem'in köşe yazarlığı döneminde gerçekleşmiştir. 12 Mart Muhtırası'nı sert bir dille eleştirmekten çekinmeyen Cem, Abdi İpekçi'den üslubunu yumuşatması yönünde sık sık uyarı almıştır. 2002'de katıldığı Sedef Kabaş'ın Sesli Düşünceler televizyon programında bu durumu anlatan Cem, uyarıların ardından yazılarını yumuşatmaya gayret etse de söylemek istediğini bir şekilde yine söylediğini ve bu özelliğinden dolayı Abdi İpekçi'nin kendisine

¹⁴⁸ Muradoğlu, op. cit., s. 125.

¹⁴⁹ Örmeci, op. cit., s. 27.

¹⁵⁰ DüNDAR, op. cit., s. 85.

¹⁵¹ Ibid., s. 87.

“yumuşak inatçı” dediğini ifade etmiştir.¹⁵² Bu dönemde Cem’in yazdığı eleştirel yazılar sol ideolojik görüşe sahip kesimde imajının yükselmesini sağlarken, 12 Mart Muhtırası’na karşı duruş sergileyen Bülent Ecevit’in de dikkatini çekmiştir.¹⁵³ Diğer yandan Cem 1971-1974 yılları arasında köşe yazarlığının yanı sıra TGS’nin İstanbul Şube Başkanlığı görevini de yürütmüştür.¹⁵⁴

Türkiye’de 12 Mart Muhtırası’nın ardından 1973 Ekim’inde yapılan ilk genel seçimlerin sonucunda hiçbir parti mecliste tek başına iktidar olabilecek salt çoğunluğa ulaşamamış ve uzun bir süre hükümet kurulamamıştır. Üç aydan fazla süren hükümet bunalımı TRT gibi bazı kurumların atamalarını geciktirmiştir. Dolayısıyla 1974 Şubat’ında CHP ile Milli Selamet Partisi (MSP)’nin kurduğu koalisyon hükümetinin ilk işlerinden biri bu atamaları gerçekleştirmek olmuştur. Koalisyon hükümetinin Başbakanı Bülent Ecevit TRT Genel Müdürlüğü için İsmail Cem isminin üzerinde durmuş, koalisyon ortağı MSP’nin de bu isme sıcak bakacağını düşünmüştür. Bu görev için Cem isminin geçmesi MSP lideri Necmettin Erbakan tarafından da memnuniyetle karşılanmıştır. Ecevit daha sonra İsmet Solak’la yaptığı bir röportajda neden Cem’i düşündüğünü ve Erbakan’ın yaklaşımını şöyle anlatmıştır: *“Biz göreve gelir gelmez, karşı karşıya kaldığımız atama zorluklarından biri buydu. Ben ölçü olarak hem kültürü ile hem dünya görüşü ile hem de objektifliği ile o yeri doldurabilecek bir kimse bulmaya çalışıyordum. Aklıma İsmail Cem İpekçi geldi. Kendisini çok yakından tanımasam da çok değerli ve geniş kültürlü bir gazeteci olarak biliyordum. TRT’de bürokratlardan çok gazetecilik tecrübesinin yararlı olacağını düşünüyordum. Ayrıca, İsmail Cem İpekçi, yalnız sol hareketleri değil, sağ hareketleri de bir bilim adamı objektifliği ile değerlendiren bir kimseydi. Yazılarından bu açıkça görülürdü. Onun için Sayın Erbakan’ın da, MSP’nin de bu önerimi anlayışla karşılayacaklarını düşünüyordum. Nitekim tahmin ettiğim gibi oldu. Sayın Erbakan’a bu öneride bulunduğum vakit çok memnun oldu. Sevinçten yüzü güldü. ‘Nasıl bulabildiniz bu ismi, çok iyi düşünmüşsünüz.’ dedi. Ve arkadaşlarına danışarak bir-iki gün içinde bana olumlu cevabını getirdi. O*

¹⁵² Sedef Kabaş TV, “12 Ekim 2002 | İsmail Cem | ‘Sedef Kabaş ile Sesli Düşünenler’”, **YouTube**, 30 Ağustos 2018, 00:19:05-00:20:07, <https://www.youtube.com/watch?v=cx1zCkdcqBU&t=845s> (e.t. 29.03.2020).

¹⁵³ Muradoğlu, op. cit., s. 127.

¹⁵⁴ Örmeci, op. cit., s. 32.

şekilde koalisyon ortakları arasında hiçbir tartışma konusu olmadan İsmail Cem İpekçi'nin kararnamesi çıktı."¹⁵⁵

İsmail Cem bizzat Başbakan Bülent Ecevit'ten gelen teklifle TRT Genel Müdürlüğü görevini kabul etmiştir. Ancak daha önce devlet memuriyeti bulunmayan Cem'in atanmasına mevcut yasal mevzuat izin vermemiştir. Bunun üzerine mevzuatta gerekli değişiklikler yapıldıktan sonra bir atama kararnamesi hazırlanarak dönemin Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e sunulmuştur. 15 Şubat 1974'te yayınlanan atama kararnamesiyle TRT Genel Müdürlüğü görevine başlayan Cem, 1974 Mart'ında düzenlediği bir basın toplantısıyla çalışma programını ve amaçlarını açıklamıştır. TRT'yi halkla buluşturma iddiasına sahip olan Cem, açıklamasının sonunda şu ifadenin altını çizmiştir: *"TRT'nin görevi iktidarların sesi olmak değildir. Bütün Türkiye'nin tek sesi olmak gibi, bir yayın aracı için ölçüsüz iddiayla ortaya çıkmak da değildir. TRT'nin görevi, bütün Türkiye için çok önemli bir haber ve kültür aracı olmaktır. Benim gerçekleşmesine çalışacağım görev budur.*"¹⁵⁶ TRT Genel Müdürlüğü döneminde Cem birçok yenilikçi atılımda bulunarak büyük başarılarla imza atmıştır. Bu dönemde TRT stüdyoları artmış, Telespor programı ve naklen yayın uygulaması başlamış, beş gün olan yayınlar yedi güne çıkarılmış, sık sık halkın kültür seviyesini geliştirecek belgeseller ve tarihi filmler yayınlanmış, TRT 2 ve TRT 3 gibi radyo kanalları kurulmuştur. Aynı zamanda TRT 1974'te Avrupa'nın en iyi televizyon istasyonları arasında ilk beşe girmiş ve Avrupa Yayın Birliği (European Broadcasting Union - EBU)'nin Yönetim Kurulu'na seçilmeyi başarmıştır. Ayrıca Türkiye ilk kez bu dönemde Eurovision Şarkı Yarışması (Eurovision Song Contest)'na katılmıştır. Diğer yandan TRT Türkiye'nin Kıbrıs Müdahalesi sırasında yaşanan gelişmeleri halka doğru ve anlık ulaştırma noktasında da başarılı bir sınav vermiştir.¹⁵⁷

İsmail Cem TRT'de gerçekleştirdiği atılımlarla halkın sevgisini ve desteğini kazanmayı başarırken, sağ-milliyetçi muhalefet partilerinin ve yanlı basının eleştiri oklarına hedef olmuştur. Söz konusu kesim tarafından genellikle tarafsız olmamakla suçlanmış, TRT'yi sol görüşe hitap eden bir kurum haline getirdiği iddia edilmiştir.

¹⁵⁵ İsmet Solak, **İsmail Cem Dosyası**, 1. Baskı, Ankara: Anka Yayınları, 1975, ss. 12-13.

¹⁵⁶ Cem Gökçe, **İsmail Cem Olayı**, 1. Baskı, İstanbul: Panda Yayınları, 1975, s. 10.

¹⁵⁷ İsmail Cem'in TRT Genel Müdürlüğü dönemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., İsmail Cem, **TRT'de 500 Gün: Bir Dönem Türkiye'sinin Hikayesi**, 1. Baskı, İstanbul: Cem Yayınevi, 1976.

Bülent Ecevit'in istifasıyla dağılan CHP-MSP koalisyon hükümetinin ardından Cem'e yönelik eleştiriler daha da sıklaşmıştır. Adalet Partisi (AP), MSP, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Cumhuriyetçi Güven Partisi (MGP) tarafından kurulan Milliyetçi Cephe hükümeti döneminde Cem'in görevden alınması için yoğun çaba gösterilmiştir. Bu dönemde Ecevit'in Cem'i TRT Genel Müdürlüğü'ne atamak için değiştirdiği kararname mahkeme kararıyla iptal ettirilmiştir. Kararı bozmak için Danıştay'a başvuran Cem sonuç gelmeden görevinden alınmıştır. Daha sonra Danıştay'dan Cem'i hukuki olarak haklı bulan ve görevine dönebileceğini ifade eden bir karar çıkmıştır.¹⁵⁸ Bu kararla birlikte Cem hukuken sahibi olduğu görevin mücadelesini vermeye devam etse de 1978'de ikinci kez Başbakan olan Ecevit'in konuya soğuk bakmasıyla ısrarını bırakmıştır.

İsmail Cem TRT Genel Müdürlüğü sonrası 1975'te Ercan Arıklı ve Kadri Kayabal'la birlikte sosyalist eğilimli Politika Gazetesi'ni çıkarmaya başlamıştır. Ancak Politika'nın ömrü de ABC Dergisi gibi kısa olmuştur. Bu yıllarda Cem aynı zamanda CHP Kadıköy Teşkilatı'nda aktif bir üye olarak çalışmıştır. Diğer yandan 1970'lerin sonlarına doğru Türk toplumunda siyasal şiddet olayları gittikçe artmıştır. 1979 Şubat'ında Abdi İpekçi silahlı saldırıya uğrayarak öldürülmüştür. Bu olayla sarsılan Cem, kendisine de suikast yapılacağı yönünde haberler gelince¹⁵⁹ ailesiyle birlikte 1980 Haziran'ında Paris'e gitmiştir. Paris'te Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization - UNESCO)'nde araştırmacı olarak çalışan Cem, bir yandan da siyaset sosyolojisi dalında yüksek lisans yapmış ve sosyal demokrasi üzerine tez yazmıştır. Cem ve ailesi Paris'teyken Türkiye'de 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi yaşanmıştır. Darbenin ardından Türkiye'ye dönmek için demokratik ortama geçişin sinyallerini bekleyen Cem¹⁶⁰, 1981 sonbaharında memleketine dönerek Güneş Gazetesi'nde çalışmaya başlamıştır.

2.1.3. Politika Hayatı

1970'lerde Türkiye İşçi Partisi (TİP)'ni destekleyen aydınlara ve sosyalizme yakın bir siyasi çizgi izleyen İsmail Cem, 1980'lerde sosyal demokrasiye yönelmiş¹⁶¹ ve yazdığı eserlerle sosyal demokrasinin önemli bir savunucusu haline gelmiştir. 1985'te

¹⁵⁸ Örmeci, op. cit., s. 41.

¹⁵⁹ Dündar, op. cit., s. 153.

¹⁶⁰ Ibid., s. 163.

¹⁶¹ Muradoğlu, op. cit., s. 218.

Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP)'ye üye olan Cem, 1987 Genel Seçimleri'nde SHP'nin İstanbul Milletvekili olarak TBMM'ye girmeyi başarmıştır. 1988'de düzenlenen SHP Kurultayı'nda genel başkanlık için Erdal İnönü ve Deniz Baykal'la yarışmış ancak başarılı olamamıştır. 1991 Genel Seçimleri'nde ise tekrar SHP'den İstanbul Milletvekili seçilerek TBMM'deki yerini korumuştur.

1990'lara gelindiğinde İsmail Cem sosyal demokrasi teriminden ziyade “yeni sol” ve “üçüncü yol” gibi terimleri sık sık kullanmaya başlamıştır.¹⁶² 1992'de yeniden kurulan CHP'nin genel başkanlık görevine Deniz Baykal gelirken, yardımcılığını da Cem üstlenmiştir. 1993'te Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ani ölümü üzerine boşalan Cumhurbaşkanlığı makamına Süleyman Demirel, Kamran İnan ve Lütfi Doğan'la birlikte adaylığını koyan Cem, TBMM'de yapılan seçimlerde yeterli oy oranına ulaşamayarak başarısız olmuştur. 1995 Temmuz'unda ise dönemin iktidarını paylaşan Doğru Yol Partisi (DYP) ile SHP/CHP'nin koalisyon hükümeti tarafından Kültür Bakanı olarak atanmıştır. Aynı yılın Ekim'ine kadar süren kısa çalışma döneminde Cem, beş yüz sanatçıyla Doğu Anadolu konserleri gerçekleştirmiş ve Osmanlı Devleti'nin yedi yüzüncü kuruluş yıl dönümü kutlamalarını gündeme getirmiştir. Hükümetin istifa etmesiyle görevinden ayrılan Cem, parti içinde Baykal'la sorunlar yaşayınca 1995 Genel Seçimleri'nde CHP'den milletvekili adayı olmamaya karar vermiştir.¹⁶³ Liderliğini Bülent Ecevit'in yürüttüğü Demokratik Sol Parti (DSP)'nin daveti üzerine 1995 Genel Seçimleri'ne DSP'nin Kayseri Milletvekili adayı olarak giren Cem, muhafazakâr ve milliyetçi kesimin yoğun olarak bulunduğu ve kendisiyle hiçbir özel bağı bulunmayan bu şehirden milletvekili seçilmeyi başarmıştır. 1997'de yaşanan 28 Şubat Süreci'nden sonra Anavatan Partisi (ANAP), DSP ve Demokrat Türkiye Partisi (DTP)'nin ortaklığında kurulan ANA-SOL-D Hükümeti tarafından 30 Haziran 1997'de Dışişleri Bakanlığı görevine getirilmiştir. 1987-1996 arasında milletvekili olduğu dönemlerde Türkiye'yi Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi (AKPM)'nde ve Batı Avrupa Birliği (BAB) Asamblesi'nde temsil eden Cem, Dışişleri Bakanlığı'na atandığında dış ilişkiler tecrübesini belli ölçüde kazanmış durumdadır. 2002'e kadar sürecek olan Dışişleri Bakanlığı döneminde Cem, Türk Dış Politikası'na yeni bir perspektif kazandırmış ve büyük başarılarla imza atmıştır. Özellikle uzun süredir ilişkilerin gergin olduğu Türkiye ile Yunanistan arasında 1999'da

¹⁶² Örmeci, op. cit., s. 168.

¹⁶³ Dündar, op. cit., s. 189.

başlayan işbirliği ve diyalog sürecinin baş mimarı Cem olmuştur. Cem'in dış politika anlayışı, döneminde yenilenen Türk Dış Politikası ve yaşanan gelişmeler bir sonraki başlıkta açıklanmıştır.

İsmail Cem 1999 Genel Seçimleri'nin sonucunda DSP'nin Kayseri Milletvekili olarak meclisteki yerini korurken DSP, MHP ve ANAP'ın ortaklığında kurulan yeni koalisyon hükümetinde de Dışişleri Bakanlığı görevine devam etmiştir. Ancak giderek bozulan ekonominin toparlanamaması, MHP ile ANAP arasındaki görüş ayrılıkları ve DSP'nin parti içindeki sorunları gibi içsel faktörlerle 11 Eylül sonrası ABD'nin Irak'a girmek için Türkiye'den destek talebine mevcut iktidarın sıcak bakmaması gibi dışsal faktörler bir araya gelince koalisyon hükümetinin daha fazla bir arada kalması olanaksız hale gelmiştir.¹⁶⁴ Bu arada sağlığı giderek bozulan Bülent Ecevit'in DSP liderliğini kendisine bırakacağını düşünen Cem, Ecevit'in bu yönde bir tercih yapmaması üzerine¹⁶⁵ daha ciddi bir sosyal demokrat parti kurmak amacıyla partisinden ayrılmaya karar vermiştir. 2002'de hükümetten ve partisinden istifa eden Cem, kendisi gibi DSP'den ayrılan arkadaşlarıyla birlikte aynı yılın Temmuz'unda Yeni Türkiye Partisi (YTP)'ni kurmuştur. Genel başkanlığını Cem'in üstlendiği YTP 2002 Genel Seçimleri'nde ve 2004 Yerel Seçimleri'nde başarısız bir performans sergilemiştir. Daha sonra ekonomik olanakların elvermemesi ve Cem'in sağlığının giderek bozulması üzerine kendisini feshederek CHP'ye katılmıştır. Bunun üzerine bir süre CHP Genel Başkanı Baykal'ın danışmanlığını yürüten ve CHP Parti Meclisi'nde yer alan Cem, sağlığının aktif siyaseti kaldıramayacak ölçüde bozulması üzerine siyaset sahnesinden çekilmiştir.¹⁶⁶

İsmail Cem aktif siyaseti bıraktıktan sonra İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde dersler vermeye başlamıştır. Aynı zamanda Dışişleri Bakanlığı döneminde edindiği tecrübeleri ve gözlemlerini aktardığı kitaplarını yazmıştır. 2004'te yakalandığı akciğer kanserine yenik düşen Cem, 24 Ocak 2007'de İstanbul'da hayatını kaybetmiştir.

2.2. İSMAİL CEM'İN DIŞ POLİTİKA ANLAYIŞI

Hayatı boyunca her zaman yenilikçi ve gelişmeden yana olan İsmail Cem, bu karakterini Dışişleri Bakanlığı döneminde de öne çıkarmış ve geleneksel Türk Dış

¹⁶⁴ Bkz., ibid., ss. 237- 242.

¹⁶⁵ Örmeci, op. cit., s. 59.

¹⁶⁶ Ibid., s. 61.

Politikası'na bağlı kalmayarak kendi dış politika anlayışını ortaya koymuştur. Dünyada yaşanan gelişmeleri ve uluslararası konjonktürü çok iyi analiz eden Cem, Türkiye'nin yıllardır takip ettiği dış politikanın Soğuk Savaş sonrası dönemde yetersiz kaldığını ve artık kendi çıkarına yarar sağlamadığını düşünmüştür. Bu bağlamda geleneksel Türk Dış Politikası'na eleştirel yaklaşarak olumsuz/eksik yanlarını tespit etmiş ve bunları giderecek çözümler ortaya koymuştur.

18 Temmuz 1997'de Dışişleri Bakanı olarak düzenlediği ilk basın toplantısında görev süresince izleyeceği dış politikayı açıklayan İsmail Cem, Türkiye'nin 21.Yüzyıl'a "Dünya Devleti" olarak girmeyi hedeflediğini belirtmiştir.¹⁶⁷ İlk basın toplantısında açıkladığı dış politika anlayışına Dışişleri Bakanlığı döneminde (1997-2002) harfiyen uyan Cem, Türkiye'ye dış ilişkilerinde özgüven, cesaret ve dinamizm kazandırmıştır. Eksiklerini göz ardı etmeyen ama kendisini de küçük görmeyen ve bölgesel bir güç olarak neler yapabileceğinin farkında olan bir Türkiye ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Türkiye çok boyutlu, ulusal çıkar odaklı, gerçekçi ve barış esaslı bir dış politika izleyerek kendi tarihi coğrafyasında etkin hale gelmiş, terörle mücadelede başarı elde etmiş, AB'den aday devlet statüsü almış ve ilişkilerin kötü olduğu komşu devletlerle iyi ilişkiler kurmuştur. Ayrıca bu dönemde bölgesel ve küresel barışın en önemli savunucusu olmuştur.

2.2.1. Geleneksel Türk Dış Politikası'na İsmail Cem'in Eleştirel Yaklaşımı

İsmail Cem'in geleneksel Türk Dış Politikası'nda gördüğü eksiklerin başında tarih boyutundan yoksunluk gelmiştir. Cem'e göre Türk Dış Politikası'nın zaman içinde derinliği, mekân içinde genişliği yoktur.¹⁶⁸ Yüzlerce yıl Anadolu'yu kendisine mesken edinmiş, Balkanlar'a, Ortadoğu'ya ve Kuzey Afrika'ya egemen olmuş Osmanlı Devleti'nin ardılı olan Türkiye, kuruluşuyla birlikte tarihi mirasıyla arasına set çekerek kendisini dış politikada önemli bir stratejik güçten mahrum bırakmıştır. Türkiye Balkanlar, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'yla yüzlerce yıllık ortak tarihe, Kafkasya ve Orta Asya'daki çoğu toplumla etnik ve dinsel birlikteliğe sahiptir. Bu açıdan Türkiye'nin geniş bir "tarihi coğrafyası" vardır. Ancak Türkiye'nin cumhuriyet dönemiyle birlikte tarih boyutunu göz ardı edip daha sonra Soğuk Savaş şartlarında kullanamaz hale gelmesi dış

¹⁶⁷ "Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in İlk Basın Toplantısı", 18 Temmuz 1997, <http://realpolitik-diplomacy.blogspot.com/2011/03/disisleri-bakani-ismail-cemin-ilk-basin.html> (e.t. 18.04.2020).

¹⁶⁸ İsmail Cem, **Turkey in the New Century**, Expanded Second Edition, Nicosia: Rustem Publishing, 2001, p. 2.

politikasına kendi tarihsel ortamında kendini yabancı gören bir zihniyetin yerleşmesine yol açmıştır.¹⁶⁹ Buna karşılık Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle değişen uluslararası sistem Türkiye'nin tarihi birikiminin önemini artırırken, bu gücünü dış politikada kullanabileceği uygun ortam da ortaya çıkmıştır. Diğer yandan İsmail Cem'e göre Türkiye etrafının düşmanlarla (Yunanlar, Bulgarlar, Ruslar, Acemler, Araplar gibi) çevrili olduğu varsayımına kapılarak komşu devletlerden uzak durmayı tercih etmiştir. Esasen söz konusu durumun sığ bir tarih anlayışından kaynakladığını belirten Cem, Türkiye'nin özellikle Ortadoğu'ya ilgisiz kalmasında Türkiye'deki Batı yanlısı yönetici kadroların ve Batılı devletlerin yaptığı telkinlerin etkili olduğunu ifade etmiştir. Cem'e göre Türkiye bu anlayışla yıllarca komşu devletlere uzak dururken, güvenliği için kendini Batı'ya ve onun askeri güvenlik oluşumu NATO'ya muhtaç hissetmiştir.¹⁷⁰ Dolayısıyla Türkiye tarihi coğrafyasındaki devletlerle ortak tarihi birikimin sunduğu olanaklardan ve fırsatlardan yararlanamamıştır.¹⁷¹

İsmail Cem geleneksel Türk Dış Politikası'nda tarih boyutunun yanı sıra kültür boyutunun da eksikliği üzerinde durmuştur. Cem'e göre Türkiye yüzlerce yıllık tarihi birikimini görmezden geldiği gibi kültürünü de cumhuriyet dönemiyle sınırlamıştır. Oysa medeniyetlerin ve kültürlerin beşiği Anadolu coğrafyası Türkiye'ye kalan en önemli mirastır. Cem'e göre dış politikanın kültür boyutundan eksik olması başka kültürleri dışlama (Doğu kültürü) ve başka kültürler karşısında küçüklük kompleksine kapılma (Batı kültürü) olmak üzere iki tutuma yol açmıştır.¹⁷² Cem'in anlayışında Türkiye hem Batı'nın hem Doğu'nun kültürlerini harmanlama ayrıcalığına sahiptir ve bu onun sıra dışı bir gücüdür.

Dış politikayı matematiksel bir çıkar denklemi olarak tanımlayan İsmail Cem, geleneksel Türk Dış Politikası'ndaki dost devlet - düşman devlet gibi idealist tanımlamaları da kabul etmemiştir. Dış politikada yanlısamalara yer olmadığını ifade eden Cem, büyük güçlerin rekabet ettiği bir coğrafyada bulunan Türkiye gibi bölgesel bir gücün başarılı olabilmesi için dış politikasını gerçekçi bir perspektifle yönetmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹⁷³ Cem'e göre Soğuk Savaş sonrası oluşan tek kutuplu

¹⁶⁹ Ibid., s. 4.

¹⁷⁰ Cem, "Türkiye, Avrupa, Avrasya Birinci...", s. 19.

¹⁷¹ Ibid., s. 21.

¹⁷² Cem, "Turkey in the New...", p. 11.

¹⁷³ Ibid., s. 13.

uluslararası sistemde Türkiye'yi başarıya ulaştıracak olan soyut algılamalardan ziyade gerçekçiliktir.

İsmail Cem'in geleneksel Türk Dış Politikası'nda olumsuz olarak değerlendirdiği noktalardan biri de Türkiye'nin kendisini Asyalı-Avrupalı ya da Doğulu-Batılı taraflarından birini seçmek zorundaymış gibi hissetmesidir. Türkiye cumhuriyet dönemiyle birlikte Batı'ya yönelmiş, Soğuk Savaş döneminde de Batı Bloğu içerisinde yer almıştır. Böylece kendi tarihi coğrafyasından uzun yıllar kopan Türkiye, bu bölgeleri Batı'nın ya da SSCB'nin nüfuzu altına bırakırken, *“tarafı ama dengeli bir siyasetin sağlayacağı imkân ve avantajı”*¹⁷⁴ görmezden gelmiştir.

Son olarak İsmail Cem geleneksel Türk Dış Politikası'nın “Batı” kavramını yanlış değerlendirdiğini savunmuştur. Cem dış politikaya yerleşmiş olan “Türkiye'nin ancak AB'ye üye olabilirse Avrupalı olacağı” anlayışını reddetmiştir. Cem'e göre Türkiye yüzyıllardır Avrupa kültürünün bir üyesidir ve tarihinin büyük bir bölümünü “Avrupa Gücü” olarak yaşamış bir devlettir.¹⁷⁵ Geleneksel Türk Dış Politikası'ndaki bu anlayış Türkiye'nin AB karşısında etkisiz politikalar izlemesine yol açmış ve AB üyelik sürecini statik bir sürece sokmuştur. Cem'e göre Türkiye bu kompleksinden kurtulduğu ölçüde dış politikada başarılı olacaktır.

Cumhuriyet dönemiyle birlikte gerçekleştirdiği köklü inkılaplarla Batı'nın yapısal özelliklerini benimseyen Türkiye, dış politikasında da Batıcılık yönünde bir çizgi izlemiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkan iki kutuplu uluslararası sistemde Türkiye tehdit olarak algıladığı SSCB'ye karşı Batı Bloğu'na dâhil olarak güvenlik ihtiyacını gidermek istemiştir. Sahip olduğu stratejik konumla Soğuk Savaş döneminde Batı için oldukça değerli hale gelen Türkiye, komünizm tehdidine karşı Batı'nın sınırlarını koruyan “uzak karakol” işlevini üstlenmiştir. İsmail Cem'e göre Türkiye bu işlevi öylesine benimsemiştir ki iç ve dış politikasını ona göre şekillendirmiştir. Ancak SSCB'nin dağılması Türkiye ile Batı arasındaki ilişkide bir dönüm noktası olmuştur.¹⁷⁶ Çünkü komünizm tehdidinin ortadan kalkmasıyla Türkiye'nin temel işlevi anlamını kaybetmiş ve Batı'nın gözündeki değeri düşmüştür.¹⁷⁷

¹⁷⁴ Cem, “Türkiye, Avrupa, Avrasya Birinci...”, s. 28.

¹⁷⁵ Ibid., s. 49.

¹⁷⁶ Ibid., s. 53.

¹⁷⁷ Ibid., s. 54.

Batı özellikle Soğuk Savaş döneminde dile getirmekten kaçındığı Türkiye'nin demokrasi eksiklerini su yüzüne çıkarırken, Suriye ve Yunanistan gibi komşu devletler de PKK terör örgütüne açıkça destek vermeye başlamıştır. Cem'e göre Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemde ortaya çıkan yeni şartlara geleneksel Türk Dış Politikası yetersiz kalmış ve yenilenmesi zorunlu hale gelmiştir.

2.2.2. İsmail Cem'in Dışişleri Bakanlığı Döneminde Yenilenen Türk Dış Politikası

İsmail Cem'in Dışişleri Bakanlığı döneminde Türk Dış Politikası tarih derinliği, mekân genişliği ve kültür boyutu kazanmıştır. Bu dönemde izlenen dış politika tarih, coğrafya ve kültür boyutları üzerinden inşa edilmiştir. Bu bağlamda Türkiye tarihi coğrafyası olan Balkanlar, Kafkasya, Orta Asya, Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da aktif bir dış politika takip etmiştir. Ayrıca kendini tarihsel, kültürel ve coğrafi açıdan hem Avrupalı hem Asyalı kabul eden Türkiye, bu özgün kimliğini öne çıkararak çok boyutlu bir dış politikaya yönelmiştir.

Tarih, coğrafya ve kültür boyutlarının dış politikaya katılmasıyla stratejik konumunun sağladığı hareket imkânını genişleten Türkiye, gerçeklik temelinde çıkar odaklı ama barışçıl ve uzlaşmacı bir dış politika anlayışı benimsemiştir. Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu gibi sorunlarla boğuşan bölgelerin bir parçası olan Türkiye, tarihi coğrafyasında barış ve istikrar ögesi olarak öne çıkmayı hedeflemiştir. Diğer yandan bu dönemde Türk Dış Politikası ekonomi boyutu da kazanmıştır. Dış ekonomik ilişkilerin siyasal zemininin oluşturulması, Dışişleri Bakanlığı'nın başlıca hedeflerinden birisi haline getirilmiştir.¹⁷⁸ İsmail Cem 26 Eylül 1997'de BM Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada dış politikanın ekonomi fonksiyonu üzerine şu sözleri sarf etmiştir: *“ABD, Japonya, Rusya, Hindistan ve Çin, tarafımızdan öncelikli ülkeler olarak ele alınmış ve pek çok yeni girişimde bulunulmuştur. Moskova ve Şanghay'da ticaret ve enformasyon merkezleri açılmıştır. Öte yandan, tüm Türk elçilikleri, ekonomik ilişkilerin dış siyaset zeminini güçlendirecek ortak bir plan üzerinde çalışmaktadır.”*¹⁷⁹

Bu dönemde İsmail Cem Türkiye için 21.Yüzyıl'a “Dünya Devleti” olarak girme hedefi belirlemiştir. Türkiye için öngördüğü “Dünya Devleti” tarifini ise şöyle ifade

¹⁷⁸ Cem, “Turkey in the New...”, p. 25.

¹⁷⁹ Ibid., s. 58.

etmiştir: “‘Dünya Devleti’, yani, sürekli başkalarına özenen değil, başkalarının ona özindikleri bir Türkiye... Tarihini ve kültürünü paylaştığı bölgelerle dostluk ilişkilerini geliştiren bir Türkiye... Bilgiyi ve teknolojiyi sadece kendi dışında arayan değil, kendisinden bilgi ve teknoloji aranan bir Türkiye... Büyük Atatürk’ün işaret ettiği yönde, diğer milletlere örnek olabilen bir Türkiye... Tarihsel birikimiyle, kültür zenginliğiyle, demokrasisiyle ekonomisiyle, insan sevgisinden ve sosyal adaletten kaynaklanmış çağdaşlığıyla, dünyanın başlıca çekim merkezlerinden birini oluşturan bir Türkiye...”¹⁸⁰

Ayrıca Türkiye bu dönemde laik kimliği, çağdaş yönetim yapısı ve sosyo-ekonomik gelişim düzeyiyle İslam toplumlarına da örnek bir model özelliği taşımıştır. Dışişleri Bakanı olarak düzenlediği ilk basın toplantısında Cem, söz konusu model özelliğine sahip çıkmanın gerekliliğini vurguladıktan sonra sözüne şu ifadelerle devam etmiştir: “Türkiye modeline sahip çıkmak ve onu bir ‘dayatma’, bir ‘ihraç metaı’ gibi değil, ancak, başka toplumların yararlanabileceği bir tarihsel deneyim olarak örnek göstermek ve barışçı bir tanıtım olgusuna dönüştürmek, Türkiye’nin İslam dünyasına önemli katkısı olacaktır.”¹⁸¹

Bu dönemde “Batı” kavramı tarihsel boyut içinde değerlendirilerek geleneksel Türk Dış Politikası’nın Batı karşısındaki kompleksli duruşu ve soyut algılamalarından uzaklaşmıştır. Bu bağlamda Türkiye’nin AB yaklaşımında da önemli bir değişim olmuştur. 1997 Temmuz’uyla birlikte AB karşısındaki düşük profilli duruşundan uzaklaşan Türkiye ilişkilere karşılıklı çıkar doğrultusunda ve gerçekçi bir anlayışla yaklaşımaya başlamıştır. Bu dönemde Türkiye’nin AB politikası kaynağını İsmail Cem’in sık sık dile getirdiği “AB, Türkiye için büyük bir hedeftir ama saplantı değildir.”¹⁸² söyleminden almıştır. 1999’da elde edilen AB’ye aday devlet statüsü göz önüne alındığında bu yaklaşımın başarılı olduğu ileri sürülebilir.

Türkiye bu dönemde AB üyeliği hedefinin yanı sıra Avrasya’da belirleyici bir devlet olma iddiasına da sahip olmuştur. İsmail Cem’in dış politika anlayışında Avrasya’nın ciddi bir yeri olduğu görülmektedir: “Yeni enerji kaynaklarıyla, enerji ve iletişim koridorlarıyla, Asya tarafındaki ekonomik gelişme birikimiyle, baş döndürücü hızla büyüyen karşılıklı ticaret imkânlarıyla, Avrasya, 21. Yüzyılın küresel gelişme merkezi olacak. Neredeyse bütün dış siyaset düşünürlerinin ortak görüşüyle, 21. Yüzyılın

¹⁸⁰ “Dışişleri Bakanı İsmail Cem’in İlk Basın Toplantısı”.

¹⁸¹ Ibid.

¹⁸² Cem, “Turkey in the New...”, p. 24.

ekonomik ve siyasal gerçeği Avrasya olacak; zenginliklerin büyük bir bölümü Avrasya'dan kaynaklanacak. Kendi tarih ve kültür birikiminin, ekonomik özelliklerinin Türkiye'nin önüne açtığı büyük imkân, Avrasya'dır. Bu imkânı özenle ve bölge ülkelerine saygıyla kullanmak gerekir."¹⁸³

İsmail Cem'in bu dönemde önemseydiği bir başka husus da komşu devletlerle iyi ilişkiler geliştirilmesi üzerinedir. 1997 Eylül'ünde BM Genel Kurulu'ndaki konuşmasında Cem, Türkiye'nin "*karşı taraftan gelecek her olumlu adıma, iki olumlu adımla cevap verme ilkesini*"¹⁸⁴ benimsediğini ifade etmiştir. Türkiye'nin uzlaşmacı ve barışçıl politikası kısa süre sonra başarılı sonuçlar vermiştir. Uzun süredir ilişkilerinde gerginlik yaşadığı Suriye, Yunanistan ve İran gibi komşu devletler ile Türkiye arasında bu dönemde olumlu gelişmeler meydana gelmiştir.

İsmail Cem ilk basın toplantısında Dışişleri Bakanlığı'nın ağırlık vereceği diplomasi yöntemlerini de açıklamıştır. Kaynağını "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" ilkesinden alan klasik diplomasinin yanı sıra ekonomi ve kültür diplomasisini de dış politika yöntemlerine dâhil ettiklerini belirtmiştir. Aynı zamanda dış politikanın etkinliğini arttırmak için Bakanlık'ın kendi deneyimi ve kadroları haricinde TBMM'nin ve bilim çevrelerinin katkılarından da yararlanacaklarının altını çizmiştir.¹⁸⁵

İsmail Cem Dışişleri Bakanlığı döneminde farklı boyutları bulunan önemli konularda Türkiye'nin çıkarına yarayacak en doğru kararı vermek için her boyutu değerlendirmeye ve tüm ihtimalleri düşünmeye son derece dikkat etmiştir. Bu bağlamda Dışişleri Bakanlığı her boyutun ilgili bakanlık ve kurumlarıyla eşgüdüm sağlayarak dış politika kararı oluşturmuştur. Örneğin dış politikanın güvenlik boyutuyla ilgili konularda Genelkurmay Başkanlığı ya da Milli Savunma Bakanlığı, ekonomik konularda ise Dış Ticaret Müsteşarlığı ya da Maliye Bakanlığı ile iletişim halinde olunmuştur.¹⁸⁶

Ayrıca Dışişleri Bakanlığı bu dönemde benimsediği Türkiye'ye yönelik ölçsüz ve haksız açıklamaları cevapsız bırakmama ilkesi çerçevesinde basını etkili bir dış politika aracı olarak kullanmıştır. Böyle durumlarda İsmail Cem'in ilgili konuda Türkiye'nin görüşlerini bizzat kaleme alarak belirttiği makaleler ulusal ve uluslararası

¹⁸³ Cem, "Türkiye, Avrupa, Avrasya Birinci...", s. 79.

¹⁸⁴ Cem, "Turkey in the New...", p. 58.

¹⁸⁵ "Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in İlk Basın Toplantısı".

¹⁸⁶ Cem, "Türkiye, Avrupa, Avrasya Birinci...", s. 89.

basına servis edilmiştir. Bu konuyu oldukça önemseyen Cem, asılsız iddialara gerekli cevabın verilmesinin yanlışlıkların giderilmesi, ilişkilerin daha sağlıklı ilerlemesi ve uluslararası toplumda saygınlık kazanılması açısından önemli olduğunu ifade etmiştir.¹⁸⁷

2.2.3. 1997-2002 Döneminde Türkiye'nin Dış İlişkilerinde Öne Çıkan Gelişmeler

İsmail Cem'in Dışişleri Bakanı olduğu dönem boyunca Türkiye dış ilişkilerinde önemli başarılarla imza atmıştır. Özellikle 1999 yılı Türkiye için dikkat çeken gelişmelere sahne olmuştur. Bölücü terör örgütü PKK lideri yakalanmış, Yunanistan ile ilişkilerde çatışma ve rekabet yerini işbirliği ve diyaloga bırakmış ve Helsinki Zirvesi'nde Türkiye AB'ye üye aday devlet ilan edilmiştir. Diğer yandan bu dönemde Türkiye Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu gibi bölgelerde aktif bir politika izlemiş, söz konusu bölgelerin barış ve istikrarı için birçok girişimde bulunmuştur. Ayrıca AB ve İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) devletlerini İstanbul'da bir araya getirerek küresel barışa katkı yapmıştır.

2.2.3.1. Türkiye'nin AB'ye Aday Devlet Statüsü Kazanımı

İsmail Cem'in Dışişleri Bakanlığı görevine başlamasıyla önünde bulduğu en sıcak konulardan birisi AB olmuştur. 1997 Aralık'ında AB'nin genişleme sürecine dair kararlarını alacağı Lüksemburg Zirvesi toplanacaktır. Zirve öncesindeki atmosfer ise oldukça olumsuzdur. Türkiye'nin Lüksemburg'da sürece dâhil edilmeyeceği beklenmektedir. Zira 15 Temmuz 1997'de AB Komisyonu'nun açıkladığı Gündem 2000 (Agenda 2000) Raporu'nda eski Doğu Bloğu üyesi devletler ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY)'nin¹⁸⁸ 2000'li yıllarda AB genişleme sürecine dâhil edilecekleri öngörülürken, Türkiye belli nedenler öne sürülerek bu sürecin dışında bırakılmıştır.¹⁸⁹ Oysa Türkiye AB ile 1963'ten beri etkileşim içindedir ve raporda adı geçen devletlere göre daha gelişmiş durumdadır. Cem'e göre Türk Dış Politikası'nı yönetenlerin yıllarca sürdürdüğü yanlış AB yaklaşımı, AB'nin zihninde kötü bir Türkiye imajının oluşmasına yol açmıştır. AB'ye muhtaç ve mecbur olan, AB'ye üye olmasıyla birliğe hiçbir katkısı olmayacağı düşünülen düşük profilli bir Türkiye imajı ortaya çıkmıştır.¹⁹⁰ Diğer yandan

¹⁸⁷ Ibid., s. 156.

¹⁸⁸ GKRY metinde Kıbrıs Cumhuriyeti olarak yer almıştır. Gündem 2000 Raporu'nun metni için bkz., https://www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/2_turkiye_ab_iliskileri/2_1_ortaklik_iliskileri/2_1_4_diger/gundem_2000_eng.pdf (e.t. 30.05.2020).

¹⁸⁹ Çakmak, op. cit., ss. 161-162.

¹⁹⁰ İsmail Cem, *Türkiye, Avrupa, Avrasya İkinci Cilt Avrupa'nın "Birliği" ve Türkiye*, 1. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, ss. 9-10.

AB içinde Yunanistan'ın öncülüğünde şekillenen bir Türkiye karşıtlığı söz konusu olmuştur. Bunun bir sonucu olarak AB üyesi devletlerin Dışişleri Bakanları sık sık Türkiye'nin Yunanistan ile olan anlaşmazlıklarını, Kıbrıs Sorunu'nu ve insan hakları/demokrasi eksiklerini dile getirmiş, bunlar Türkiye'nin AB adaylığının önüne devamlı engel olarak sürülmüştür.¹⁹¹ Türkiye'nin AB yaklaşımı ise Cem'in Dışişleri Bakanlığı döneminde değişmiştir. Bir önceki başlıkta ifade edildiği gibi Türkiye AB politikasının temeline AB'nin Türkiye için önemli bir hedef olduğu ama bunun saplantı olmadığı anlayışını yerleştirmiştir. 1997 Temmuz'uyla birlikte Türkiye'nin AB yaklaşımı bu söylem üzerinden şekillenmiştir. Türkiye AB karşısındaki mahcup ve mecbur görüntüsünü terk ederek ilişkilere karşılıklı çıkar doğrultusunda gerçekçi bir anlayışla yaklaşmaya başlamıştır. Bu anlayış çerçevesinde Cem ve Dışişleri Bakanlığı çalışanları 1997 Aralık'ına kadar Lüksemburg Zirvesi'nden Türkiye lehine olumlu bir sonuç çıkarmak için gerekli girişimlerde bulunmuştur. Ancak beklenenin önüne geçilememiş, Türkiye Lüksemburg Zirvesi'nde AB genişleme sürecine dâhil edilmemiştir. Bu süre içinde gerçekleştirilen temaslar ise AB'nin yenilenen Türk Dış Politikası'nı tanıması açısından önemli olmuştur.

Lüksemburg Zirvesi'nden çıkan karar üzerine Türkiye tepkisini hükümet düzeyinde yaptığı bir açıklamayla ortaya koymuştur. Açıklamaya göre Türkiye, ayrılıkçı ve art niyetli yaklaşımlarını sona erdirmedikçe AB ile hassas konuları görüşmeyecektir.¹⁹² Diğer bir ifadeyle Türkiye Yunanistan ile olan anlaşmazlıkları, Kıbrıs Sorunu'nu ve kendi iç sorunlarını AB ile olan diyalogundan çıkarmıştır. Cem'e göre AB bu konulara yaklaşımında objektiflikten uzaktır ve oldukça abartarak dile getirmektedir. Dolayısıyla AB bu yaklaşımından vazgeçmedikçe onlarla hassas konuları konuşmanın bir anlamı yoktur. Ancak Türkiye'nin bu tepkisi yanlış anlaşılmalıdır. Türkiye'nin 1997 Temmuz'unda benimsediği yeni AB yaklaşımı ilişkileri bozma ya da AB'yi tehdit etme amacı gütmemektedir. Aksine ilişkileri iki taraf açısından da sağlıklı bir zemine oturtmayı amaçlamaktadır. Türkiye bu dönemde AB üyeliği hedefini ve Avrasya'nın merkezinde belirleyici rol oynayan önemli bir devlet olma iddiasını kararlılıkla sürdürmüştür.

¹⁹¹ Ibid., s. 11.

¹⁹² Ibid., s. 66.

Türkiye'nin 1997 Temmuz'unda değişen AB yaklaşımı Lüksemburg Zirvesi'nden sonraki süreçte daha kararlı bir şekilde ortaya koyulmuştur. Önceki dönemlere nazaran Türkiye'nin AB söylemi ciddi ölçüde değişmiştir. AB'nin Türkiye'ye karşı uyguladığı çifte standardı, eksikleri ve yanlışları muhataplara anlatılmaya başlanmıştır. Bu dönemde İsmail Cem'in AB üzerine olan taktik ve stratejisi ise ana hatlarıyla şöyle şekillenmiştir: Türkiye üyelik için AB'nin kapısında bekleyen ricacı duruşundan uzaklaşmıştır. AB üyeliğinin Türkiye için önemi göz ardı edilmemiş ancak üye olunamazsa Türkiye'nin bir şey kaybetmeyeceği iç ve dış kamuoyuna anlatılmıştır. AB ile ilişkilerde karşılıklı çıkar esası benimsenmiştir. "Hem Avrupalı hem Asyalı" özgün kimliğiyle Türkiye'nin AB'ye kazandıracığı stratejik ve ekonomik güç sık sık vurgulanmıştır. Son olarak Cem'e göre Türkiye dış politikasında Doğu ve Batı boyutlarını doğru kullanmayı başarabilmiş, Doğu'da öne çıktığı kadar Batı'da, Batı'da öne çıktığı kadar da Doğu'da değeri artmıştır.¹⁹³ Ayrıca Cem'in kaleme aldığı Türkiye'nin AB yaklaşımlarını belirten yazılar ulusal ve uluslararası basına servis edilerek kamuoyu oluşturulmaya çalışılmıştır. Diğer yandan Türkiye yeni AB yaklaşımına sıkı sıkıya bağlı kalmıştır. AB'nin genel yaklaşımının hala yeterli olmadığını ileri sürerek 25 Mayıs 1998'de toplanması planlanan Ortaklık Konseyi'ne katılmayacağını açıklamıştır.¹⁹⁴ Türkiye'nin bu adımı AB'ye yeni yaklaşımındaki kararlılığını ciddi bir şekilde göstermiştir. Bu yaklaşımın somut belirtileri ise 1998 Cardiff ve Viyana Zirveleri'nde görülmüştür. Türkiye'ye yönelik daha olumlu bir anlayışın gelişmeye başladığının sinyalleri AB'den gelmiştir.

1999 Aralık'ındaki Helsinki Zirvesi yaklaşırken Türkiye belli uyarıları yapmaktan da kaçınmamıştır. 2 Eylül 1999'da Financial Times gazetesine verdiği röportajda İsmail Cem, "*Helsinki Zirvesi'nde sonuç alınmazsa, adaylığı artık bir daha istemeyebiliriz.*"¹⁹⁵ şeklinde bir ifade kullanmıştır. Helsinki'de Türkiye'nin karşısına tekrar Yunanistan ve Kıbrıs Sorunları'nı ön şart olarak sunulabileceğini düşünen Cem, 30 Kasım 1999'da yaptığı yazılı bir açıklamada diğer adaylarından farklı hiçbir şartın kabul edilmesinin söz konusu olmadığını vurgulamış ve Yunanistan ile 1999 Mayıs'ından itibaren geliştirilen ilişkilere dikkat çekmiştir.¹⁹⁶ 1999 Aralık'ında toplanan Helsinki Zirvesi'nde Kıbrıs Sorunu Türkiye'ye ön şart olarak dayatılmaya çalışılsa da Türkiye'nin

¹⁹³ Ibid., ss. 75-83.

¹⁹⁴ Ibid., s. 93.

¹⁹⁵ Ibid., s. 121.

¹⁹⁶ Ibid., ss. 123-125.

net bir tavırla bunu reddetmesi üzerine başarısız olmuştur. Günün sonunda Türkiye oybirliğiyle aday devlet olarak kabul edilmiştir. Ancak AB üyesi devletler Türkiye'nin aday devlet statüsünü de reddedeceği endişesine kapılmıştır. Aynı günün gecesi AB'nin Güvenlik ve Dış Politika Yüksek Temsilcisi Javier Solana ve AB'nin Genişlemeden Sorumlu Komiseri Gunther Verheugen AB Dönem Başkanı Finlandiya Başbakanı Paavo Lipponen'in yazdığı güvence mektubu ile birlikte Türk hükümetini ikna etmek için Ankara'ya gelmişlerdir.¹⁹⁷ Görüşmenin sonunda Türkiye Helsinki'den çıkan kararı kabul etmiş ve ertesi gün dönemin Başbakanı Ecevit AB'nin aile fotoğrafında yerini almıştır.

İsmail Cem Helsinki'den çıkan kararda etkili olan asıl faktörün 1997 Temmuz'uyla birlikte izlenen Yunanistan politikası olduğunu ifade etmiştir.¹⁹⁸ Türkiye bu tarihten itibaren yenilenen Türk Dış Politikası bağlamında Yunanistan'a yönelik yapıcı çalışmalarını başlatmıştır. Her ne kadar Yunanistan 1997 ve 1998'de Türkiye'nin barışçıl girişimlerine karşı olumsuz cevap vermiş olsa da 1999 Şubat'ında teröre destek verirken suçüstü yakalanması, Türkiye'ye yönelik politikasında değişime gitmesini gerekli hale getirmiştir. Bu fırsatı iyi değerlendiren Cem, 1999 Mayıs'ında Yunanistan'ın yeni Dışişleri Bakanı Yorgo Papandreu'ya gönderdiği bir mektupla Türkiye ile Yunanistan yakınlaşmasını başlatan ilk adımı atmıştır. Bu gelişmeden sonra iki devlet arasındaki ilişkilerde yaşanan yumuşama Helsinki'de Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı tutumunu olumlu etkilemiştir. Bu dönemde (1997-2002) Türkiye ile Yunanistan arasında yaşanan gelişmeler ve ilişkilerin dönüşümü bu tezdeki üçüncü bölümün konusudur. Dolayısıyla bu başlıkta sadece Türkiye'nin izlediği Yunanistan politikasının ve iki devlet arasındaki ilişkilerde yaşanan yumuşamanın Türkiye'nin AB üyelik sürecine yaptığı katkının belirtilmesiyle yetinilmiştir.

2.2.3.2. Bölücü Terör Örgütü PKK Liderinin Yakalanması

Bu dönemin öne çıkan önemli gelişmelerinden biri de 1999 Şubat'ında bölücü terör örgütü PKK lideri Abdullah Öcalan'ın Kenya'daki Yunanistan Büyükelçiliği'nde gizlenirken yakalanması olmuştur. PKK terör örgütünün Türkiye'ye yönelik 1984'te başlayan silahlı saldırıları 1990'ların başlarında oldukça artmıştır. Bu yıllarda Türk Silahlı Kuvvetleri'nin üstün mücadelesiyle PKK askeri açıdan yıpratılsa da kendisine

¹⁹⁷ Çakmak, op. cit., s. 166.

¹⁹⁸ Cem, "Türkiye, Avrupa, Avrasya İkinci...", s. 161.

sağlanan dış destekle ayakta kalmayı başarmıştır. Özellikle Suriye PKK'nın kendi topraklarında kamplar kurmasına ve teröristbaşı Öcalan'a barınma imkânı vermiştir. Ancak 1998'de Suriye'nin bu politikası ve Türkiye'nin terörle mücadeledeki kararlılığı iki komşu devleti savaşın eşiğine getirmiştir.

Suriye'nin teröre verdiği desteği kesmesine yönelik yapılan diplomatik girişimler sonuç vermeyince 1998 sonbaharında Dışişleri Bakanlığı ile Türk Silahlı Kuvvetleri eşgüdüm halinde çalışarak ortak bir plan hazırlamıştır. Plana göre Suriye sert bir üslupla uyarılacak, dikkate alınmazsa askeri müdahale yapılacaktır. Dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Atilla Ateş 16 Eylül 1998'de Suriye sınırına yakın bir bölgeyi ziyaret ederek *“Türk devleti olarak komşularımızla iyi ilişki kurmaya çalışıyoruz. Bu iyi niyetimize ve gayretimize rağmen bazı komşularımız, özellikle ismini açıkça söylüyorum, Suriye gibi komşular, iyi niyetimizi yanlış tefsir ediyorlar. Apo denen eşkiyayı destekleyerek Türkiye'yi terör belasına bulaştırdılar. Türkiye iyi ilişkiler konusunda gerekli çabayı gösterdi. Türkiye beklediği karşılığı alamazsa, her türlü tedbiri almaya hak kazanacaktır. Artık sabrımız kalmadı.”*¹⁹⁹ şeklinde bir açıklama yapmıştır. 5 Ekim 1998'de Dışişleri Bakanı İsmail Cem de bir basın toplantısı düzenleyerek Suriye'nin tüm diplomatik girişimleri sonuçsuz bıraktığını açıklamış ve konuşmasının devamında *“Diplomasinin önünü Suriye tıkadı diye, önerilerimizi cevapsız bıraktı diye, elimizi kolumuzu bağlayıp, Suriye'nin keyfinin olmasını beklememiz, bölücü şiddetin, Suriye destekli saldırılarına rıza göstermemiz, bunu kader bellememiz elbette söz konusu olamaz. Türkiye'nin uygulamayla bütünlenmeyen boş sözlere kanacak lüksü ve zamanı yoktur. Buna ihtiyacı da yoktur.”*²⁰⁰ ifadelerini kullanmıştır. Türkiye'nin Suriye'ye yönelik sert söylemi uluslararası toplumda büyük bir yankı uyandırmıştır. Bu arada Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek ile İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi savaşın eşiğine gelen iki komşu devletin ilişkilerini yumuşatmak için mekik diplomasisi yürütmüştür.²⁰¹ Türkiye bu görüşmelerde de kararlı duruşundan vazgeçmeyince Suriye teröristbaşını

¹⁹⁹ “Suriye'ye sabrımız kalmadı”, **Hürriyet**, 17 Eylül 1998, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/suriyeye-sabrimiz-kalmadi-39038649> (e.t. 24.04.2020).

²⁰⁰ “Dışişleri Bakanı İsmail Cem: Suriye hâlâ bir şey anlamıyor”, **Hürriyet**, 6 Ekim 1998, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/disisleri-bakani-ismail-cem-suriye-h-l-bir-sey-anlamiyor-39041541> (e.t. 24.04.2020).

²⁰¹ Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, “1990-2001 Ortadoğu'yla İlişkiler”, Baskın Oran (Ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt 2, 14. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s. 566.

topraklarından çıkarmıştır. Bu gelişmenin üzerine Türkiye ve Suriye heyetleri 19-20 Ekim 1998'de Adana'da bir araya gelerek terörle mücadelede işbirliğini öngören Adana Mutabakatı'nı imzalamışlardır. Bu tarihten sonra Türkiye ile Suriye ilişkileri normalleşmeye başlamıştır.

Suriye'den çıkarılan teröristbaşı Türkiye'nin bir diğer komşusu Yunanistan'a sığınmıştır. Ancak Yunanistan teröristbaşını kendi topraklarında ya da GKRY'de barındırmaktan çekinmiştir. Zira Türkiye yıllardır Yunanistan'ın topraklarında terör kampları bulundurduğunu uluslararası platformlarda dile getirmektedir. Bunun üzerine teröristbaşının Yunanistan'da olduğu ortaya çıkarsa Türkiye'nin iddiaları ispatlanmış olacaktır.²⁰² Bu düşünceyle Yunanistan teröristbaşının Kenya'daki Yunanistan Büyükelçiliği'nde gizlenmesine karar vermiştir. Teröristbaşının burada gizlendiği bilgisini alan MİT ise 15 Şubat 1998'de CIA işbirliğinde düzenlediği operasyonla teröristbaşını ele geçirerek Türkiye'ye getirmiştir.²⁰³ Bu olayın üzerine teröre açıkça destek verdiği ortaya çıkan Yunanistan iç politikasında bunalım yaşarken, uluslararası imajı da oldukça zedelenmiştir. Türkiye ise teröristbaşını yakalayarak terörle mücadelede büyük bir başarı elde etmiş ve Yunanistan'a karşı güçlü bir koza sahip olmuştur. Yunanistan'ı rogue state ilan eden Türkiye, bu devletin teröre verdiği desteği uluslararası platformlarda sık sık dile getirmeye başlamıştır.

2.2.3.3. Tarihi Coğrafyasında Etkinleşen Türkiye

1997 Temmuz'uyla birlikte Türkiye tarihi coğrafyasını oluşturan bölgelere özel bir önem vermeye başlamıştır. Bu bölgelerde aktif bir politika izleyerek barış, güvenlik ve istikrarın sağlanmasına yönelik çaba göstermiştir. Bu bağlamda Dışişleri Bakanı İsmail Cem Balkanlar, Ortadoğu ve Kafkasya'daki sorunlarla yakından ilgilenmiş ve arabuluculuk girişimlerinde bulunmuştur.

1990'ların ilk yarısında Bosna trajedisine sahne olan Balkanlar'da tansiyon, 1998'de Kosova'da ortaya çıkan gerginlikle tekrar yükselmiştir. Gerginliğin şiddetlenmesi üzerine 1998 Mart'ında Belgrad'a giden İsmail Cem, Yugoslavya Cumhurbaşkanı Slobadan Miloseviç'i ziyaret ederek dönemin Cumhurbaşkanı Demirel'in

²⁰² Cem, "Türkiye, Avrupa, Avrasya Birinci...", s. 119.

²⁰³ Melek Fırat, "1990-2001 Yunanistan'la İlişkiler", Baskın Oran (Ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt 2, 14. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s. 477.

“soruna soğukkanlı yaklaşılması telkininde bulunan ve arzu edildiğinde Türkiye'nin yardımcı olmaya hazır olduğunu bildiren”²⁰⁴ mektubunu iletmiştir. 1998 Haziran'ında ise Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Arnavutluk, Makedonya ve Yugoslavya Dışişleri Bakanları İstanbul'da buluşarak soruna ortak bir çözüm bulmayı denemişler ancak Yugoslavya'nın olumsuz tavrı nedeniyle başarılı bir sonuç ortaya koyamamışlardır.²⁰⁵ Türkiye bir yandan şiddet kullanma eğilimindeki Sırbistan'a telkinlerini bildirirken, diğer yandan da uluslararası toplumu harekete geçirmeye çalışmış ve soruna askeri bir müdahale yapılması halinde aktif rol alabileceğini açıklamıştır. Uluslararası toplum 1999 Mart'ında NATO'nun öncülüğünde soruna müdahale etmiş, Türkiye de harekâta aktif rol üstlenerek Kosova'ya yerleşen NATO Barış Gücü (Kosovo Force – KFOR)'nün önemli bir parçasını oluşturmuştur.²⁰⁶ Kosova'ya ayak basan Türk askeri, Kosovalı Türkler tarafından büyük bir sevinç ve mutlulukla karşılanmıştır.²⁰⁷ NATO'nun müdahalesinden sonra Kosova'yı ziyaret eden Cem ise kendisini coşkuyla karşılayan Kosovalı Türklere “Allah bizi kavuşturdu, Allah ayırmasın.”²⁰⁸ ifadeleriyle karşılık vermiştir. Bu yıldan sonra Kosova 2008'de tamamlanacak olan bağımsızlık sürecine girmiştir.

Balkanlar Kosova'da yaşanan gelişmelerin ardından bu defa 2001'de Arnavut militanlarla Makedonya güvenlik güçleri arasında çıkan çatışmalarla gerginleşmiştir. Neyse ki gerginlik daha fazla tırmanmadan uluslararası toplum soruna müdahale etmiş ve kısa bir süre sonra imzalanan Ohri Çerçeve Anlaşması (OÇA)'yla gerilim yatıştırılmıştır.²⁰⁹ Yaşanan olayları Makedonya'nın iç sorunu olarak gören Türkiye ise Makedon hükümetinden soruna barışçıl bir tavırla yaklaşmasını beklediğini belirtmiştir. Diğer yandan İsmail Cem OÇA'nın hazırlık aşamasında Makedonyalı Türklerin haklarını

²⁰⁴ “Belgrad'a 'kanı durdur' mesajı”, **Milliyet**, 9 Mart 1998, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/belgrad-kani-durdur-mesaji-5367133> (e.t. 25.04.2020).

²⁰⁵ Birgül Demirtaş Coşkun, “Kosova'nın Bağımsızlığı ve Türk Dış Politikası (1990-2008)”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt: 7, Sayı: 27, Güz 2010, s. 61.

²⁰⁶ Kader Özlem, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde ABD'nin ve Türkiye'nin Balkanlar Politikalarının Bosna Hersek, Kosova ve Makedonya Krizleri Örneğinde İncelenmesi”, **Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, Aralık 2012, s. 31.

²⁰⁷ “Kosova'da Mehmetçik coşkusu”, **Hürriyet**, 5 Temmuz 1999, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/kosovada-mehmetcik-coskusu-39089493> (e.t. 9.06.2020); “Barış bekçileri Prizren'de”, **Milliyet**, 5 Temmuz 1999, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/baris-bekcileri-prizrende-5245227> (e.t. 9.06.2020).

²⁰⁸ “Cem: Allah bizi ayırmasın...”, **Milliyet**, 19 Temmuz 1999, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/cem-allah-bizi-ayirmasin-5244037> (e.t. 25.04.2020).

²⁰⁹ Özlem, op. cit., s. 35.

korumak için yoğun çaba gösterse de²¹⁰ Anlaşma'nın Makedonyalı Türklerin hassasiyetlerini tam karşılamadan imzalanmasına engel olamamıştır.

Türkiye bu dönemde Ortadoğu barışı için de girişimlerde bulunmuştur. 1990'da Kuveyt'i işgal etmesinden dolayı BMGK kararıyla Irak'a uygulanan ambargo, Irak'ın kitle imha silahı ürettiği ve depoladığı gerekçesiyle savaş sonrasında da sürdürülmüştür. Topraklarındaki silah tesislerini denetlemekle görevli olan BM Özel Komisyonu (The United Nations Special Commission - UNSCOM)'nun çalışmalarını engelleyen Irak, BM kararlarına uymamakta ısrar edince 1998'de ABD'nin saldırı tehlikesiyle karşı karşıya gelmiştir. Üstelik bu tavrıyla Irak bölgede dışlanan bir devlet olmuştur. Krizin büyümesi üzerine ortamı yumuşatmak isteyen Türkiye, Irak'ın komşularıyla görüşerek bir plan hazırlamıştır. Plana göre Türkiye ambargonun kalkması, Irak'ın ekonomik sıkıntılardan kurtulması, toprak bütünlüğünün ve egemenlik haklarının korunması için çaba gösterecek; İran, Suriye, Ürdün, Türkiye ve Irak'ın içinde bulunduğu bölgesel bir güvenlik ve işbirliği paktının kurulması için öncülük edecektir.²¹¹ Ancak bunların gerçekleşmesi için Türkiye'nin ön şartı Irak'ın BM kararlarına uymasındır. 1998 Şubat'ında Irak'ın Dışişleri Bakanı Muhammed El Sahaf ile plan üzerine konuşmak için Bağdat'a giden İsmail Cem, heyetler arası görüşmelerden sonra Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin ile de görüşme imkânı bulmuştur. Görüşmede Saddam Türkiye'nin iyi niyetinin farkında olduklarını ve bu girişimi önemsediklerini ama şuan uzlaşma arayışı içinde olmadıklarını belirterek²¹² planı kabul etmediklerini bildirmiştir. Irak'ın BM kararlarına uymamaya devam etmesi üzerine 1998 Aralık'ında ABD ve İngiltere Çöl Tilkisi Harekâtı (Operation Desert Fox)'u başlatarak Irak'ı bombalamışlardır.

Türkiye'nin Ortadoğu'da dikkat çeken bir başka girişimi de 1999'dan beri İsrail ile Filistin arasında süren barış görüşmelerinin bir süre sonra durması üzerine olmuştur. İsmail Cem sorunun çözümü için İsrail, Filistin ve Mısır arasında mekik diplomasisi yürütmeye başlamıştır.²¹³ Ancak 2001 başlarında İsrail Başbakanı olan Ariel Şaron'un

²¹⁰ “İsmail Cem'den Makedonya atağı”, NTV Arşiv, 11 Mayıs 2001, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/81806.asp> (e.t. 25.04.2020); “Cem: Türkleri de hesaba katın”, Radikal, 20 Temmuz 2001, <http://www.radikal.com.tr/yorum/cem-turkleri-de-hesaba-katin-603737/> (e.t. 25.04.2020).

²¹¹ “Saddam'a dört öneri”, Milliyet, 6 Şubat 1998, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/saddama-dort-oneri-5362497> (e.t. 26.04.2020).

²¹² Dündar, op. cit., s. 223.

²¹³ Çağrı Erhan ve Ömer Kürkçüoğlu, “1990-2001 İsrail'le İlişkiler”, Baskın Oran (Ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt 2, 14. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s. 578.

tahrik edici ve uzlaşmaz tavırları başarılı sonuç almasını engellemiştir. Diğer yandan 2001 Aralık'ında Filistin lideri Yaser Arafat'ın Batı Şeria'daki karargâhı İsrail askerleri tarafından kuşatma altına alınarak dünyayla teması kesilmiştir. Bunun üzerine Cem Yunanistan Dışişleri Bakanı Yorgo Papandreu'ya İsrail ve Filistin taraflarını birlikte ziyaret etmeyi ve sorunun çözümüne Türk-Yunan ortak girişimini önermiştir. Öneriyi kabul eden Y. Papandreu ile Cem 2002 Nisan'ında önce kuşatma altındaki Arafat'la görüşmüş, ardından da İsrail Başbakanı Şaron ve Dışişleri Bakanı Şimon Peres ile bir araya gelmiştir. Görüşmelerin sonunda Cem ve Y. Papandreu ortak bir açıklama yaparak taraflara “işgalin sona ermesi, Arafat'a hareket özgürlüğü sağlanması ve terörün kesinlikle desteklenmemesi”²¹⁴ telkinlerinde bulduklarını belirtmişlerdir. Ancak ziyaret sonrasında İsrail Arafat'ın durumuna yönelik somut bir adım atmamıştır. Cem'e göre Y. Papandreu ile gerçekleştirilen bu ziyaret Filistin sorununda bir etki yaratmasa da Türkiye ile Yunanistan'ın birlikte olumlu işler yapabileceğini uluslararası topluma göstermesi açısından önemli olmuştur.²¹⁵

İsmail Cem bu dönemde Doğu ile Batı arasında bir geçit bölgesi olan Kafkasya'nın da istikrarına önem vermiş, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ Sorunu'nu Kafkasya'daki barış, güvenlik ve işbirliğinin önündeki en büyük engel olarak görmüştür.²¹⁶ Bu bağlamda Cem sorunun barışçıl çözümü için taraflar arasında arabuluculuk faaliyetinde bulunmak istemiştir. 2001 Şubat'ında Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV)'nin düzenlediği Kafkasya'da İstikrar Arayışı Konferansı'nda sorun hakkındaki endişelerini dile getiren Cem, Azerbaycan ve Ermenistan'ı Türkiye'nin arabuluculuğunda üçlü zirve toplantısına davet etmiştir.²¹⁷ Ancak Cem'in daveti Ermenistan tarafından kabul görmemiştir.²¹⁸ Türkiye'nin bu dönemde Kafkasya'nın istikrarını önemsemesinde etkili olan önemli bir faktör Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Boru Hattı projesidir. Cem'e göre BTC Boru Hattı Kafkasya ve Orta Asya'da demokratik kurumların gelişmesini kolaylaştırırken, Türkiye'nin de stratejik

²¹⁴ “Cem-Papandreu'dan barış girişimi”, **NTV Arşiv**, 25 Nisan 2002, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/148415.asp> (e.t. 26.04.2020).

²¹⁵ Dündar, op. cit., s. 220.

²¹⁶ Cem, “Turkey in the New...”, p. 94.

²¹⁷ “Cem: Türkiye, Kafkasya'nın istikrar faktörü”, **Hürriyet**, 17 Şubat 2001, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/cem-turkiye-kafkasyanin-istikrar-faktoru-39226991> (e.t. 24.05.2020).

²¹⁸ İşyar, op. cit., s. 313.

değerine katkı yapacaktır. Ayrıca bu hatla Türk Boğazları'nda tehlikeli boyutlara ulaşan tanker trafiğine çözüm bulunacak ve enerji kaynakları için güvenli bir Doğu-Batı koridoru oluşturulacaktır.²¹⁹

2.2.3.4. Afrika Açılımı

Türkiye bu dönemde izlenen çok boyutlu dış politikanın bir yansıması olarak tarihi coğrafyasının yanı sıra Afrika'ya da yönelmiştir. 1998'de hazırlanan "Afrika'ya Açılım Eylem Planı" çerçevesinde Türkiye, Afrika devletleriyle siyasi, ekonomik ve kültürel işbirliğini ilerletmeyi amaçlamıştır.²²⁰ 1998 Haziran'ında Ankara'da Türkiye'nin Afrika devletlerindeki büyükelçileriyle bir araya gelen İsmail Cem, "1999'da Türkiye'nin Afrika devletleri ile olan ekonomik ve siyasi ilişkilerinde 'patlama' yaşanacağını"²²¹ ifade etmiştir. Ancak gerek lojistik sorunlar gerekse Türkiye'nin yaşadığı ekonomik bunalım planın tam olarak uygulanmasını engellemiştir.²²² 2002'de iktidara gelen AK Parti hükümetiyle Afrika'ya açılım süreci devam etmiş ve birçok alanda ilişkiler geliştirilmiştir.

2.2.3.5. Moskova-Ankara-Orta Asya Stratejik Üçgeni

Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye Kafkasya ve Orta Asya devletlerinin bağımsızlıklarını desteklemiş, siyasi, ekonomik, kültürel ve askeri ilişkiler kurmuştur. İsmail Cem ise Dışişleri Bakanlığı döneminde bu ilişkilerin güçlendirilmesi için çaba harcamıştır. Bu dönemde Türkiye Kafkasya ve Orta Asya'da ABD ile paralel politikalar izlerken, Rusya ile barışçıl bir rekabet içerisinde olmuştur. Cem Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya'da Rusya'ya karşı bir düşmanlık politikası veya bölge devletlerinin Rusya ya da Türkiye arasında bir seçim yapmasına yönelik bir politika izlemediğini belirtmiştir.²²³ Cem'in bu anlayışı "Moskova-Ankara-Orta Asya Stratejik Üçgeni" fikrinde somutlaşmıştır. 2001 Haziran'ında Ankara'yı ziyaret eden Rusya Dışişleri Bakanı Igor Ivanov'a Moskova ile Ankara arasında Orta Asya'da "siyasal ve ekonomik alanlarda işbirliği yapılması ve bu alanların belirlenmesi amacıyla bir çalışma grubu

²¹⁹ Bkz., Cem, "Turkey in the New...", p. 97.

²²⁰ Mehmet Özkan ve Birol Akgün, "Turkey's Opening to Africa", **The Journal of Modern African Studies**, Volume: 48, Issue: 4, December 2010, p. 532.

²²¹ "Türkiye Afrika'ya açılıyor", **Sabah**, 1 Temmuz 1998, <http://arsiv.sabah.com.tr/1998/07/01/r06.html> (e.t. 24.05.2020).

²²² Özkan ve Akgün, op. cit., s. 533.

²²³ Ibid., s. 92.

oluşturulmasını”²²⁴ önermiştir. Rusya tarafından kabul gören öneri, 2001 Kasım’ında iki Dışişleri Bakanı’nın imzaladığı “Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Arasında Avrasya’da İşbirliği Eylem Planı” ile hayata geçmiştir. Eylem Planı’yla ilişkilerini çok boyutlu ortaklığa taşıyan Türkiye ile Rusya, Dışişleri Bakanlığı’nın üst düzey yetkililerinden oluşan ortak bir çalışma grubu kurmaya ve Orta Asya, Kafkasya ve Afganistan gibi bölgesel konularda daha yakın işbirliği gerçekleştirmeye karar vermişlerdir.²²⁵ Bu gelişme üzerine iki devlet arasındaki ilişkilerde rekabetin yerini işbirliği almıştır. 2002 sonrası dönemde de ilişkiler güçlenerek devam etmiştir.

2.2.3.6. Medeniyetler Buluşması Girişimi

11 Eylül 2001’de dinci aşırılık yanlısı El Kaide terör örgütünün ABD’de gerçekleştirdiği intihar saldırıları²²⁶ sonrası Batılı toplumlarda islamofobi yükselişe geçmiştir. Uluslararası platformlarda “İslami terör” söylemi yaygın olarak kullanılmaya başlamış, Batı ve Doğu medeniyetleri arasında kültürel ve dinsel önyargılar artmıştır. Bu durum medeniyetler çatışması tartışmalarını gündeme getirmiştir. Türkiye ise hem Batılı hem Doğulu özgün kimliğiyle iki medeniyet arasındaki uyum, barış ve diyalogun güçlendirilmesi hususunda kendisinde sorumluluk görmüştür. Bu bağlamda Dışişleri Bakanı İsmail Cem AB ile İKÖ devletlerini İstanbul’da düzenlenecek bir forumda buluşturma fikrini geliştirmiş ve katıldığı uluslararası toplantılarda bunu sık sık dile getirmiştir. 12 Kasım 2001’de BM Genel Kurulu’nda bir konuşma yapan Cem, terörizmle uluslararası ve etkin bir şekilde mücadelenin gerekliliğini vurgulamış, terörün dini ya da coğrafyasının olmadığını ve herhangi bir din ile terörizmi ilişkilendirmenin tüm dinlere karşı bir saygısızlık olduğunu ifade etmiştir.²²⁷ Konuşmasının devamında Türkiye’nin bu hatalı yaklaşımı ortadan kaldırmayı amaçlayan tüm girişimleri desteklediğini belirtmiş, medeniyetler arasındaki uyumla ilgili konuların siyasi boyutunu tartışmak üzere AB ile

²²⁴ Mitat Çelikkpala, “Rekabet ve İşbirliği İkileminde Yönünü Arayan Türk-Rus İlişkileri”, **Bilig**, Sayı: 72, Kış 2015, s. 128.

²²⁵ Anita Sengupta, **Myth and Rhetoric of the Turkish Model: Exploring Developmental Alternatives**, First Edition, New Delhi: Springer, 2014, p. 85.

²²⁶ 11 Eylül 2001’de El Kaide mensubu teröristler ABD’de kaçırıldıkları dört uçakla belirli hedeflere intihar saldırıları gerçekleştirmişlerdir. Bu uçaklardan ikisi New York’taki Dünya Ticaret Merkezi’nin ikiz kulelerine uçarken, üçüncüsü Pentagon’a çarpmış, dördüncüsü ise Pensilvanya yakınlarında bir alana düşmüştür. Saldırıların sonucunda yaklaşık üç bin kişi hayatını kaybetmiştir. Bkz., “September 11 Attacks”, <https://www.history.com/topics/21st-century/9-11-attacks> (e.t. 26.05.2020).

²²⁷ İsmail Cem’in 12 Kasım 2001 tarihli BM Genel Kurulu konuşmasının tamamı için bkz., General Assembly Official Records, 56th Session: 48th Plenary Meeting, Monday, 12 November 2001, New York, <https://digitallibrary.un.org/record/452249?ln=en> (e.t. 31.05.2020).

İKÖ devletlerini 2002 Şubat'ına kadar buluşturmaya planladıklarını açıklamıştır.²²⁸ İsmail Cem'in önerisine uluslararası toplumdan olumlu tepkiler gelirken, AB ve İKÖ de tam destek vermiştir.

Doğu ve Batı medeniyetlerini ilk kez buluşturan "AB-İKÖ Ortak Forumu" 12-13 Şubat 2002'de İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. Toplantıya elli biri Bakan düzeyinde (kırk dördü Dışişleri Bakanı) yetmiş bir devletten temsilci ve çok sayıda bilim insanı katılmıştır. İki gün süren forumda konuşmacılar tarafından genel olarak "11 Eylül Saldırıları kınanırken, bu olayın medeniyetler çatışmasına değil, medeniyetler diyaloguna dönüşmesi temennisinde"²²⁹ bulunulmuştur. Forum sonrasında düzenlediği basın toplantısında Türkiye'nin organizasyondaki öncü rolüne dikkat çeken İsmail Cem, dünyaya barış, anlayış ve istikrar mesajı verildiğini ve iki medeniyet arasında oluşturulan "İstanbul Ruhunu" kurumsallaştırılarak devam ettirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.²³⁰ Ulusal ve uluslararası basının büyük bir ilgiyle takip ettiği forum, Türkiye'nin uluslararası alandaki saygınlığını artırmıştır.

²²⁸ Ibid.

²²⁹ "Kültürlerarası işbirliği", **Yeni Şafak**, 13 Şubat 2002, <https://www.yenisafak.com/arsiv/2002/subat/13/gundem.html> (e.t. 26.05.2020).

²³⁰ "Bu başarı Cem'in", **Sabah**, 14 Şubat 2002, <http://arsiv.sabah.com.tr/2002/02/14/d03.html> (e.t. 26.05.2020).

3. BÖLÜM

1997-2002 DÖNEMİ: TÜRKİYE-YUNANİSTAN İLİŞKİLERİ

İsmail Cem'in Dışişleri Bakanı olduğu 1997-2002 döneminde yeni bir perspektif kazanan Türk Dış Politikası'nda birçok önemli konuda başarıya ulaşılmıştır. 1954'ten beri gerginliğin hâkim olduğu Türkiye ile Yunanistan ilişkilerinin 1999'da dostluk ve işbirliğine yönelmesi bu başarılardan bir tanesi olmuştur. Bu bölümde 1997-2002 döneminde Türkiye ile Yunanistan ilişkilerinin boyutunu ortaya koymak ve ilişkilerin değişiminde Cem'in rolünü analiz etmek amaçlanmıştır. Beş ana başlıktan oluşan bölümde ilk önce Türkiye ile Yunanistan'ın birbirlerine karşı izledikleri politikalar aktarılmış, ardından yakınlaşma süreci öncesi ve sonrası dönemde yaşanan gelişmeler incelenmiştir. Son olarak Cem'in ve diğer faktörlerin ilişkilerin değişimindeki rolü üzerinde durulmuştur.

3.1. YENİLENEN TÜRK DIŞ POLİTİKASI BAĞLAMINDA TÜRKİYE'NİN YUNANİSTAN POLİTİKASI

Dışişleri Bakanı İsmail Cem döneminde Türk Dış Politikası'nın en önemli gündemi Yunanistan politikası olmuştur. Yunanistan'la ilişkilerin iyileştirilmesi Cem'in dış politika programında başlıca hedeflerden birisi olarak yer almıştır. Bu hedefin birçok açıdan önemi ve gerekliliği görülmüştür. Soğuk Savaş sonrası dönemde ikili ilişkilerde giderek tırmanan gerginlik Türkiye'nin bölgesel ve küresel çıkarlarına zarar vermiştir. Yunanistan'ın Türkiye'yi içeriden ve dışarıdan zayıflatmaya yönelik bir dış politika benimsemesi Türkiye'nin başta Yunanistan olmak üzere komşu devletlerden şüphe ve güvensizlik duymasına yol açmıştır. Bu durum Türkiye'nin savunma harcamaları için ciddi bir bütçe ayırmasına neden olmuş ve küresel ekonomiyle bütünleşmesini zorlaştırmıştır.²³¹ Diğer yandan Yunanistan'la yaşanan krizler ve sorunlar Türkiye'nin AB tam üyelik sürecini durağan hale getirmiştir. AB üyesi Yunanistan sahip olduğu veto yetkisiyle Türkiye'nin AB tam üyelik sürecini engelleme politikası izlemiştir. Ayrıca uluslararası kamuoyunda etkin bir propaganda uygulayarak haksız ve saldırgan Türkiye imajı yaratırken kendisini mazlum ve masum olarak göstermiştir. Cem'e göre Türkiye bu

²³¹ Abdullah Torun, "Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Geleneksel ve Yeni Güvenlik Politikası Açısından Yunanistan'a Yaklaşımının Karşılaştırmalı Analizi", **Uluslararası Balkan Kongresi'nde Sunulan Tebliğ**, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli, 28 – 29 Nisan 2014, s. 330.

propaganda karşısında pasif kalarak haklılığını dış dünyaya ifade edememiştir. Yunanistan'ın karalama politikası Türkiye'nin dış ilişkilerini ve ekonomik gelişimini olumsuz etkilemiştir.²³² Tüm bunları değerlendiren Cem, bu dönemde iki devlet arasındaki sorunları barışçıl bir yöntemle çözme konusunda oldukça kararlı olmuştur.

Dışişleri Bakanı olduğu dönemde Türk Dış Politikası'na yeni bir perspektif kazandıran İsmail Cem Yunanistan politikasını da bu kapsamda belirlemiştir. Bu dönemde Türkiye Yunanistan'la arasındaki sorunlara iyi niyetli, barışçıl ve uzlaşmacı bir anlayışla yaklaşmıştır. Yunanistan'ın hassasiyetlerini dikkate alarak sorunlara karşılıklı çıkar esasında barışçıl çözüm önerileri getirmiştir. Ancak Yunanistan uzlaşmaz ve sertlik politikası izleyerek Türkiye'nin barışçıl çabalarına hiçbir koşulda olumlu karşılık vermemiştir. Üstelik PKK'ya açıkça destek vermiştir. Türkiye ise bir yandan barış önerilerinde bulunurken diğer yandan uluslararası platformlarda Yunanistan'ın terörle ilişkisini vurgulamıştır. Böyle bir stratejinin kaybı olmayacağına inanan Cem mümkün olan iki olasılığın da Türkiye'nin çıkarına olacağını savunmuştur. Yunanistan'ın barış çağrılarına olumlu karşılık vermesi halinde uzlaşma ve barış yolunun önü açılacaktır. Olumsuz karşılık vermesi halindeyse uluslararası kamuoyundaki haksız ve saldırgan Türkiye imajının etkisi zayıflayacaktır.²³³ Bu stratejide medya etkili bir dış politika aracı olarak öne çıkmıştır. Uluslararası ve ulusal medya Dışişleri Bakanlığı tarafından aktif kullanılarak iç ve dış kamuoyundaki imaj güçlendirilmeye çalışılmıştır. Avrupa'daki gazeteci ve yazarlarla e-posta üzerinden haberleşme ağı oluşturan Cem güncel olaylar hakkında kaleme aldığı yazıları uluslararası medya mensuplarıyla doğrudan paylaşma imkânı yaratmıştır. Ayrıca katıldığı uluslararası toplantılarda ve basına verdiği demeçlerde Yunanistan'ın uzlaşmaz ve düşmancıl davranışlarını sık sık dile getirerek Türkiye'nin barışçıl girişimlerini ve haklılığını görünür kılmaya çalışmıştır.

Bu dönemde Türkiye'nin barış çağrılarına olumlu karşılık vermeyen Yunanistan ise 1999'da başlayan yakınlaşma sürecine kadar geleneksel Türkiye politikasını izlemeye devam etmiştir. Yunanistan 1990'ların ikinci yarısında Avrupalılaştırma çabaları çerçevesinde geleneksel Türkiye politikasını sorgulasa da iç politikadaki Türkiye

²³² Cem, "Türkiye, Avrupa, Avrasya Birinci...", ss. 174-177.

²³³ Ibid., ss. 109-110.

karşıtlığı bu değişimin gerçekleşmesini engellemiştir. Bu noktada Yunanistan'ın geleneksel Türkiye politikasını ve değişim tartışmalarını incelemek yerinde olacaktır.

3.2. YUNANİSTAN'IN GELENEKSEL TÜRKİYE POLİTİKASI VE DEĞİŞİM TARTIŞMALARI

Soğuk Savaş'ın ilk yıllarından 1974 Kıbrıs Müdahalesi'ne kadar Yunanistan'ın ana güvenlik ve dış politikasını komünizm tehdidi belirlemiştir. Özellikle Balkanlar'daki tüm sınır komşularının komünist rejime sahip olması ve İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra yaşadığı İç Savaş'ın²³⁴ etkisiyle Yunanistan'ın temel tehdit algısı komşuları tarafından desteklenen iç komünist tehdit üzerine oluşmuştur. Bu yüzden Balkanlar'daki komşularına mesafeli davranan Yunanistan bünyesindeki komünizm yanlılarının kışkırtılmasından çekinmiş ve Yunan Silahlı Kuvvetleri'nin örgütlenmesini yerel bir tehdiye karşı koyabilecek şekilde geliştirmiştir. Bu algı 1960'ların sonlarına doğru uluslararası sistemdeki gerilimin yumuşamasıyla önemli ölçüde azalmıştır. Buna paralel olarak 1950'lerde ortaya çıkan Kıbrıs Sorunu, 1960'larda başlayan Ege sorunları ve 1974 Kıbrıs Müdahalesi gibi yaşanan Türk-Yunan krizleri Yunanistan'ı güvenlik politikalarını gözden geçirmeye ve mevcut dış politikasını sorgulamaya yöneltmiştir.²³⁵

1974 Kıbrıs Müdahalesi Yunanistan için ciddi sonuçları olan travmatik bir gelişmedir. Bu müdahalenin Yunan iç ve dış politikasına önemli yansımaları olmuştur. 1967'den beri yönetimi elinde bulunduran Albaylar Cuntası dönemi sona ermiş ve Yunanistan demokratik hayata tekrar dönmüştür. Demokratik seçimlerin sonucunda iktidara gelen Konstantin Karamanlis'le Yunan Dış Politikası dönüşüm sürecine girmiştir. Yunanistan için asıl güvenlik tehdidinin kuzeyden değil, doğudan, yani Türkiye'den geldiği kabul edilmiştir. Türkiye'yi güvenliğine yönelik başlıca tehdit unsuru kabul eden Yunanistan dış politika stratejisini bu tehdit üzerinden belirlemiştir. 1974'e kadar NATO'yu Türkiye ilişkilerinde dengeleyici unsur olarak gören Yunanistan Kıbrıs Müdahalesi'ni engellememesi ve sonrasında Türkiye'yi adadan geri çekilmeye zorlamaması nedeniyle NATO'nun askeri kanadından ayrılmıştır. Ayrıca bu dönemde

²³⁴ Yunan İç Savaşı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., "The Greek Civil War, 1944-1949", <https://www.nationalww2museum.org/war/articles/greek-civil-war-1944-1949> (e.t. 21.10.2021).

²³⁵ Panayotis J. Tsakonas, **The Incomplete Breakthrough in Greek-Turkish Relations: Grasping Greece's Socialization Strategy**, First Edition, London: Palgrave Macmillan, 2010, pp. 31-32.

Yunanistan ABD merkezli dış politikadan Avrupa merkezli dış politikaya yönelmiştir.²³⁶ Bu yönelim doğrultusunda Yunanistan için AET'ye tam üyelik ana dış politika hedefi olmuştur. ABD ve NATO'ya olan güvenini kaybeden Yunanistan AET'ye tam üye olarak Türkiye karşısında güçlü bir koza sahip olmayı ve iç politikasında doğabilecek yeni darbe girişimlerinin önüne geçmeyi amaçlamıştır.

Bu dönemle birlikte Yunanistan Türkiye'yi dengelemek için savunma harcamalarını artırmış ve Batı Avrupa güvenlik ve siyasi örgütlenmelerine dahil olmaya çalışmıştır. Türkiye'ye karşı Yunan Silahlı Kuvvetleri'yle iç dengeleme yaparken uluslararası örgütlenmelerde aktif politika izleyerek dış dengeleme yapmayı öngörmüştür.²³⁷ Bu bağlamda Yunanistan Türkiye'yle arasındaki sorunları uluslararasılaştırma stratejisi izleyerek olabildiğince dış destek sağlama çabasına girmiştir. Diğer yandan uluslararası sistemin yumuşayan siyasi ortamından faydalanarak Balkanlar'daki komünist rejimlerle ilişkilerini geliştirmiş ve kuzey sınırlarını güvence altına almak istemiştir. Böylece doğudan gelen tehdit Türkiye'yle daha güçlü mücadele etmeyi planlamıştır.²³⁸

1980'lerin başında iktidara gelen Andreas Papandreu liderliğindeki PASOK'la Yunanistan'daki Türkiye karşıtlığı yükselmiştir. A. Papandreu iktidara gelmeden önce Konstantin Karamanlis'e muhalefet olarak ABD, NATO ve AET aleyhine sert söylemlerde bulunmuştur. Ancak iktidara geldiğinde söylemlerinin aksine bir politika izleyerek bu oluşumların sağladığı avantajlardan faydalanma yolunu seçmiştir. A. Papandreu iktidarı döneminde de güvenlik ve dış politikasını Türkiye'den gelen tehdidi esas olarak belirleyen Yunanistan sorunları uluslararasılaştırma politikasını izlemeye devam etmiştir. Bulunduğu uluslararası kuruluşlarda ve toplantılarda diplomatik girişimlerde bulunarak Türkiye'nin uluslararası gücünü zayıflatmaya çalışmıştır. Ayrıca Türkiye'yle sorunları müzakere etmeme stratejisini benimsemiştir. Bu stratejinin temelinde Yunanistan'ın Türkiye'nin sorun olarak ileri sürdüğü konuların (Karasuları, hava sahası, Fır Hattı, Doğu Ege Adalarının silahsızlandırılması gibi) kendi egemenlik alanını ilgilendirdiği düşüncesi bulunmuştur. Yunanistan'a göre Türkiye bu sorunları ileri

²³⁶ Utku Kırıldökme, "Yunanistan'ın Türkiye Algısı Çerçevesinde Oluşan Balkan Politikası", **Avrasya Etüdüleri**, Cilt: 50, Sayı: 2, Aralık 2016, ss. 55-56.

²³⁷ Tsakonas, op. cit., s. 41.

²³⁸ Kırıldökme, op. cit., ss 56-57.

sürerek kurulu olan statükoyu bozmayı amaçlayan revizyonist bir devlet olarak nitelendirilmiştir. Bu nedenle Türkiye'yle müzakere etmenin faydası ve gereği görülmemiştir. Yunanistan iki devlet arasında sadece kıta sahanlığı sorunu olduğunu ve konunun UAD'de çözülmesi gerektiğini savunmuştur. Diğer yandan bu dönemde Yunanistan AET üyelik statüsünü Türkiye'ye karşı koz olarak kullanmaya başlamıştır. Özellikle Kıbrıs Sorunu'nu AB ile Türkiye ilişkilerinde devamlı gündemde tutmuş ve ilişkilerin gelişimini veto yetkisiyle engellemiştir. Böylece Yunanistan Türkiye karşısında müzakere gücünü arttırmak ve taviz verdimen istemiştir.²³⁹ Bu politikanın ilk somut sonucu Türkiye'nin 14 Nisan 1987'de yaptığı tam üyelik başvurusuna AB Komisyonu'nun verdiği cevapta görülmüştür. AB Komisyonu 20 Aralık 1989'da yayınladığı raporda Türkiye'nin tam üyeliğine engel olan ekonomik ve siyasal nedenleri sıraladıktan sonra Yunanistan'ı kastederek üye bir devletle sorun yaşamasına ve Kıbrıs Sorunu'na yer vermiştir.²⁴⁰ Halbuki 1975 Lüksemburg Zirvesi'nde yayınlanan bir bildiri Yunanistan'ın tam üyeliğinin Türkiye ile AB ilişkilerini etkilemeyeceği açıklanmıştır. Ancak yukarıda verilen örnek bu güvencenin etkisiz olduğunu göstermiştir.²⁴¹

Yunanistan 1980'lerin ikinci yarısında Bulgaristan'la yakınlaşarak Türkiye'ye karşı bir cephe oluşturmuştur. İki devlet bünyelerinde bulunan Türk azınlıklarına yönelik benzer acımasızlıkta politikalar izlemiştir. Bu yakın ilişki Yunanistan'ın Türkiye'yle olası bir sıcak çatışmada sadece Batılıların değil, SSCB müttefiki olan Bulgaristan'ın da desteğini almak istemesi olarak yorumlanmıştır.²⁴²

Soğuk Savaş sonrası dönemin ilk yıllarındaysa Yunanistan uluslararası sistemin değişen düzenine uygun politikalar izlemekte zorlanmıştır. 1990'da Yeni Demokrasi Partisi (YDP)'yle iktidara Konstantin Mitsotakis gelmiştir. Andreas Papandreu'dan farklı bir dış politika izlemeyen Mitsotakis Türkiye karşıtlığına devam etmiştir. 1991 Aralık'ında BAB'a üye olan Yunanistan sınırlarının AB tarafından korunacağını

²³⁹ Öztürk, "Yunanistan'ın Pasok'lu Yılları ve Türkiye ile İlişkiler", s. 146.

²⁴⁰ Bkz., "Commission Opinion on Turkey's request for accession to the Community (20 December 1989)", https://www.cvce.eu/content/publication/2005/2/4/4cc1acf8-06b2-40c5-bb1e-bb3d4860e7c1/publishable_en.pdf (e.t. 21.10.2021).

²⁴¹ Harun Arıkan, "Avrupa Birliği Türkiye İlişkilerinde Yunanistan Faktörü", **I.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 0, Sayı: 28, Aralık 2011, s. 119.

²⁴² Kırıldökme, op. cit., ss. 56-60.

beklemiştir.²⁴³ Ancak 1992 Haziran'ında yayınladığı Petersburg Deklarasyonu'yla BAB Türkiye ile Yunanistan arasındaki olası herhangi bir çatışmaya müdahil olmayacağını açıklamıştır.²⁴⁴ Diğer yandan 1974'ten beri dış politikasını Türkiye tehdidini esas alarak inşa eden Yunanistan Yugoslavya'nın dağılmasıyla Balkanlar'da yaşanan krizler karşısında etkili bir politika izleyememiştir. Türkiye'nin bu dönemde Balkanlar'da aktif politika izlemesiyle iki devlet bölgede nüfuz mücadelesine girmiştir. Türkiye'nin bağımsızlığını yeni ilan eden Müslüman devletlerle ve Bulgaristan'la iyi ilişkiler geliştirmesi Yunanistan'ı endişelendirmiştir. Müslüman yayıyla çevrelenme korkusuna kapılan Yunanistan bölgedeki sorunları Türkiye tehdidi üzerinden değerlendirmiş ve doğru yorumlayamayarak bölgede etkili bir rol oynayamamıştır.²⁴⁵ Üstelik Yunanistan bu sorunların bir parçası olmaktan da kaçınamamıştır. Yugoslavya'nın dağılmasıyla bağımsızlığını ilan eden Makedonya Cumhuriyeti'yle isim sorunu yaşamıştır. Bu devletin AB tarafından tanınmasını ve ekonomik yardımlardan faydalanmasını engellemiştir. Diğer yandan Bosna Savaşı'nda müttefiki olduğu Batı dünyasının aksine Sırp yanlısı bir tutum takınarak Türkiye'den algıladığı çevrelenme politikasını Ortodoks eksenyle dengelemeye çalışmıştır.²⁴⁶ Bu politikasıyla AB ve NATO'dan farklı bir çizgide hareket eden Yunanistan bölgede yalnızlaşmış ve Türkiye'yle yaşadığı gerginlikler ivme kazanmıştır.

1993'te Andreas Papandreu liderliğindeki PASOK iktidara tekrar gelmiştir. Gelişme ve istikrar sloganıyla başlayan PASOK'un ikinci döneminde Yunanistan küreselleşen dünyanın rekabetçi yeni düzenine göre iç ve dış politika değişiklikleri yaşamıştır. Yunan karar vericiler yeni düzende söz sahibi olabilmek için barış ve ekonomik rasyonalitenin hüküm sürdüğü bir politikanın uygulanması ve Avrupa-Atlantik yapılarla ilişkilerin sağlamlaştırılması gerektiğine inanmıştır. Bu bağlamda AB'ye tam entegrasyon ve Avrupa Para Birliği (European Monetary Union - EMU)'ne katılma hedefi benimseyen Yunanistan iç siyasal sisteminin modernizasyonu ve güçlü bir yerel

²⁴³ Tsakonas, op. cit., s. 49.

²⁴⁴ Bkz., "Petersberg Declaration made by the WEU Council of Ministers (Bonn, 19 June 1992)", https://www.cvce.eu/en/obj/petersberg_declaration_made_by_the_weu_council_of_ministers_bonn_19_june_1992-en-16938094-bb79-41ff-951c-f6c7aae8a97a.html (e.t. 21.10.2021).

²⁴⁵ Tsakonas, op. cit., s. 36.

²⁴⁶ Erol Kurubaş, "Türk-Yunan İlişkilerinde Neo-Detant Dönemi ve İlişkilerin Geleceği", Birgül Demirtaş-Coşkun (Der.), **Türkiye-Yunanistan: Eski Sorunlar, Yeni Arayışlar**, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Balkan Araştırmaları Dizisi: 7, 2002, s. 9.

ekonominin yaratılması için çalışmalara başlamıştır.²⁴⁷ Bu dönemde Yunanistan savunmacı, durağan, içe dönük ve sabit dış politikasından uzaklaşarak dışa dönük, aktif, esnek, yapıcı, uzun vadeli planlamaya dayalı ve çıkar esaslı bir dış politikaya geçmiştir.

1996'da sağlık sorunları nedeniyle Başbakanlık ve PASOK Genel Başkanlığı görevlerinden ayrılan Andreas Papandreu'nun yerini Kostas Simitis almıştır. Modernist ve yenilikçi bir karaktere sahip olan Simitis A. Papandreu döneminde başlayan politikaları geliştirerek devam ettirmiştir. Simitis döneminde ekonomik büyüme ve EMU'ye dahil olmak Yunanistan için milli bir amaç olmuştur.²⁴⁸ Diğer yandan 1990'ların ilk yarısında Balkanlar'daki istikrarsızlığın parçası olan Yunanistan ikinci yarısında daha aktif, yapıcı ve işbirlikçi bir rol oynamıştır. Bu çerçevede bölgedeki komşularıyla ilişkilerini normalleştirmiş ve barışı koruma misyonlarına destek vermiştir. Aynı zamanda bölgede Türkiye'yle yaşadığı nüfuz mücadelesinde AB üyeliğini öne çıkararak avantaj sağlamaya çalışmıştır.

PASOK'un ikinci iktidar döneminde Yunanistan'ın değişen dış politikasına rağmen Türkiye politikası aynı kalmıştır. Çünkü Kostas Simitis her ne kadar farklı düşünse de partisinde geleneksel Türkiye politikasının devamını isteyenlerin sayısı oldukça fazla olmuştur.²⁴⁹ Simitis önderliğindeki modernist ve yenilikçi kesim AB'yi Türkiye ilişkilerinde önemli bir belirleyici olarak görmüştür. AB'nin işlevsel gücünün Türkiye'yi daha demokratik bir hale getireceğine ve güç kullanma olasılığını azaltacağına inanmıştır. Bu kesime göre Türkiye AB'ye entegre olursa sisteme karşı duyduğu sorumlulukla Yunanistan'a olan tavrı olumlu yönde gelişecektir. Ayrıca Türkiye'yle ilişkilerin normalleşmesi askeri harcamaları azaltacak ve ekonomik büyümenin önündeki en büyük engellerden birisi ortadan kalkacaktır. Bu bağlamda AB'ye bütünleşmiş bir Türkiye Yunanistan'ın çıkarına olacaktır. Ancak geleneksel Türkiye politikasını savunanlar Türkiye'yi çevreleme ve caydırma politikasının daha gerçekçi olacağını savunmuştur. Bu kesim Simitis ve taraftarlarından farklı olarak AB'ye bütünleşmiş bir Türkiye'nin Yunanistan'a karşı ekonomik, siyasi ve diplomatik gücünün artacağına inanmıştır. Bu nedenle Türkiye ile AB ilişkilerinin olabildiğince yavaşlatılması

²⁴⁷ Tsakonas, op. cit., s. 56.

²⁴⁸ Öztürk, op. cit., ss. 148-149.

²⁴⁹ "Değişimin mimarlarıyla dinazorların kavgası", **Hürriyet**, 5 Şubat 2000, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/degisimin-mimarlarıyla-dinazorlarin-kavgasi-39131208> (e.t. 10.10.2021).

gerektiğini vurgulamışlardır. Çünkü bu kesime göre Türkiye'nin AB'ye bütünleşmesi milliyetçi ve revizyonist tutkularından vazgeçirmeyecektir. Dolayısıyla Yunanistan'a karşı davranışlarını olumlu yönde etkilemeyecektir. Aksine bölgedeki liderliğini cesaretlendirecek ve nihai bir çatışmayı daha olası hale getirecektir.²⁵⁰ Simitis geleneksel Türkiye politikasından yana olmasa da partisi ve hükümetindeki geniş bir kesim bu politikayı savunmuştur. Türkiye ilişkilerinin Yunanistan iç politikasında hassas bir konu olması nedeniyle Simitis çoğunluğun hem fikir olmadığı bir politika değişikliğinde ortaya çıkabilecek tepkilerden çekinmiştir.²⁵¹ Ayrıca iktidarının ilk günlerinde Kardak Krizi gibi ciddi bir olayla karşı karşıya kalmıştır. Bu yüzden Simitis geleneksel Türkiye politikasını değiştirmeye cesaret edememiştir.

Geleneksel Türkiye politikasını şiddetle savunanlardan birisi Kostas Simitis'in hükümetinde yer alan Dışişleri Bakanı Theodoros Pangalos olmuştur. Bu dönemde Pangalos iki devlet ilişkilerinde atılabilecek olumlu adımların önündeki en büyük engeli oluşturmuştur. Görevde kaldığı süre boyunca Türkiye karşıtlığını açıkça belli etmiş ve saldırgan bir üslup benimseyerek sık sık gerilimi artırmıştır. Gayri diplomatik tavırlarıyla 1997 Madrid Mutabakatı'nın uygulanmasını ve geliştirilmesini engellemiştir. Terör örgütü PKK lideri Abdullah Öcalan'ın Kenya'daki Yunanistan Büyükelçiliği'nde saklanmasına göz yumarak devletin uluslararası güvenilirliğine gölge düşürmüştür. Türkiye'nin bu olayı ortaya çıkarmasından sonra Simitis, Pangalos'un da aralarında bulunduğu üç bakanından istifalarını talep etmiştir. Ayrıca teröristbaşına yardım ve yataklık eden bazı PASOK milletvekilleri hakkında soruşturma başlatmıştır.²⁵² Bu olay Yunanistan'ın uluslararası imajını zedelerken ekonomik alanda yapılan reformların gücünü de zayıflatmıştır. Dolayısıyla Yunanistan'ın Euro bölgesine öngörülen tarihte girmesini riske atmıştır.²⁵³ Diğer yandan partisi ve hükümetindeki Türkiye karşıtlarını uzaklaştırma fırsatı yakalayan Simitis Dışişleri Bakanlığı görevine Yorgo Papandreu'yu atamıştır. Selefine göre Türkiye'ye karşı daha ılımlı görüşleri bulunan Y. Papandreu

²⁵⁰ Kostas Ifantis, "Greece's Turkish Dilemmas: There and Back Again", **Journal of Southeast European and Black Sea Studies**, Volume: 5, Issue: 3, pp. 389-390.

²⁵¹ Öztürk, op. cit., s. 156.

²⁵² "Atina'da İkinci Ecevit Depremi", **Sabah**, 19 Şubat 1999, <http://arsiv.sabah.com.tr/1992/02/19/r04.html> (e.t. 16.06.2020).

²⁵³ "Apo, Yunanistan'ı riskli ülke yaptı", **Hürriyet**, 21 Şubat 1999, <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/apo-yunanistani-riskli-ulke-yapti-39064242> (e.t. 16.06.2020).

döneminde Yunanistan geleneksel Türkiye politikasından ayrılmış ve yakınlaşma sürecinin önü açılmıştır.

3.3. YAKINLAŞMA SÜRECİ ÖNCESİ DÖNEMDE İKİLİ İLİŞKİLERDE YAŞANAN GELİŞMELER

Türkiye ile Yunanistan arasında Soğuk Savaş döneminde birçok kriz yaşanmıştır. Bu krizler sıcak çatışmaya sürüklenmeden üçüncü tarafların arabuluculuğunda yatıştırılmıştır. Diğer bir ifadeyle “*Soğuk Savaş yıllarında Türkiye ve Yunanistan arasındaki sorunların varabileceği son nokta, iki kutuplu sistemin güçler dengesi sistemi içinde*”²⁵⁴ belirlenmiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde ise komünizm tehdidinin ortadan kalkmasıyla Yunanistan Türkiye’nin stratejik değerinin Batılı devletler nezdinde düşeceğini düşünmüş ve bunu kendisi için bir fırsat olarak değerlendirmiştir. 1974 Kıbrıs Müdahalesi’nden sonra Türkiye’yi doğudan gelen tehdit olarak kabul eden ve ikili diyalogdan kaçınan bir dış politika izleyen Yunanistan 1990’lı yıllarda Türkiye’yi içeride ve dışarıda istikrarsızlaştırmaya yönelik girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Bu çerçevede terör örgütü PKK’ya açıkça destek vermiş ve eğitim kamplarına ev sahipliği yapmıştır.²⁵⁵ PKK’nın terör faaliyetlerini en üst dereceye tırmandırdığı bu dönemde güvenlik politikalarını tekrar düzenleme ihtiyacı duyan Türkiye 1992’de kabul ettiği Milli Güvenlik Siyaset Belgesi (MGSB)’nde kendisine yönelik tehdidin PKK’yı destekleyen güney komşu devletlerden ve Yunanistan’dan geldiği belirtmiştir.²⁵⁶ Bu bağlamda Türkiye 1954’ten beri birçok konuda anlaşmazlık yaşadığı Yunanistan’ı ulusal güvenliğine karşı başlıca tehdit unsuru olarak kabul ederken iki devlet arasındaki sorunlara Yunanistan’ın PKK’ya olan desteği de eklenmiştir. Ayrıca bu dönemde Türkiye’yi askeri bakımdan çevreleme politikası izleyen Yunanistan 1993’te GKRY’yle Ortak Askeri Doktrini ilan etmiştir. Devam eden yıllarda Suriye (1995) ve Ermenistan (1996)’la Savunma İşbirliği Anlaşmaları imzalamıştır. Aynı zamanda İran ve Rusya’yla

²⁵⁴ Torun, op. cit., s. 332.

²⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz.; Oğuz Güngörmez, “Yunanistan”, Enes Bayraklı, Hasan Basri Yalçın ve Murat Yeşiltaş (Ed.), *Avrupa’da PKK Yapılanması*, 1. Baskı, İstanbul: SETA Kitapları, 2019, ss. 609-657.

²⁵⁶ Torun, op. cit., s. 330.; MGSB, Milli Güvenlik Kurulu’nun dönemin şartlarını dikkate alarak hazırladığı ve devlet organlarının uyulmasının gerektiği savunma stratejisidir. Soğuk Savaş döneminde SSCB ve komünizmi ulusal güvenliğine esas tehdit olarak kabul eden Türkiye, Soğuk Savaş’ın bitişiyle beraber güvenlik politikalarını yeniden düzenlemiş ve PKK ile ona destek veren komşu devletlerini başlıca tehdit olarak belirlemiştir. Ayrıca 1997’de MGSB’ye irtica tehdidi eklenmiştir. Bkz., Fikret Bila, “Yeni Siyaset Belgesi”, *Milliyet*, 6 Kasım 1997, <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/yeni-siyaset-belgesi-5372210> (e.t. 23.06.2020).

da benzer girişimlerde bulunulacağı Yunanistan makamlarının açıklamalarına yansımıştır.²⁵⁷ Diğer yandan iki devlet arasındaki Kıbrıs, Ege ve azınlıklarla ilgili temel sorunlar ciddiyetini korumaya devam etmiştir.

1995 Temmuz’unda 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi’ni²⁵⁸ parlamentosunda kabul eden Yunanistan tek taraflı olarak karasuları sınırlarını genişletmeye niyetlenmiştir. Türkiye bu girişimin uygulamaya konmasını *causus belli* (savaş nedeni) olarak kabul edeceği karşılığını verince Yunanistan karasularını 12 deniz miline çıkarmaya yönelik somut bir adım atmamıştır. Ancak 1996 Ocak’ında iki devlet Ege Denizi’nde yaşanan Kardak Krizi’yle sıcak çatışmanın eşiğine gelmiştir. İki NATO müttefikinin savaşa ihtimalinden endişe eden ABD krize müdahale ederek tarafları yatıştırmıştır. Bu olayın ardından 1996 Mart’ında dönemin Türkiye Başbakanı Mesut Yılmaz iki devlet arasındaki tüm sorunlara kalıcı çözüm bulmak amacıyla Yunanistan’a önkoşulsuz diyalog çağrısında bulunmuş²⁵⁹ ancak Yunanistan tarafı görüşmeyi kabul etmemiştir.²⁶⁰ İki devlet arasındaki gerginlik Ege’de ve uluslararası platformlarda devam etmiştir.

Türkiye ile Yunanistan ilişkilerinde yaşanan gerginlik ABD, NATO ve AB çevrelerini endişelendirmiştir. İki devlet arasında küçük bir kıvılcımın hızla sıcak bir çatışmaya dönüşebileceği ihtimali Kardak Krizi’nde ortaya çıkmıştır. Balkanlar’daki çatışma ortamının Ege Denizi’ne taşınmasından çekinen bu çevreler 1997’de iki devletin arasındaki sorunların çözümüne yönelik öneriler üretme ve diyalog için uygun zemin yaratma konusunda sorumluluk almıştır. 1997 Ocak’ında AB Dönem Başkanı Hollanda taraflara Akil Adamlar önerisinde bulunmuştur. Türkiye sorunların bir bütün halinde çözümlenmesi şartıyla öneriyi kabul ederken Yunanistan çıkarlarına yararlı bulmayarak olumsuz yaklaşmıştır. Yine de Hollanda’nın ısrarlı çabaları sonucu Yunanistan bağlayıcı olmayan çözüm yolları önerecek bir Yüksek Şahsiyetler Grubu’nun kurulmasını kabul etmiştir. Ancak bu gelişme Yunanistan iç politikasında Türkiye karşıtı PASOK milletvekilleri arasında sıcak karşılanmamış ve Başbakan Kostas Simitis’e yönelik

²⁵⁷ Torun, op. cit., s. 333.

²⁵⁸ 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi devletlerin karasuları genişliğini 12 deniz miline kadar belirleme hakkı olduğunu içermektedir. Sözleşmenin Türkçe tam metni için bkz. Aydoğan Özman, **Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi**, İstanbul: İstanbul Deniz Ticaret Odası Yayınları, No: 5, 1984.

²⁵⁹ “AB ve ABD’nin baskısıyla Türkiye, Yunanistan’a koşulsuz diyalog çağrısında bulundu”, **Cumhuriyet**, 25 Mart 1996, <https://www.cumhuriyetarsv.com/katalog/192/sayfa/1996/3/25/10.xhtml> (e.t. 15.07.2020).

²⁶⁰ Muzaffer Ercan Yılmaz, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Yunan İlişkileri ve Ege Sorunu”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 2, Aralık 2008, s. 31.

eleştirisi konusu olmuştur.²⁶¹ İlerleyen dönemde Türkiye'nin tüm çağrularına rağmen grubun çalışmalarına başlaması Yunanistan tarafından engellenmiştir.²⁶² 1997 Mart'ında ise NATO'nun ev sahipliğinde iki devlet Ege Denizi'nde Güven Arttırıcı Önlemler (GAÖ) için görüşmelere başlamıştır. Dönemin NATO Genel Sekreteri Javier Solana'nın gözetiminde sürdürülen görüşmeler sonucunda 1997 Haziran'ında bir dizi GAÖ ortaya çıkmıştır. Türkiye oluşturulan GAÖ'leri bütün halinde kabul ederken Yunanistan tatbikat yapmama moratoryumu dışındaki tüm önerileri reddetmiştir. Yunanistan'ın uzlaşmaz tavrına rağmen Türkiye GAÖ'leri bir bütün halinde 1 Temmuz-15 Ağustos 1997 tarihleri arasında tek taraflı olarak uygulayacağını ilan etmiş²⁶³ ve Yunanistan'ı bu uygulamaya katılmaya davet etmiştir. Ancak Yunanistan Türkiye'nin iyi niyetli tutumuna olumlu karşılık vermemiştir. Bu dönemde Türkiye ile Yunanistan ilişkilerinin iyileştirilmesine yönelik bir diğer girişim de ABD tarafından gelmiştir. 8 Temmuz 1997'de Madrid'de gerçekleşen NATO Zirvesi'nde Dışişleri Bakanı İsmail Cem ile Yunan mevkidaşı Theodoros Pangalos ABD'nin aracılığında bir araya gelmiştir. İki Bakan ortak bir çalışmayla Ege Denizi'nde çatışma ihtimalini minimum seviyeye indirecek ve sorunların barışçıl bir şekilde çözülmesine zemin oluşturacak bir mutabakat metni hazırlamıştır. Metin aynı gün dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Yunanistan Başbakanı Kostas Simitis ve ABD Dışişleri Bakanı Madeleine Albright tarafından imzalanarak kabul edilmiştir.

Madrid Mutabakatı metninde Türkiye ve Yunanistan tarafları karşılıklı olarak şu esasları taahhüt etmiştir:

²⁶¹ Bkz., "İkili Siyasi İşler ve Denizcilik Havacılık Genel Müdürlüğü Türk-Yunan İlişkileri 1997 Yılı Gelişmeleri", **Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi (1997)**, s. 52.

²⁶² "Denizcilik Havacılık Genel Müdür Yardımcılığı 1997 Yılında DHGY Görev Alanına Giren Konularda Meydana Gelen Önemli Gelişmeler", **Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi (1997)**, s. 58.

²⁶³ Türkiye'nin söz konusu tarihler arasında tek taraflı uyguladığı GAÖ şunlardır:

"- Ege görevlerinde Türk Hava Kuvvetleri uçakları silah yükü taşımayacaklardır, Havada önleme olaylarını ortadan kaldırmak için, elektronik ikaz cihazlarını çalıştırarak NATO kodlarını bağlayacaklardır.

- Türkiye ve Yunanistan'ın Bölge Harekât Merkezleri muhabere devrelerini karşılıklı olarak açması konusunda mutabakat sağlanması halinde Ege uçuşlarına ilişkin bilgi alışverişine başlanabilecektir.

- Deniz ve havada yapılacak eğitim ve keşif gözetleme faaliyetlerinde uluslararası kurallar titizlikle uygulanmaya devam edilecektir.

- Türkiye'nin bu iyi niyet jestinin Yunanistan tarafından aynen karşılık bulması halinde, Genel Sekreter'in tatbikat yapılmamasına ilişkin moratoryumu bu yıl 15 Eylül 1997'e kadar uzatma önerisi tarafımızdan kabul edilecektir.

- Yunanistan söz konusu uygulamaları yıl boyunca kesintisiz sürdürmesi halinde, moratoryumun 1998 yılı için üç aya çıkarılması kabul edilecektir." Bkz., Ibid., s. 59.

“1. Barış, güvenlik ve iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesinin devamı hususlarında karşılıklı taahhüt,

2. Yekdiğerinin egemenliğine saygı,

3. Uluslararası hukuk ilkelerine ve uluslararası anlaşmalara saygı,

4. Birbirlerinin güvenlikleri ve milli egemenlikleri açısından, büyük önemi haiz Ege'deki meşru, hayati çıkarlarına ve ilgi alanlarına karşılıklı saygı,

5. Yanlış anlamalardan kaynaklanan ihtilafların önlenmesi arzusu ve karşılıklı saygı temelinde tek taraflı eylemlerden kaçınılması taahhüdü ve

6. Anlaşmazlıkların, ortak rızaya dayanarak ve kuvvet kullanımı veya kuvvet tehdidi olmadan barışçı yollardan çözümlenmesi taahhüdü.”²⁶⁴

Madrid Mutabakatı Türkiye'nin Ege sorunlarına yaklaşımı açısından önemli hususlar içermiştir. Metinde geçen "tek taraflı eylemlerden kaçınılması taahhüdü"yle Yunanistan Ege Denizi'nde karasuları sınırlarını tek taraflı olarak genişletmemeyi kabul ederken Türkiye de bunu savaş nedeni saymamayı taahhüt etmiştir.²⁶⁵ Diğer bir önemli husus ise Türkiye'nin Ege'deki hayati çıkarlarının metinde vurgulanması olmuştur. Böylece Yunanistan Türkiye'nin Ege'de hayati çıkarlarının olduğunu da kabul etmiştir. Ayrıca ilk müzakeresinde başarılı bir çalışma ortaya koyan İsmail Cem Bakanlık bürokrasisi ve basın çevrelerinden takdir toplamıştır.²⁶⁶ Diğer yandan Madrid Mutabakatı'nın içeriği Yunanistan iç politikasında olumsuz değerlendirilmiştir. Yoğun bir muhalefetle karşılaşan Kostas Simitis hükümeti Madrid Mutabakatı'nı reddetmeye başlamış ve Yunanistan uzlaşmaz politikasına geri dönmüştür.

Madrid Mutabakatı'ndan iki ay sonra 1997 Eylül'ünde İsmail Cem ile Theodoros Pangalos BM Genel Kurulu çalışmaları için buldukları New York'ta bir araya gelmiştir. Pangalos'un ısrarla egemenlik sorunu üzerinde durması görüşmeden olumlu bir sonuç çıkmasını engellemiştir. Bu görüşmenin ardından 27 Eylül 1997'de Pangalos'un Yunan basınına verdiği bir demeçte Türkiye'ye yönelik kullandığı “soyguncu, katil,

²⁶⁴ Ibid., s. 59.

²⁶⁵ “Ege'de barışa dev adım”, **Hürriyet**, 9 Temmuz 1997, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/egede-barisa-dev-adim-39254221> (e.t. 16.06.2020).

²⁶⁶ “Dışişleri'nde büyük keyif”, **Milliyet**, 10 Temmuz 1997, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/disislerinde-buyuk-keyif-5392124> (e.t. 17.06.2020).

tecavüzcü” gibi ifadeler²⁶⁷ iki devlet arasında Madrid’de yakalan uzlaşma anlayışına gölge düşürmüştür. İki devletin Dışişleri Bakanı 1997 Kasım’ında Güneydoğu Avrupa İş Birliği Süreci (GDAÜ) toplantısı için buldukları Girit’te tekrar bir araya gelmişse de görüşmeden olumlu bir gelişme çıkmamıştır.

1998 Ocak’ında Theodoros Pangalos Türkiye’ye yönelik ağır suçlamalar içeren bir demeç daha vermiştir. Konuşmasında Türkiye’yi Adolf Hitler’in Almanya’sına benzeten Pangalos Türkiye’nin Kıbrıs’taki varlığını işgal olarak nitelerken terörle mücadelesini de Kürt soykırımıyla ilişkilendirmiştir.²⁶⁸ Mevkidaşının ifadelerini yanıtsız bırakmayan İsmail Cem yaptığı bir açıklamayla dönemin Yunan makamlarının Yahudi vatandaşlarını nasıl kayıtsız şartsız Hitler’in askerlerine teslim ettiğini hatırlatmıştır.²⁶⁹ Pangalos’un ardı ardına verdiği sert demeçlere rağmen Türkiye 12 Şubat 1998’de Yunanistan’ı barışa davet eden bir nota göndermiştir. Bu nota şu hususlardan oluşmuştur:

- “1. İki ülkenin aralarındaki Ege sorunlarını birlikte tanımlaması,*
- 2. ABD Dışişleri Bakanı Albright’ın girişimiyle 8 Temmuz 1997’de Türkiye ve Yunanistan’ın gerçekleştirdiği Madrid Uzlaşmasının resmi bir anlaşmaya dönüştürülmesi,*
- 3. NATO Genel Sekreterinin önermekte olduğu ‘Ege’de güven artırıcı önlemlerin’ NATO genel sekreteriyle işbirliği yapılarak iki ülke tarafından geliştirilip hayata geçirilmesi,*
- 4. İki hükümetin aralarındaki sorunlara çözüm üretecek olan ve her iki ülkenin belirlediği temsilcilerden oluşan "akil adamlar grubunu" birlikte göreve çağırması,*
- 5. Bu önerilerin tartışılması amacıyla, iki dışişleri bakanlığı arasında üst düzeydeki bir toplantının Türk hükümetinin bu çağrısı ve Yunan hükümetinin çağrısı benimsemesiyle Mart 1998 bitiminden önce Ankara yahut Atina’da gerçekleştirilmesi.”²⁷⁰*

²⁶⁷ Yunanistan Dışişleri Bakanı Theodoros Pangalos konuşmasında sert ifadelerinin yanı sıra Türkiye’yi Yunanistan’ın Ege’deki sınırlarına yönelik yayılcılıkla suçlamıştır. Bkz., “Pangalos’tan ağır hakaret”, **Milliyet**, 26 Eylül 1997, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/pangalostan-agir-hakaret-5375489> (e.t. 01.11.2020).

²⁶⁸ “Pangalos’tan Hitler benzetmesi”, **Cumhuriyet**, 10 Ocak 1998, <https://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/1998/1/10/8.xhtml> (e.t. 01.11.2020).

²⁶⁹ “Yunanistan Dışişleri Bakanının Demeci”, 8 Ocak 1998, **Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi (1998)**, s. 227.

²⁷⁰ Bkz., “Atina’ya iyi niyet notası”, **Milliyet**, 13 Şubat 1998, <https://www.milliyet.com.tr/amp/dunya/atinaya-iyiniyet-notasi-5361903> (e.t. 08.11.2020).

ABD ve AB nezdinde destek gören barış önerileri Yunanistan tarafından olumlu karşılanmamıştır. Bunun üzerine bir açıklama yapan İsmail Cem Türkiye'nin sorunları çözmek için istekli ve iyi niyetli taraf olduğunu, uluslararası hukuk çerçevesinde gerçekçi barış önerileri gerçekleştirdiğini ancak Yunanistan'ın uzlaşmaz ve çözümsüzlük yanlısı bir politika izleyerek Ege'deki gerilimi daim kılmaya çalıştığını ifade etmiştir.²⁷¹ 11 Mart 1998'de Yunanistan'ın reddine ikinci bir notayla karşılık veren Türkiye Ege sorunlarının görmezlikten gelinmeyecek kadar ciddi olduğunu belirtmiştir. İki devlet arasında devam eden gerginliğin son bulması için barışçıl bir çözüm sürecinin başlatılması gerekliliğini tekrar vurgulayarak Yunanistan'ı sağduyu ve ciddiyete davet etmiştir.²⁷² Ancak Yunanistan Türkiye'nin barışçıl çabalarını görmezden gelerek gerginliği tırmandıran girişimlerde bulunmaya devam etmiştir.

16 Haziran 1998'de GKRY'de bulunan Baf Askeri Üssü'ne Yunanistan dört F-16 savaş uçağı ve bir nakliye uçağı göndermiştir. Bu hamle Türkiye tarafından tehdit ve tahrik olarak algılanmıştır.²⁷³ Uluslararası kuruluşlarla Kıbrıs'ın bir diğer garantör devleti İngiltere nezdinde diplomatik girişimlerde bulunan Türkiye altı F-16 savaş uçağını KKTC'ye göndererek karşılık vermiştir. Dışişleri Bakanı İsmail Cem 18 Haziran 1998'de yaptığı açıklamada Yunanistan'ın bu hamlesini 1993'ten beri uyguladığı Rum-Yunan Ortak Askeri Doktrini çerçevesinde değerlendirmiş ve "*Yunan tarafının bu hesapları ve girişimleri gerekli bütün uluslararası çevrelere duyurulmaktadır. Yunan tarafının sorumsuz ve saldırgan hazırlıkları ilgili çevrelere anlatılmaktadır. Kıbrıs'ta Yunan tarafının başlattığı bu tehlikeli tırmanışın yol açacağı tüm oluşumlar, doğrudan doğruya Yunanistan'ın sorumluluğu olacaktır. Son Yunan sorumsuzluğunun ve tehdit tırmandırmasının gerektirdiği önlemleri Türkiye alacaktır ve almaktadır.*"²⁷⁴ ifadelerini kullanmıştır. Yunan uçakları aynı gün GKRY'den ayrılırken Türk uçakları da birkaç gün sonra geri dönmüştür. Daha sonra Yunanistan 1998 Eylül'ünde Kardak civarında askeri

²⁷¹ "Dışişleri Bakanlığı Sözcüsünün, Yunanistan'ın Cevabi Notası Hakkında Yaptığı Açıklama", 25 Şubat 1998, **Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi (1998)**, ss. 234-236.

²⁷² "Türkiye'nin Yöneltiği Önerilerin Yunanistan Tarafından Reddine İlişkin Açıklama", 11 Mart 1998, **Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi (1998)**, ss. 241-242.

²⁷³ "Güney Kıbrıs'a İniş Yaptığı Öğrenilen Yunan Savaş Uçakları ile İlgili Açıklama", 16 Haziran 1998, **Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi (1998)**, s. 264.

²⁷⁴ "Jetleşme", **Sabah**, 18 Haziran 1998, arsiv.sabah.com.tr/1998/06/19/r01.html (e.t. 18.06.2020).

tatbikat yapmayı planlamış ancak Türkiye'nin uyarısıyla bu planı hayata geçirememiştir.²⁷⁵

Türkiye karşıtı politikalarına devam eden Yunanistan 28 Eylül 1998'de 14 Eylül'ü sözde "Küçük Asya Elenlerinin Türk Devleti Tarafından Soykırımı Uğratılmalarının Yıldönümü" olarak anılması yönünde parlamento kararı almıştır.²⁷⁶ Bu girişimi halkı kin ve düşmanlığa sevk etme amacı olarak değerlendiren Türkiye kararı kınadığını açıklamıştır. Yıl sonuna yaklaşıldığında Yunanistan Savunma Bakanı Akis Çohacopoulos basına verdiği bir demeçte Ege'deki Atina FIR Hattı'nın füzelerle korunacağını ifade etmiştir. Yunanistan'ın teknik bir sorumluluğu egemenlik hakkı gibi aksettirmesi karşısında Türkiye gerekli tedbirleri alacağını açıklamıştır.²⁷⁷ Madrid Mutabakatı'nın doğasına uymayan Bakan'ın bu ifadesi Yunanistan'ın Doğu Ege Adaları'nın silahsızlandırılmış statüsünü aşındırma çabasının bir yansıması olarak yorumlanmıştır. Diğer yandan bu süreçte Kostas Simitis'in başlattığı Avrupalılaştırma süreci kapsamında Yunanistan'da azınlık haklarına yönelik iyileştirmeler yapılmıştır ancak bunlar yetersiz seviyede kalmıştır. Özellikle etnik kimlik ve inanç özgürlüğü konularında mağduriyetler devam etmiştir.²⁷⁸

Bu dönemde Türkiye ile Yunanistan ilişkilerinde gündemi meşgul eden en önemli konu esasen Yunanistan'ın teröre verdiği destek olmuştur. Yunanistan 1990'lar boyunca PKK'lı militanları siyasi mülteci statüsünde himayesine alıp mülteci kampları adı altında terör kampları kurmalarına müsaade etmiş ve finansal destek sağlamıştır.²⁷⁹ Yunan milletvekilleri PKK toplantılarına katılmış ve terörist kamplarını ziyaret etmiştir. Bu dönemde topraklarında terörist örgütlenmesine hoşgörüyü yaklaşan Yunanistan 30 Nisan 1998'de Atina'da PKK bürosunun açılmasına izin vererek teröre verdiği desteği açıkça

²⁷⁵ "Yunanistan'ın Kardak Civarında Askeri Tatbikat Planlamasına İlişkin Açıklama", 25 Eylül 1998, **Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi (1998)**, ss. 286-287.

²⁷⁶ Yunanistan Cumhurbaşkanı bu kararı 21 Eylül 2001'de onaylamıştır. Buna karşılık TBMM 15 Mayıs'ı "Batı Anadolu Türklerinin Katliam Günü" olarak anılması için karar almıştır. Daha fazla bilgi için bkz., Salim Gökçen, "Dogmatik Yunan Paranoyası "Anadolu'da Rum Soykırımı"", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 31, 2006, ss. 73-92.

²⁷⁷ "Yunanistan Savunma Bakanı'nın Ege'deki FIR Sınırlarına Dair Beyanına Türkiye'nin Görüşlerini İçeren Açıklama", 4 Aralık 1998, **Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi (1998)**, s. 307; Sertaç Hami Başeren, **Ege Sorunları**, Ankara: Tüдав Yayınları No:25, 2006, s. 188.

²⁷⁸ Bkz., Gizem Alioğlu Çakmak, "Bir 'Avrupa' Azınlığı Olarak Batı Trakya Türkleri", **İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 2, Ekim 2018, ss. 149-168.

²⁷⁹ Enis Berberoğlu, "PKK'nın paraları Atina bankalarında", **Hürriyet**, 30 Mayıs 1999, <https://www.hurriyet.com.tr/enis-berberoglu-pkknin-paralari-atina-bankalarinda-39082533> (e.t. 28.10.2021).

gözler önüne sermiştir.²⁸⁰ Türkiye ise Yunanistan'ın teröre verdiği desteği her fırsatta uluslararası kamuoyuna anlatmış ve bu desteği sonlandırmadıkça ikili ilişkilerde gerilimin azalmayacağını vurgulamıştır. Yunanistan'ın bu politikadan vazgeçmemesi üzerine iki devletin ilişkileri terörün gölgesinde ilerlemiştir.

1998 sonbaharında Türkiye bölücü terör örgütü PKK lideri Abdullah Öcalan'ın sığındığı Suriye'ye askeri güç kullanma tehdidinde bulunmuştur. Bunun üzerine teröristbaşı Suriye'den sınır dışı edilmiş ve sığınma arayışına geçmiştir. Yunanistan ve Rusya başta olmak üzere birçok devlete sığınma talebinde bulunmuş ancak karşılık alamamıştır. 15 Kasım 1998'de yüz on Yunan milletvekili teröristbaşının Yunanistan'a davet edilmesini talep eden bir bildiriye imza atmıştır. 17 Kasım'da Türkiye yaptığı bir açıklamayla Yunanistan ve GKRY'yi uyarmıştır. Bu tarz hareketlerin tehlikeli ve ağır sonuçları olacağını belirtmiştir.²⁸¹ Kostas Simitis Atina'da katıldığı Yabancı Basın Derneği toplantısında PKK'yı terör örgütü olarak görmediklerini, konunun uluslararası bir sorun olduğunu ve teröristbaşına siyasi mülteci statüsünün tanınmasını istediklerini ifade etmiştir.²⁸² Türkiye Simitis'in bu söylemi üzerine aynı uyarısını tekrarlamıştır. Diğer yandan hiçbir devlet tarafından kabul görmeyen teröristbaşı tekrar Yunanistan'a sığınmıştır. Yunanistan ise topraklarında bulundurmaya riskli gördüğü teröristbaşını GKRY'ne ait sahte bir pasaportla Kenya'daki büyükelçilik binasına götürmüştür. 15 Şubat 1999'da Türkiye Kenya'da gerçekleştirdiği bir istihbarat operasyonu ile teröristbaşını Yunanistan'ın büyükelçilik binasında ortaya çıkarmış ve tutuklamıştır. Bu olayla birlikte Yunanistan'ın uluslararası imajı zedelenmiş ve iç politikasında bunalım yaşamıştır. Türkiye ise büyük bir başarı elde ederek Yunanistan'ı taviz vermeye zorlayacak güçlü bir koza sahip olmuştur. Nitekim bu olaydan sonra ikili ilişkilerin seyri değişmiştir.

²⁸⁰ “ABD: Atina'da PKK bürosu var”, **Milliyet**, 28 Mart 1998, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/abd-atinada-pkk-buros-u-var-5365683> (e.t. 08.11.2020); “PKK, Atina'da resmen büro açtı”, **Milliyet**, 1 Mayıs 1998, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/pkk-atina-da-resmen-buro-acti-5358165> (e.t. 08.11.2020).

²⁸¹ “Yunanistan'ın PKK Terör Örgütüne İlişkin Tutumu Hakkında Açıklama”, 17 Kasım 1998, **Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi (1998)**, ss. 303-304.

²⁸² “Apo'ya siyasi sığınma yok”, **Hürriyet**, 27 Kasım 1998, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/apoya-siyasi-siginma-yok-39049761> (e.t. 17.08.2021).

3.4. YAKINLAŞMA SÜRECİNİN BAŞLAMASI

Teröristbaşının yakalanması olayından sonra Türkiye ile Yunanistan krizi derinleştirmektense işbirliğine dönüştürme yönünde bir politika izlemiştir. Karşılıklı atılan adımlarla yakınlaşma süreci başlamıştır. Bu başlıkta süreci başlatan ve devamında ortaya çıkan gelişmeler aktarılacaktır. Ayrıca Kıbrıs, Ege ve Azınlık sorunları gibi temel sorunlarda gelinen aşama incelenecektir.

3.4.1. Karşılıklı Ziyaretler ve Anlaşmalar

Türkiye bu dönemde Yunanistan politikasını iki boyutta geliştirmiştir. Birincisi Yunanistan'ın gözler önüne serilmiş teröre desteğinin uluslararası platformlarda ısrarla vurgulanması olmuştur. İkincisiyse Yunanistan'ın Türkiye'yle terörle mücadelede işbirliği anlaşması imzalaması şartıyla ilişkilerde bir istikrar arayışının başlatılması olmuştur. Dışişleri Bakanı İsmail Cem'e göre böyle bir anlaşma bir yandan Yunanistan'ın suçunu kabul etmesine diğer yandan ikili ilişkilerde yeni bir ortamın doğmasına fırsat tanıyacaktır.²⁸³ Bu düşünceden hareketle Cem 24 Mayıs 1999'da terörle mücadelede işbirliği şartıyla ikili ilişkilerin gelişebileceğini içeren bir mektup yazarak yeni Yunanistan Dışişleri Bakanı Yorgo Papandreu'ya göndermiştir. Cem'in barış girişimine ilk adımı atan mektubunun içeriğinde şunlar yazmaktadır:

“Sevgili Yorgo,

Türk-Yunan ilişkilerinin iyileştirilmesine dönük görüşlerimi paylaşmak istiyorum. Sen de benzer yaklaşımından bana söz ettiğinden, düşüncelerimin, ilişkilerimizin muhtemelen gelişmesine dönük yolları araştırmamıza yardımcı olacağını umut ediyorum.

Yunanistan'da terör örgütleriyle var olan ilişkiler ve bu örgütlere verilen sistemli destek olarak Türkiye'den gördüğümüz durumu ele almak, atacağımız ilk adım olmalıdır. Bu konu, bizim için hayati önemdedir. Son olaylar, bu konunun aramızda ikili düzeyde ve kapsayıcı, özel bir şekilde ele alınmasını bizim için zorunlu kılmaktadır.

Dolayısıyla, Türkiye ve Yunanistan'ın terörle mücadele anlaşması yapmasını önermekteyim.

²⁸³ Cem, “Türkiye, Avrupa, Avrasya Birinci...”, s. 128.

Bu sorunun çözümlenmesi, aramızdaki bilinen anlaşmazlıkların artan bir güvenle ele alınmasını mümkün kılar. Söz konusu anlaşmanın özü, başka komşularımızla imzalanmış bazı benzer belgelerden ilhamını alabilir. Ancak, ilişkilerimizi etkilemiş sorunun özelliklerine, niteliklerine özgü olmalıdır. Bu bağlamda, sizinle paylaşmaya hazır olduğumuz başka görüşlerimiz de var.

Ayrıca, böyle bir anlaşmanın imzalanması ve uygulamaya girmesine koşut olarak, bir 'Uzlaşma Planı' başlatabileceğimizi de düşünmekteyim. Bu bağlamda, Avrupa Birliği'ne Kasım 1997'de ulaştırdığım ve barışçı yöntemlere başvurmayı vurgulayan BM kuralına atıfta bulunduğum görüşlerden ve Şubat-Mart 1998'de masaya koyduğum ve uluslararası çevrelerin yapıcı, gerçekçi buldukları yaklaşımlarımdan yararlanılabilir. Tabiiyle, yeni düşüncelere de açtık.

Eğer bu iki eylem kategorisi (terör, uzlaşma planı) üzerinde hareketlenmek düşünülürse, üst düzey bürokratlarımızın bir araya gelerek bunları tartışmaları talimatını verebiliriz.

Cevabını beklerken, saygılarımı ve en iyi dileklerimi sunarım."²⁸⁴

Yunanistan adına Yorgo Papandreu'nun cevabı hemen gelmemiştir. Bu arada mektuba cevap gelmeden önce İsmail Cem ile Y. Papandreu katıldıkları uluslararası toplantılarda gayri resmi görüşmelerde bulunmuştur.²⁸⁵ Bu görüşmelerde Cem teröre karşı işbirliği yapılmadıkça ikili ilişkilerin olumlu bir yola girmeyeceğini Y. Papandreu'ya bildirmiştir. Nihayet Cem'in mektubundan bir ay kadar sonra Yunanistan'ın Ankara Büyükelçisi Ionnas Carandis Y. Papandreu'nun Cem'e hitaben yazdığı cevap mektubu Türkiye Dışişleri Bakanlığı'na iletmiştir. 25 Haziran 1999 tarihli mektubun içeriği şu şekildedir:

"Sevgili İsmail,

Nisan 1999 seçimi sonrasında yeniden Dışişleri Bakanı olman nedeniyle seni bir kez daha kutlarım. Yapıcı ve samimi işbirliğimizin devamını bekliyorum.

²⁸⁴ Ibid., ss. 128-129.

²⁸⁵ "Cem ile Papandreu gizlice görüşmüş", **Hürriyet**, 7 Temmuz 1999, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/cem-ile-papandreu-gizlice-gorusmus-39089949> (e.t. 29.10.2021).

Bu bağlamda, 24 Mayıs 1999 tarihli mektubuna teşekkür ederim. Cevaben şu düşünceleri sunmak istiyorum:

Tarafınızdan belirtilen ikili ilişkilerimizi geliştirmek istekliliğini memnuniyetle karşılıyoruz. Bu aynı zamanda Yunan tarafının da samimi isteğidir. Yunanistan, ilişkilerimizdeki sorunların uluslararası hukuk ve anlaşmalar çerçevesinde ele alınması arzusundadır. Belli başlı konuları sırasıyla ve güven arttırıcı bir şekilde ele almalıyız; geleceğe dönük yeni adımların yolda atılmasını da mümkün kılacak özellikleri olan gerçekçi bir yaklaşımı benimsememizin gerekliliğine inanıyorum.

Bu koşul (paralel) olarak, geçmişte ele almayı denediğimiz birçok konuda diyalogu yeniden başlatmayı öngörebiliriz. Kültür, turizm, çevre, suç, ekonomik işbirliği gibi ortak ilgi alanlarımız olan konular da görüşme gündemimizde yer alabilir. Bu önerileri izninle genişletmek istiyorum:

Turizm, bir işbirliği alanı olmalıdır. Yakın işbirliği, bizim rekabet gücümüzü arttırır ve her iki ülkeyi turizm alanı olarak daha çekici kılar. Daha şimdiden, yerel yönetimlerin, turizm şirketlerinin, Ege'deki Yunan adalarıyla Türkiye'nin Batı sahillerinin ticaret odalarının temasları, beraberlikleri var. Bu temasları güçlendirmek ve işbirliğinin hangi belirli alanlarda her iki ülkeye daha fazla yarar sağlayacağını araştırmak gerekir.

Ülkelerimizin en önemli kaynaklarından biri, doğal çevrenin güzelliğidir. Modern ekonominin gelmesinden nispeten kirlenmemiş ülkeler özelliğimizi sürdürmekteyiz. Ne var ki birkaç yıl sonra bu durum değişebilir. Özellikle Akdeniz'in, kıyılarımızın, denizlerimizin, nehirlerimizin ve göllerimizin korunması her iki ülke açısından öncelik olmalıdır. Dolayısıyla, çevre sorunlarında işbirliği imkanlarını araştıralım; hem turizm sanayilerimizin geleceği, hem de yurttaşlarımıza daha kaliteli bir hayat sağlanması açısından.

Türkiye ve Yunanistan'ın zengin gelenekleri var. Çok kültürlü bir Avrupa yaratmak için, kendi kültürel kimliklerimizi geliştirmemiz ve birbirimizin özelliklerini anlamamız gerekir. Bu alandaki işbirliğimiz, dinsel ve kültürel anıtların restorasyonu şeklinde olabilir. Bu amaçla her iki ülkedeki bazı camiler, kiliseler ve kültürel anıtlar belirlenebilir. Büyük öneme sahip bir diğer konu ise sanatçılar, aydınlar ve

akademisyenler kadar, Sivil Toplum Kuruluşlarının da birbirleriyle ilişki kurmasıdır. Gazeteciler, kadın örgütleri, gençlik, meslek kuruluşları, dini eğitim kurumları ve başka pek çok grup arasında bu tür ilişkiler kurulabilir. Bu çerçevede, eğitim kurumlarımızda okutulan Balkan tarihi kitaplarının içeriği gibi karmaşık ama bir o kadar da önemli konuları, diğer komşularımızla birlikte ele alabiliriz.

Organize suç örgütleri, uyuşturucu kaçakçılığı, yasadışı göç ve terörizmle mücadele, hem Türkiye hem Yunanistan için öncelik sahibi konulardır. Bu nedenle, bu alanlarda işbirliği yapmamız gereklidir. Tabii böyle bir işbirliği, AB üyeliğimizin ve imzaladığımız başka birçok uluslararası anlaşmanın getirdiği yükümlülüklerle de uyum içerisinde olmak zorundadır. Sizin de kabul edeceğiniz üzere, terörizm alanında yapılacak her türlü işbirliğinde, ülkelerimizin üye olduğu Avrupa Konseyi tarafından benimsenmiş temel insan hakları ilkelerinin korunması gereği göz önüne alınmalıdır. Her halükârda, ülkelerimizi taraf olduğumuz uluslararası anlaşmalar çerçevesinde terörizmle mücadele alanında işbirliği yapmaktan alıkoyacak herhangi bir engel yoktur. Buna binaen, henüz imzalanan sınır-aşırı suçla mücadeleye yönelik SECI (Güneydoğu Avrupa İşbirliği Örgütü) anlaşması çerçevesindeki işbirliğimizi de ele alabileceğimizi düşünüyorum. Yunanistan'ın uyuşturucu kaçakçılığı ve yasadışı göç gibi konulara yönelik büyük kaygıları var. Uyuşturucu tacirleri veya insan kaçakçıları tarafından ortak sınırimızı geçmeye yönelik pek çok girişimde bulunmaktadır. Bu konu vatandaşlarımız için ciddi endişe kaynağı haline gelmiştir ve bu alanda yapacağımız işbirliği büyük memnuniyetle karşılanacaktır. Yukarıda değindiğim konularda işbirliği, sadece ülkelerimizin değil, bu yasadışı faaliyetlerin esas hedefi olan diğer Avrupa ülkelerinin de çıkarınadır.

Ülkelerimiz arasındaki ticaret, geçtiğimiz yıllarda oldukça arttı. Yakaladığımız bu ivmeyi şimdi her iki taraf için de daha verimli biçimde geliştirmenin yollarını araştırmalıyız. Örneğin çifte vergilendirmeyi önlemek gibi alanlarda ikili ekonomik anlaşmalar yapmanın yollarını araştırabiliriz. Türk-Yunan ilişkilerinde öncü rol oynayan işadamlarımız, ekonomik işbirliği konusunda da olumlu katkılar yapabilirler.

Başarılı ortak çalışmalarımızın zaten var olduğu Güneydoğu Avrupa İşbirliği ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütleri, beraberliğimizin gelişebileceği bir başka platformdur. Kosova krizi sırasında yaşananlar, bölgesel bir çerçevede politikalarımızı

nasıl koordine edebileceğimize dair iyi bir örnektir. Kriz artık sona ermiş olsa da, barış, yeniden yapılanma ve istikrar adına hem Kosova'da, hem Yugoslavya'da, hem de bölgenin genelinde çözümlenmesi gereken bir çok sorun var. Balkan İstikrar Paketi, bize ortak çabalarımızı yönlendirmek konusunda çeşitli fırsatlar sunmaktadır. Yunanistan ve Türkiye arasında çok taraflı örgütler zemininde yapılacak yakın işbirliği, bölge istikrarına büyük bir ivme sağlayacaktır. Bunu her zaman savundum. Uluslararası anlaşmalarda ortak çalışmalarımız, diğerine örnek oluşturmalıdır. Güneydoğu Avrupa İşbirliği, SECI ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütleri, başarılı işler yapabileceğimiz önemli kurumlar haline gelebilirler.

Yukarıda değinilen alanlarda ikili, hatta çok taraflı anlaşmalar yapabileceğimiz, işbirliğimizin gelişimine bakarak rahatlıkla öngörülebilir.

Bu çerçevede, fırsat çıktığı takdirde bir araya gelerek samimi ve yapıcı bir görüş alışverişinde bulunabiliriz. Aramızda kurulacak kişisel temasların pek çok açıdan verimli sonuçlar doğuracağına öteden beri inanıyorum. İkili sorunların çözümüne yönelik ortak yaklaşımlar geliştirecek ve karşılıklı güveni artıracaksak, bu tür temaslar özellikle yararlı olacaktır.

*Senden en yakın zamanda haber almak ümidiyle, yeniden üstlendiğin görevinde en içten başarı dileklerimi yolluyorum.*²⁸⁶

Yorgo Papandreu'nun cevabı terörle mücadelenin dışında birçok konuda işbirliği yapmanın mümkün olduğunu ve bu işbirliklerinin sağlanacak gelişmeler doğrultusunda ikili ve çok taraflı anlaşmalarla sonuçlanabileceğini içermiştir.²⁸⁷ İşbirliği kapsamını genişleten bir öneriyle Y. Papandreu hem Türkiye'nin önkoşulunu kabul etmiş hem de bunu olağanmış gibi göstererek iç politikada yükselebilecek seslerin önüne geçmiştir. Diğer yandan Türkiye bu mektubu memnuniyetle karşılamıştır. İki tarafında ortak bir anlayış içerisinde bulunmasıyla birlikte ikili ilişkilerde yeni bir dönemin kapısı aralanmıştır.

Karşılıklı mektuplaşmanın ardından 3 Temmuz 1997'de İsmail Cem ile Yorgo Papandreu BM nezdindeki Kosova Dostları toplantısı için buldukları New York'ta ikili

²⁸⁶ Cem, "Türkiye, Avrupa, Avrasya Birinci...", ss. 131-133.

²⁸⁷ "Atina PKK'dan destek çekiyor", **Hürriyet**, 27 Haziran 1999, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/atina-pkk-dan-destek-cekiyor-39088197> (e.t. 29.10.2021).

bir görüşme gerçekleştirmiştir.²⁸⁸ Bu görüşmede iki Bakan mektuplarda yakalanan anlayışın üzerinden bir hareket planı oluşturmuştur. Bu plan çerçevesinde iki devlet temsilcilerinin yer alacağı biri terörle mücadele konusunda olmak üzere beş adet Ortak Çalışma Komitesi'nin kurulmasına karar verilmiştir. Söz konusu komitelerden ilk toplantıyı Terörizm, Örgütlü Suç, Uyuşturucu Kaçakçılığı ve Yasadışı Göç Komitesi 29-30 Temmuz 1999'da Atina'da gerçekleştirmiştir. Böylece ikili ilişkilerdeki yakınlaşma süreci siyasi düzeyde başlamıştır.

Toplantılar devam ederken 17 Ağustos 1999'da Türkiye'de Gölcük Depremi meydana gelmiştir. Yaşanan deprem felaketine büyük bir hassasiyetle yaklaşan Yunanistan destek ekiplerini gönderen ilk devletlerden biri olmuştur. Yunan halkı "*zaman iki ülke arasındaki geleneksel uyumsuzlukları anımsayıp tartışma zamanı değil*"²⁸⁹ diyerek sergilediği dayanışma örneğiyle ilk andan itibaren Türk halkının acısını paylaşmıştır.²⁹⁰ Henüz Gölcük Depremi'nin şoku geçmeden 7 Eylül 1999'da gerçekleşen Atina Depremi'nde bu defa Türk halkı aynı hassasiyeti komşu halkına göstermiştir.²⁹¹ Deprem olaylarıyla birlikte siyasi düzeyde başlayan yakınlaşma süreci halk düzeyine taşınarak ek bir ivme kazanmıştır.

Yıl sonuna gelindiğinde yakınlaşma sürecinin olumlu yansımaları görülmeye başlamıştır. 1999 Aralık'ında Helsinki'de toplanan AB Zirvesi'nde Yunanistan vetosunu kaldırmış²⁹² ve Türkiye AB'ye aday devlet ilan edilmiştir. Diğer yandan Ortak Çalışma Komiteleri birçok konuda anlaşma metnini imzaya hazır duruma getirmiştir. İsmail Cem ve Yorgo Papandreu anlaşma metinlerini karşılıklı yapacakları ziyaretlerde imzalamaya karar vermiştir. İlk ziyareti 17-22 Ocak 2000 tarihleri arasında Y. Papandreu gerçekleştirmiştir. Y. Papandreu 38 yıl aradan sonra Ankara'yı ziyaret eden ilk Yunanistan Dışişleri Bakanı olmuştur. Bu ziyaret sırasında iki Bakan Terörizm, Örgütlü

²⁸⁸ Stelyo BerberakIs, "Büyük buluşma", **Sabah**, 29 Haziran 1999, <http://arsiv.sabah.com.tr/1999/06/29/d01.html> (e.t. 29.10.2021).

²⁸⁹ "Dostluk zamanı", **Milliyet**, 20 Ağustos 1999, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/dostluk-zamani-5241406> (16.06.2020).

²⁹⁰ Ferai Tınç, "Yunanistan kendisine şaşırıldı", **Hürriyet**, 29 Ağustos 1999, <https://www.hurriyet.com.tr/ferai-tinc-yunanistan-kendisine-sasirdi-39098778> (e.t. 15.06.2020).

²⁹¹ "Perastikasu gitoniamu (Geçmiş olsun komşum)", **Hürriyet**, 8 Eylül 1999, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/perastikasu-gitoniamu-gecmis-olsun-komsum-39100620> (e.t. 19.06.2020); "Depremle gelen dostluk", **Türkiye Gazetesi**, <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/Genel/a20073.aspx> (e.t. 16.06.2020).

²⁹² Güven Özalp, "AB Yunan vetosu beklemiyor", **Milliyet**, 8 Aralık 1999, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/ab-yunan-vetosu-beklemiyor-5231510> (e.t. 24.01.2022).

Suç, Yasadışı Göç ve Uyuşturucu ile Mücadele Anlaşması, Çevre Anlaşması, Turizm Anlaşması ve Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması olmak üzere dört adet anlaşma imzalamıştır. İmza töreninin ardından düzenlenen basın toplantısında son dönemde yaşanan olumlu gelişmelere değinmişlerdir. İki devlet arasında çok zorlu sorunlar olsa da bu sorunları çözebilecek uygun zemini yaratmaya çalıştıklarını ve daha önemli mesafeler kat etmek için birçok fırsat bulunduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca Cem Başbakan Bülent Ecevit'in Yunanistan Başbakanı Kostas Simitis'i tarihi daha sonra belirlenmek üzere Türkiye'ye davet ettiğini açıklamıştır.²⁹³

İsmail Cem ile Yorgo Papandreu arasındaki ikinci ziyaret 2-7 Şubat 2000 tarihleri arasında Cem'in Atina'ya gitmesiyle gerçekleşmiştir. Cem 40 yıl aradan sonra Atina'yı ziyaret eden ilk Türkiye Dışişleri Bakanı olmuştur. Bu ziyaret sırasında Kültürel İşbirliği Anlaşması, Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması, Bilimsel ve Teknolojik İşbirliği Anlaşması, Deniz Ticareti Anlaşması ve Gümrük İdareleri Arasında İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. İki Bakan imzalanan anlaşmalar sonrası kalemlerini birbirlerine hediye etmiştir. Basın toplantısında geleceğe yönelik iyimser mesajlar verilmiştir. Y. Papandreu altı ayda imzalanan dokuz anlaşmayı işaret ederek iki devleti ayıran sorunlardan daha fazla birleştiren alanların olduğunu ve Türkiye'nin AB adaylığının ortak çıkarlar getirdiğini belirtmiştir. Cem ise son altı ayda yapılanların gelecekte yapılacakların garantisi olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Atina ziyaretinde Cem Sintagma (Anayasa) Meydanı'ndaki Meçhul Asker Anıtı'na çelenk bırakarak saygı duruşunda bulunmuş ve Yunanistan Cumhurbaşkanı Kostas Stefanapulos'la görüşme gerçekleştirmiştir. Cem'in ziyaretiyle aynı zamanda Atina'da Türk-Yunan Basın Kongresi düzenlenmiştir. Kongreye Türk basınından kırk iki isim katılırken Başbakan Kostas Simitis katılımcılara bir resepsiyon vermiş ve Cem ile Y. Papandreu kongre açılışında hazır bulunmuştur.²⁹⁴

²⁹³ Rhea Sourmeli, "Greek Minister begins official visit to Turkey as relations improve", **The Irish Times**, 20 Ocak 2000, <https://www.irishtimes.com/news/greek-minister-begins-official-visit-to-turkey-as-relations-improve-1.235852> (e.t. 15.06.2020); Hadi Uluengin, "Kalos Irthate Papandreu", **Hürriyet**, 20 Ocak 2000, <https://www.hurriyet.com.tr/hadi-uluengin-kalos-irthate-papandreu-39127364> (e.t. 18.06.2020); "Atina'yla kardeş olduk", **Yeni Şafak**, 21 Ocak 2000, <https://www.yenisafak.com/arsiv/2000/ocak/21/dunya.html> (e.t. 29.10.2021); Ferai Tınç, "Ege'de dönüş yok artık", 21 Ocak 2000, **Hürriyet**, <https://www.hurriyet.com.tr/ferai-tinc-egede-donus-yok-artik-39127639> (e.t. 18.06.2020); Fikret Bila, "Papandreu'nun ziyareti", **Milliyet**, 22 Ocak 2000, <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/papandreunun-ziyareti-5332532> (e.t. 18.06.2020).

²⁹⁴ "Atina'da 5 anlaşma imzalandı", **Evrensel**, 5 Şubat 2000, <https://www.evrensel.net/haber/120148/atina-da-5-anlasma-imzalandi> (e.t. 17.06.2020); "Atina'da dostluk buluşması", **Hürriyet**, 5 Şubat 2000, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/atinada-dostluk-bulusmasi-39131204> (e.t. 17.06.2020); Hasan Cemal,

Türkiye ile Yunanistan arasındaki yakınlaşma süreci karşılıklı ziyaretler ve imzalanan anlaşmalarla güçlendirilmiştir. İkili ilişkilerde yaşanan işbirliği bölgesel boyuta taşınarak devam ettirilmiştir. İki devlet Balkanlar ve Ortadoğu’da sorumluluk olarak bölgesel barış ve istikrar için ortak girişimlerde bulunmuştur.

3.4.2. Bölgesel Barış ve İstikrar İçin Ortak Girişimler

Uzun yıllar birbirine düşman kaldıktan sonra barış yolunda ilerlemeye başlayan Türkiye ve Yunanistan bu dönemde istikrarsızlık ve güvensizliğin hâkim olduğu Balkanlar’da barış ve istikrarı destekleme hususunda kendilerinde sorumluluk görmüştür. Bu anlamda iki devlet yakınlaşma sürecinde dostane bir rekabet çerçevesinde bölgesel barış girişimlerinde bulunmuştur. Bu girişimler gerçekleştirilirken iki devlet aralarındaki güç dengesini korumaya çalışmıştır. Balkanlar’daki Türk azınlıkları, barışı koruma misyonlarına destek veren ordusu ve canlı tarihiyle siyaset, güvenlik ve tarih alanlarında bölgede ağır basan Türkiye’yi Yunanistan AB üyeliğinden sağladığı maddi kaynak üstünlüğüyle dengelemiştir.

Söz konusu bölgesel girişimlerin ilk örneği Türkiye’nin öncüleri arasında bulunduğu GDAÜ süreci olmuştur. Bu süreçte zaman zaman Yunanistan’la görüş ayrılıkları yaşansa da barış ve istikrar desteklenmiştir. 12 Şubat 2000’de Bükreş Zirvesi’nde imzalanan Balkanlar’da İyi Komşuluk İlişkileri, İstikrar, Güvenlik ve İş Birliği Şartı’yla bölgesel barışın tesisi ve devamlılığı hedeflenmiştir.²⁹⁵ Diğer bir bölgesel girişim Yunanistan, Türkiye ve Bulgaristan arasındaki Üçlü Komşular Forumu olmuştur. Yunanistan’ın önerisi olan girişimde üç sınırdış devlet arasında işbirliğinin güçlendirilmesi amaçlanmıştır. Forum 6 Mart 2000’de üç ülkede üç toplantının aynı günde yapılmasıyla gerçekleşmiştir. Yapılan toplantılarda önemli bölgesel ve ekonomik konularda sürekli birbirine danışma kararı alınmıştır.²⁹⁶ Balkanlar’daki önemli başka bir girişim ise Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya arasındaki Dörtlü Toplantı olmuştur. Türkiye’nin davetiyle 13 Şubat 2002’de İstanbul’da gerçekleşen toplantı

“Cem Atina’da”, **Milliyet**, 5 Şubat 2000, <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/hasan-cemal/cem-atinada-5331184> (e.t. 18.06.2020); “Çözüm bahara kaldı”, **Milliyet**, 5 Şubat 2000, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/cozum-bahara-kaldi-5331266> (e.t. 18.06.2020).

²⁹⁵ Bkz., “Güneydoğu Avrupa İş Birliği Süreci (GDAÜ)”, <https://www.mfa.gov.tr/guneydogu-avrupa-isbirligi-sureci.tr.mfa> (e.t. 24.01.2022).

²⁹⁶ “Umut zirvesi”, **Milliyet**, 6 Mart 2000, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/umut-zirvesi-5328471> (e.t. 20.11.2021); “Balkanlar’da istikrar umudu”, **Yeni Şafak**, 6 Mart 2000, <https://www.yenisafak.com/arsiv/2000/mart/06/d3.html> (e.t. 20.11.2021).

Bulgaristan ve Romanya'nın NATO üyeliğini kolaylaştırma amacı taşımıştır.²⁹⁷ Bu amaç doğrultusunda ABD ve diğer NATO üyeleri nezdinde girişimlerde bulunan Türkiye ile Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya'nın NATO üyeliklerini hızlandırıcı bir rol oynamıştır.

Türkiye ve Yunanistan'ın bölgesel girişimleri sadece Balkanlarla sınırlı kalmamıştır. İki devlet Ortadoğu'da İsrail ile Filistin arasındaki sorunda arabulucu rol oynamak istemiştir. Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in fikriyle gerçekleşen Türk-Yunan ortak barış başlatma girişimi çerçevesinde Cem ile Yorgo Papandreu Nisan 2002'de Filistin lideri Yaser Arafat'ı ve İsrail Başbakanı Ariel Şaron'u ziyaret etmiştir.²⁹⁸ Bu ziyaret bir çok açıdan öneme sahip olmuştur. İsrail tarafından kuşatma altında bulunan Filistin lideri Arafat'la görüşme fırsatı daha önce AB üyesi devletlerin hiçbir temsilcisine tanınmamıştır. Türkiye'nin aracı olmasıyla bu fırsata Y. Papandreu'nun kavuşması Türkiye'nin bölgedeki etkinliğini gözler önüne sermiştir. AB'nin Türkiye'yle işbirliği yapması halinde Ortadoğu'da daha işlevsel olabileceği ortaya çıkmıştır. Uzun yıllar süren ve hala çözümsüz olan onca soruna rağmen barış yolunda ilerleyen Türkiye ile Yunanistan'ın birlikte neler yapabileceği uluslararası kamuoyuna gösterilmiştir. Bu durum Türkiye'nin imajına olumlu bir katkı sağlamıştır.²⁹⁹

3.4.3. Temel Sorunlarda Yaşanan Gelişmeler

Türkiye ile Yunanistan arasında 1999'da başlayan yakınlaşma süreci 2000'nin ilk günlerinde imzalanan işbirliği anlaşmalarıyla güçlendirilmiştir. Ancak bu süreçte ilk önce ikili işbirliğinin geliştirilebileceği konular üzerine ağırlık verilmiştir. Anlaşmazlıkların başlıca alanlarını oluşturan Kıbrıs, Ege ve azınlık sorunları için acele edilmemiştir. Bu sorunların tartışılabilmesi sağlıklı bir zeminin oluşturulması hedeflenmiştir.

3.4.3.1. Kıbrıs Sorunu Bağlamında Yaşanan Gelişmeler

İsmail Cem Kıbrıs Sorunu için kalıcı bir çözümün sadece iki halkın kendi aralarında tartışıp karar vermesiyle gerçekleşebileceğini ileri sürmüştür. Diğer aktörlerin sadece BM'nin görevine katkıda bulunmakla kendini sınırlaması gerektiğini

²⁹⁷ Deniz Zeyrek, "Balkan dördlüsü NATO için el ele", **Radikal**, 14 Şubat 2002, <http://www.radikal.com.tr/yorum/balkan-dortlusu-nato-icin-el-ele-624178/> (e.t. 08.12.2021).

²⁹⁸ Türk-Yunan ortak barış başlatma girişiminin detayları çalışmanın ikinci bölümünde anlatılmıştır. Bu nedenle bu bölümde sadece önemi vurgulanmıştır.

²⁹⁹ Cem, "Türkiye, Avrupa, Avrasya Birinci...", ss. 145-146.

savunmuştur. Cem'in Dışişleri Bakanlığı döneminde yenilenen Türk Dış Politikası çerçevesinde ise Kıbrıs stratejisi iki ayak üzerinde belirlenmiştir. Birinci ayakta Kıbrıs'ta ortak bir çözüm için mümkün olan her şeyin yapılması yer almıştır. Cem'e göre Türkiye Kıbrıs Sorunu'na dair bütün ortak çözüm girişimlerinde bulunmalı, düşünce üretmeli ve uzlaşmayı desteklemelidir. Stratejinin ikinci ayağı ise çözümün hiç gelmeyeceği varsayımına dayanmıştır. KKTC'nin tek başına ayakta duran bir siyasal yapıya kavuşması için Türkiye gerekenleri yerine getirmeli ve yaşama hakkını bütün uluslararası platformlarda savunmalıdır. KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş'ın da desteklediği bu stratejiyle Türkiye ile KKTC arasındaki işbirliği ileri seviyeye taşınmış ve ortak çözümün gerçekleştirilmesi için çaba gösterilmiştir.³⁰⁰

Diğer yandan bu dönemde GKRY'nin AB'ye tam üyelik süreci tarafların gündemini meşgul eden başlıca konu olmuştur. AB Komisyonu 1997 Temmuz'unda birliğin genişlemesine yönelik yayınladığı "Gündem 2000" başlıklı raporunda GKRY'yle tam üyelik müzakerelerini başlatacağını duyurmuştur. 1997 Aralık'ında gerçekleşen Lüksemburg Zirvesi'nde ise AB müzakereleri başlatma kararı almıştır. Türkiye GKRY'nin AB aracılığıyla Yunanistan'la bütünleşmesinin önünü açacak olan bu gelişmenin uluslararası hukuka ve 1959-60 Anlaşmalarına uygun olmadığını belirtmiş ve Kıbrıs'taki müzakere sürecini zora sokacağını ileri sürmüştür. Esasen Yunanistan uzun bir süredir GKRY'yle askeri, ekonomik ve siyasal alanlarda bütünleşmeye yönelik girişimlerde bulunmaktadır. Türkiye Yunanistan'ın bu niyetiyle adadaki çözüm çabalarını engellediğini savunmuştur. Adadaki dengeyi korumak ve birinin diğerinden üstünlüğünü önlemek isteyen Türkiye KKTC'yle işbirliğini güçlendirmeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda 20 Temmuz 1997'de Türkiye ve KKTC tarafından yapılan ortak bir açıklamayla iki devlet arasında Ortaklık Konseyi kurulacağı açıklanmıştır. 6 Ağustos 1997'de ekonomik ve mali bütünleşme, güvenlik, savunma ve dış politikada ortaklık esasında kısmi bütünleşmeyi öngören Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Bir Ortaklık Konseyi Kurulmasına İlişkin Anlaşma Lefkoşa'da imzalanmıştır.³⁰¹ Diğer yandan Türkiye'nin uluslararası hukuka dayanan eleştirilerini görmezden gelen AB ile GKRY arasında 1998 Kasım'ında tam üyelik müzakerelerini başlatmıştır. Türkiye bu gelişmenin hemen ardından yaptığı bir

³⁰⁰ Ibid., ss. 192-208.

³⁰¹ "Açıklama", 20 Temmuz 1997, **Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi (1997)**, ss. 269-271.

açıklamayla bu sürecin adadaki gerilimi kalıcı kılacağını vurgulamış ve AB ile GKRY arasında sağlanacak bütünleşmenin bir benzerinin de Türkiye ile KKTC arasında gerçekleştirileceğini açıklamıştır.³⁰²

Tarafların arasında gündemi meşgul eden diğer bir konu Yunanistan'ın desteğiyle GKRY'nin Rusya'dan S-300 füzelerini satın alması ve Kıbrıs'a konuşlandırmak istemesi olmuştur. GKRY ve Yunanistan tüm Anadolu'yu menzili altına alan bu füzeleri adaya konuşlandırarak Türkiye karşısında tehdit ve pazarlık gücünü artırmayı amaçlamıştır. Türkiye bu girişime ilk andan itibaren karşı durarak net ve kararlı bir politika izlemiştir. İsmail Cem "S-300 Sorumlusu Yunan Tarafı, Suçluların Telaşı İçinde" başlıklı yazısında Rus yapımı S-300 füzelerinin bölgeye getirdiği tehdidin yanı sıra NATO'nun güneydoğu savunmasına verebileceği zararı vurgulamıştır. Ayrıca bu füzelerin Kıbrıs'a konuşlandırılması halinde adadaki tüm dengelerin yıkılacağını ve Türkiye'nin çıkarlarına uygun yeni dengelerin oluşturulacağı uyarısında bulunmuştur.³⁰³ Nitekim Türkiye'nin kararlı duruşu ve uyarıları bir süre sonra olumlu sonuç vermiştir. 1998 yılı sona ermeden GKRY S-300 füzelerini Kıbrıs'a konuşlandırmaktan vazgeçtiğini açıklamıştır. Söz konusu füzeler Yunanistan'a ait Girit adasının doğusuna konuşlandırılmıştır.

Türkiye ve KKTC bir yandan Yunanistan ve GKRY'nin bütünleşme çabalarına karşı politika üretirken diğer yandan kalıcı barışın sağlanması için fikir üretmiş ve önerilerde bulunmuştur. Bu anlamda İsmail Cem'e göre bu dönemde Türkiye'nin Kıbrıs politikası edilgenlikten etkinliğe, durağanlıktan dinamizm ve yaratıcılığa evrilmiştir.³⁰⁴ Kıbrıs'ta kalıcı bir barış için geleneksel federasyon tezi terk edilerek konfederasyon modeli savunulmaya başlanmıştır. 31 Ağustos 1998'de Rauf Denktaş, KKTC'ye resmi ziyarette bulunan İsmail Cem'le birlikte düzenledikleri basın toplantısında konfederasyon modelini de içeren beş maddelik öneri paketini açıklamıştır. Denktaş'ın önerileri şu hususlardan oluşmuştur:

"1. Türkiye ile KKTC arasında yapılacak anlaşmalarla özel ilişki tesis edilecek.

³⁰² "GKRY'nin AB Üyeliği Müzakereleri ile İlgili Açıklama", 11 Kasım 1998, **Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi (1998)**, ss. 298-299.

³⁰³ "Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in Açıklaması", 26 Temmuz 1998, **Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi (1998)**, ss. 275-276.

³⁰⁴ Cem, "Türkiye, Avrupa, Avrasya Birinci...", s.219.

2. Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi arasında simetrik anlaşmalar yoluyla benzer bir özel ilişki kurulacak.
3. KKTC ile Güney Kıbrıs Rum Kesimi arasında "Kıbrıs Konfederasyonu" tesis edilecek.
4. 1960 garanti sistemi muhafaza edilecek.
5. Kıbrıs Konfederasyonu, iki tarafın ortak mutabakatı olduğu takdirde Avrupa Birliği'ne (AB) katılım politikası izleyebilecek. Türkiye'ye AB'ye tam üyeliği gerçekleştirilene kadar özel bir düzenlemeyle Kıbrıs Konfederasyonu'na ilişkin olarak AB üyesi ülkelere tanınan tüm hak ve yükümlülükler tanınacak. Müzakerelerin hedefini, iki halktan ve iki devletten müteşekkil konfederal bir yapıyı öngören iki ana vatanla garantör devletler arasında akdedilecek simetrik anlaşmalarla desteklenen bir ortaklık çözümü teşkil edecek. Konfederasyona devredilmeyen tüm hak ve yetkiler, konfedere devletlerde kalacak. Müzakerelerde varılacak herhangi bir çözüm, onay için ayrı ayrı referanduma sunulacak.”³⁰⁵

GKRY ve Yunanistan Türk tarafının adadaki sözde işgali resmileştirmeye çalıştığını ileri sürerek öneriye olumsuz yaklaşmıştır.³⁰⁶ AB, ABD ve İngiltere gibi aktörler ise önerinin yararı üzerinde durmuştur. Bu öneriyle Batı'nın gözünde uzlaşmaktan kaçınan Türk imajı zayıflamıştır.

Bu dönemde Türk tarafının geliştirdiği çözüm önerilerine ve ikili görüşme çağrılarına Rum tarafı mesafeli yaklaşmıştır. Çözüm arayışlarının platformu BM gözetiminde aracılıyla yapılan dolaylı görüşmeler olmuştur. Ancak Rauf Denktaş 2001 Aralık'ında GKRY lideri Glafkos Klerides'e doğrudan görüşme önerisinde bulunmuştur. Ulusal ve uluslararası kamuoyunda büyük destek gören öneri Klerides tarafından ilk anda kabul edilmemiştir. Bu sırada İsmail Cem Atina'da Yorgo Papandreu ve Kostas Simitis'le görüşerek Denktaş'ın çağrısının çözüm yolunu açabilecek tek yol olduğunu belirtmiştir. Görüşmenin ardından Y. Papandreu Klerides'i arayarak çağrıyı kabul etmesi için ikna etmiştir.³⁰⁷ 16 Ocak 2002'de başlayan doğrudan görüşmelerde ortak bir çözüm

³⁰⁵ “Konfederasyon sürprizi”, **Milliyet**, 1 Eylül 1998, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/konfederasyon-surprizi-5348209> (e.t. 20.12.2021); Bülent Uzun, “Kıbrıs'ta Türk adımı”, **Sabah**, 1 Eylül 1998, <http://arsiv.sabah.com.tr/1998/09/01/r01.html> (e.t. 22.12.2021).

³⁰⁶ “Konfederasyon çağrısı”, **Hürriyet**, 1 Eylül 1998, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/konfederasyon-cagrısı-39036229> (e.t. 20.12.2021).

³⁰⁷ Cem, “Türkiye, Avrupa, Avrasya Birinci...”, ss. 265-266.

çıkamamıştır ancak sorunun geleceğini etkileyecek bir mesafe alınmıştır. İsmail Cem'e göre Denктаş'ın bu görüşmeler çerçevesinde Türk tarafı adına açıkladığı 29 Nisan 2002 tarihli Kapsamlı Çözüm İlişkin Taslak Çerçeve uzlaşma yolundaki en önemli adımdır. Denктаş'ın öneri paketi iki egemen devlet tarafından konfederasyon modelinde kurulacak yeni bir ortak devletin yapısal özelliklerini ve bağlı birçok konuya çözüm önerilerini içermiştir.³⁰⁸ Söz konusu önerileri Cem KKTC tezlerinin ve uzlaşma iradesinin en ileri örneği olarak nitelendirmiştir.³⁰⁹ Rum tarafı ise çözüm getirmeyeceğini ileri sürerek önerileri reddetmiştir.

1997-2002 arası dönemde Kıbrıs Sorunu bağlamında taraflar arasında görüş ayrılıklarına son verilemese de Türkiye ve KKTC'nin gündeme getirdiği yapıcı öneriler Türk tarafının uluslararası imajını değiştirmiştir. Kıbrıs Sorunu BM, AB ve ABD gibi aktörler tarafından farklı bir gözle değerlendirilmeye başlamıştır. Özellikle Denктаş'ın konfederasyon tezi ve ikili görüşmelerdeki önerileri Annan Planı³¹⁰ gibi daha sonra geliştirilen BM önerilerini etkilemiştir. Yunanistan ise 1999'da başlayan yakınlaşma süreci kapsamında Kıbrıs'ta gerilimi arttıracak davranışlardan uzaklaşmış ve daha dengeli bir politika izlemeye başlamıştır. Diğer yandan yakınlaşma süreci konunun zorluğu nedeniyle ortak çözüme yönelik direk bir katkı yapamamıştır. Ancak Kıbrıs'ın iki tarafına diyalog yolunda örnek olmuştur.

3.4.3.2. Ege Sorunları Bağlamında Yaşanan Gelişmeler

Yunanistan Dışişleri Bakanı Yorgo Papandreu'nun 17-22 Ocak 2000'deki Türkiye ziyareti sırasında İsmail Cem mevkidaşına Ege sorunlarının çözümü için ortak askeri grup kurulması ve Ege Denizi'nde GAÖ uygulanmasına ilişkin iki öneride bulunmuştur. Y. Papandreu Cem'in önerisine cevabını 31 Ekim 2000'de Kuzey Atlantik Derneği toplantısı için buldukları Budapeşte'de vermiştir. İki Bakan buradaki

³⁰⁸ Rauf Denктаş'ın 29 Nisan 2002 tarihli öneri paketinin içeriği için bkz., "Denктаş'ın Klerides'e Sunduğu 29 Nisan Belgesi (07.05.2002)", <https://ab.gov.tr/p.php?e=24425> (e.t. 02.01.2022).

³⁰⁹ Cem, "Türkiye, Avrupa, Avrasya Birinci...", ss. 269-272.

³¹⁰ Dönemin BM Genel Sekteri Kofi Annan tarafından hazırlanan ve iki eşit kurucu devlet temelinde federal bir hükümet ve çözülmez bir ortaklık şeklinde bağımsız bir devlet olan Birleşik Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasını öneren plandır. 24 Nisan 2004'te yapılan ikiz referandumlarda Kıbrıslı Rumlar Annan Planı'nı %75,8 aleyhte oyla reddederken, Kıbrıslı Türkler yüzde 64,9 lehte oyla kabul etmiştir. Planın tam metni için bkz., http://www.hri.org/docs/annan/Annan_Plan_April2004.pdf (e.t. 24.01.2022).

görüşmelerinde GAÖ paketinin hızlı bir şekilde uygulanmaya konması hususunda mutabık kalırken ortak askeri grup kurulması konusunda anlaşamamıştır.³¹¹

Ayrıca bu dönemde Ege sorunları konusunda uyum ve uyumsuzluk noktalarını belirlemek amacıyla iki devlet yetkililerinden oluşan özel bir çalışma grubu kurulmuştur. Çalışmalarını basından gizli gerçekleştiren grubun varlığını Başbakan Bülent Ecevit 2002 Ocak'ında ABD ziyareti sırasında yaptığı basın toplantısında açıklamıştır.³¹² Kısa bir süre sonra İsmail Cem basına verdiği bir demeçte Ege sorunlarının çözümüne yönelik araştırma çalışmalarının yakın zamanda başlayacağı sinyali vermiştir.³¹³ Nitekim 12 Mart 2002'de Ankara'da yapılan ilk toplantıyla görüşmeler başlamıştır. Günümüzde "istikşafı görüşmeler" adıyla anılan bu görüşmeler halen devam etmektedir.

3.4.3.3. Azınlık Sorunları Bağlamında Yaşanan Gelişmeler

Türkiye ile Yunanistan arasında 1999'da başlayan yakınlaşma süreci Batı Trakya'da yaşayan Türklerin yaşam standartlarına bazı iyileştirmeler getirilmesini sağlasa da bunlar sınırlı bir seviyede kalmıştır. Bu süreçte Batı Trakya Türkleri eğitim ve mülkiyet edinme gibi alanlarda kazanımlar elde etmiştir.³¹⁴ İsmail Cem'e göre sağlanan iyileştirmeler AB'nin azınlık hakları anlayışından kaynaklanmıştır. İnanç özgürlükleri alanında ise gerçekleşen bir iyileşme olmamıştır.

Batı Trakya'da yaşayan Müslüman Türk cemaati müftüsünü kendisi belirlemek isterken Yunanistan bu yetkinin azınlığı aşırı güçlendirmesinden ve radikal dinci örgütlerin eline geçmesinden çekinerek müftüyü kendisi atamaktadır. Bu durumda müftülük makamında çift başlılık ortaya çıkmaktadır ve sorun oluşturmaktadır. Bu sorunun aşılmasına yönelik İsmail Cem 2002'deki son resmi temasında Yorgo Papandreu'ya Türkiye'deki uygulama modelini önermiştir. Bu modele göre azınlık devletten onay almak şartıyla dini liderini seçmektedir. Devlet önemli bir neden yoksa seçilen dini lideri onaylamaktadır.³¹⁵

³¹¹ "Denizcilik - Havacılık Genel Müdür Yardımcılığı (DHGY) Türk - Yunan İlişkilerinde Denizcilik - Havacılık Alanındaki Gelişmeler", **Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi (2000)**, ss. 65-66.

³¹² "Ecevit'ten Ege çıkışı", **Radikal**, 19 Ocak 2002, <http://www.radikal.com.tr/yorum/ecevitten-ege-cikisi-621763/> (e.t. 03.01.2022).

³¹³ "Cem ile Papandreu bir araya geldi", **Hürriyet**, 3 Şubat 2002, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/cem-ile-papandreu-biraraya-geldi-52378> (e.t. 29.10.2021).

³¹⁴ "Atina'dan Batı Trakya 'jesti' ", **Milliyet**, 19 Ekim 1999, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/atinadan-bati-trakya-jesti-5236013> (e.t. 03.01.2022).

³¹⁵ Cem, "Türkiye, Avrupa, Avrasya Birinci...", ss. 152-153.

3.5. İLİŞKİLERİN DEĞİŞİMİNDE ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER

Türkiye ile Yunanistan ilişkilerinde yakınlaşma sürecinin başlaması İsmail Cem'in yenilenen Türk Dış Politikası çerçevesinde belirlediği Yunanistan stratejisinin başarılı olduğunu göstermiştir. Daha önce ana hatları aktarılan stratejinin uygulamaları bu başlıkta Cem'in söylemleri üzerinden ortaya konulmuştur. Bu şekilde Cem'in dış politika söylem ve pratiklerindeki tutarlılık analiz edilerek ilişkilerin değişimindeki rolü incelenmiştir. Diğer yandan Cem'in haricinde yakınlaşma sürecinin başlatılması ve sürdürülmesinde etkili olan birçok faktör bulunmaktadır. İkili ilişkilerin değişiminde Cem'in rolü incelendikten sonra diğer faktörlerin katkıları değerlendirilecektir.

3.5.1. Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in Rolü

Dışişleri Bakanı İsmail Cem Türk Dış Politikası'nın "Yurtta Sulh, cihanda Sulh" ilkesini esas alarak tüm komşu devletlerle barışçı ilişkiler geliştirmeyi ana hedeflerden birisi olarak belirlemiştir. Bu bağlamda uzun süredir sorun ve krizlerin yaşandığı Yunanistan'la ilişkiler öncelikli bir konu olmuştur. Yunanistan'la iyi ilişkiler kurmanın iki devletin çıkarına olduğunu savunan Cem Dışişleri Bakanı olarak düzenlediği ilk basın toplantısında yaşanan sorunları barışçıl yollarla çözüme kavuşturmak isteğini dile getirmiş ve iyi niyet kararlılığını vurgulamıştır. Ancak barış anlayışında mütekabiliyet ilkesi esas olan Cem'e göre ikili sorunlar yalnızca Türkiye'nin çabalarıyla çözülmemeli, iki tarafça iyi niyet gösterilerek karşılıklı adım atılmalıdır.³¹⁶ Diğer bir ifadeyle Cem'e göre barışçıl ilişkiler geliştirilmesi uğruna Türkiye'nin çıkarları yok sayılmamalıdır. Bu nedenle bir yandan Yunanistan'a barış çağrılarında bulunan Cem diğer yandan Yunanistan'ın olumsuz faaliyetlerini engellemeye çalışmıştır. Yunan lobilerinin uluslararası kamuoyunda yürüttüğü karalama politikasıyla mücadele edecek bir yöntem oluşturmuş ve uygulamıştır. 4 Ağustos 1997'de Nergis Televizyonu (NTV)'na verdiği mülakatta oluşturduğu yöntemi şu ifadelerle anlatmıştır: *"Benim gazeteci-yazar alışkanlıklarımın da buna küçük bir katkısı olacağını tahmin ediyorum. Mesela bütün Avrupa'daki gazetecilerle, gazetelerle, yazarlarla tek tek ve meslektaş temelinde ilişki kurmaktayım. Bir haberleşme ağı oluşturmaktayım ve Madrid olayı Türkiye açısından hiç bir şey getirmese bile Türkiye'nin görüntüsünü, görünümünü dünyada öne çıkaran bir*

³¹⁶ "Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in İlk Basın Toplantısı", 18 Temmuz 1997, <http://realpolitik-diplomacy.blogspot.com/2011/03/disisleri-bakani-ismail-cemin-ilk-basin.html> (e.t. 18.04.2020).

olgudur. Çünkü bize karşı şartlanmış bulunan kamuoyları gördü ki, o Madrid sayesinde, Türkiye aslında barıştan yanadır.”³¹⁷

İsmail Cem Dışişleri Bakanlığı görevinin ilk günlerinde imzalanan Madrid Mutabakatı'nın önemini her fırsatta vurgulamıştır. Türkiye'nin Ege'deki hayati çıkarlarının Yunanistan tarafından kabul edildiği mutabakatın iki devlet arasında bir anlayış zemini oluşturacağını savunmuş ve bu metnin anlaşmaya dönüştürülmesi için çağrılarda bulunmuştur. 17 Ağustos 1997'de Cumhuriyet Gazetesi'ne verdiği mülakatta mutabakatın imzalandığı Madrid Zirvesi'nin Türkiye'nin uluslararası imajına yaptığı katkıyı şu ifadelerle aktarmıştır: “Yunanistan'la ilişkiler şöyle ya da böyle gelişebilir, ancak bu zirve, Türkiye'nin dünyadaki görünümüne fevkalade olumlu katkılar getirmiştir. Hakkımızda çok güçlü bir karalama kampanyasının hüküm sürdüğü dünya kamuoyunda, ülkemizin barışçı yaklaşımı günlerce yazılmış, görüntülenmiştir. Yani Madrid, bize şimdiden ve çok şey kazandırmıştır.”³¹⁸

Diğer yandan İsmail Cem katıldığı uluslararası toplantılarda sık sık Yunanistan ilişkilerine dair konuşmuştur. 26 Eylül 1997'de Dışişleri Bakanı olarak katıldığı ilk BM Genel Kurulu toplantısında Yunanistan'a diyalog çağrısında bulunan Cem sorunların barışçıl yollarla çözülmesi konusunda anlaşmaya varılmış herhangi bir yöntemi dışlamadıklarını belirtmiştir. Tek taraflı olarak bir dizi GAÖ'nün uygulamaya koyulduğunu ifade eden Cem iki devletin sivil toplum şahsiyetlerinden oluşacak Akil Adamlar Kurulu'nun daha fazla gecikmeden toplanması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca Madrid Mutabakatı'yla ulaşılan anlayışın somut eylemlere çevrilmesini beklediklerini söylemiştir.³¹⁹ Ancak Yunanistan bu süreçte Madrid Mutabakatı'nı göremezden geldiği gibi Akil Adamlar Kurulu'nun çalışmaya başlamasını da engellemiştir. 8 Ekim 1997'de Cem düzenlediği basın toplantısında Akil Adamlar Kurulu'nun toplanması halinde Yunanistan'a üç büyük ekonomik işbirliği projesi önereceğini açıklamıştır.³²⁰

³¹⁷ “Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in NTV'ye Verdiği Mülakat”, 4 Ağustos 1997, **Dışişleri Bakanı İsmail Cem Konuşmalar Demeçler Açıklamalar Haziran'97 – Nisan'99**, Ankara: Dışişleri Bakanlığı Enformasyon Dairesi Başkanlığı, 1999, s. 45.

³¹⁸ “Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in Cumhuriyet Gazetesine Verdiği Mülakat”, 17 Ağustos 1997, *Ibid.*, s. 63.

³¹⁹ General Assembly Official Records, 52nd Session: 14th Plenary Meeting, Friday, 26 September 1997, New York, <https://digitallibrary.un.org/record/244766> (e.t. 25.05.2020).

³²⁰ “Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in Basın Toplantısı”, 8 Ekim 1997, **Dışişleri Bakanı İsmail Cem Konuşmalar Demeçler Açıklamalar Haziran'97 – Nisan'99**, s. 162.

Türkiye'nin diyalog çağrılarına olumlu karşılık vermeyen Yunanistan Madrid Zirvesi'nde ulaşılan anlayışın aksine sertlik politikasını devam ettirmiştir. İkili ilişkilerde diyalog kurulması için Türkiye'nin Kardak Sorunu'nu UAD'ye götürmesi önkoşulunu yaratmıştır. Ayrıca Dışişleri Bakanı Theodoros Pangalos gayri diplomatik açıklamaları ve davranışlarıyla Yunanistan'ın dostane bir çözümden uzak olduğunu göstermiştir. İsmail Cem Yunan mevkidaşının demeçlerinde ağır ifadelere başvurmasını Türkiye'nin yenilenen dış politikasının Yunanistan tarafında yarattığı gerginlikten kaynaklandığını söylemiştir.³²¹

1997 yılı biterken İsmail Cem Türkiye ile AB ilişkilerinde yaptığı bir hamleyle Yunanistan'ın AB üyeliği kozunu saf dışı bırakmıştır. 12-13 Aralık 1997'de Lüksemburg'da toplanan AB Zirvesi'nde Türkiye'nin genişleme sürecine dahil edilmemesinin yanı sıra AB'yle arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi için Yunanistan'la iyi ilişkilere sahip olunması ve Kıbrıs Sorunu'na çözüm bulunması şartı vurgulanmıştır. Türkiye ise AB'nin yanlı tutumunu kınamakla birlikte tam üyelik hedefini sürdürdüğünü ancak Türk-Yunan ilişkileri, Kıbrıs Sorunu ve insan hakları gibi siyasi boyutu olan konuları AB'yle tartışmayacağını açıklamıştır.³²² 4 Ocak 1998'de Hürriyet Gazetesi'ne verdiği mülakatta Cem konuyu şöyle değerlendirmiştir: *“Yunanistan'ın bütün hesabı şuydu: Türkiye'nin kararları geçmişte olduğu gibi, ‘Aman Allah’a bin şükür, AB bize ne kadar güzel şeyler sundu. Bunları halkımıza bildirelim, kazandığımız zaferi anlatalım, işte Malazgirt diyelim’ gibi bir tepkiyle karşılayacağımızı varsaydı. Bir yandan Türkiye’yi örgütleyecek, bir yandan da Türkiye’ye karşı AB’yi kullanmaya devam edecekti. Bu oyun bozuldu. Elinden manivela kaçtı. Şimdi Yunanistan Türkiye ile ilişkilerini düzeltmek konusunda sanki bir ihtiyacın büyüdüğünü hissediyor. AB ile Türkiye ilişkilerinin daha ileri noktalara gitmesi bir yerde AB’nin yapacağı değerlendirmeye, düzeltmeye ve ortaklarından Yunanistan’ı akıl çizgisine getirmesine bağlıdır.”*³²³

1998'de Yunanistan stratejisini yoğunlaştıran Türkiye bir yandan barış önerilerinde bulunmuş diğer yandan Yunanistan'ın terör örgütü PKK'ya verdiği desteği

³²¹ “Dışişleri Bakanı İsmail Cem’in Kanal D’ye Verdiği Mülakat”, 29 Eylül 1997, Ibid., s. 143.

³²² “Türkiye-AB ilişkileri tarihçesi”, **Hürriyet**, 12 Aralık 2002, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/turkiye-ab-iliskileri-tarihcesi-114957> (e.t. 21.01.2022).

³²³ “Dışişleri Bakanı İsmail Cem’in Hürriyet Gazetesine Verdiği Mülakat”, 4 Ocak 1998, **Dışişleri Bakanı İsmail Cem Konuşmalar Demeçler Açıklamalar Haziran’97 – Nisan’99**, s. 229.

uluslararası kamuoyunda duyurmaya çalışmıştır. Yunanistan ise Türkiye'nin önerilerini reddederken terör örgütüne açıkça destek vermeye devam etmiştir. 27 Kasım 1998'de NTV'nin Pasaport programına verdiği demeçte İsmail Cem Yunanistan'ın terör örgütüne verdiği desteğin amacını şöyle açıklamıştır: *“Türkiye’ye kötülük yapmak. Türkiye’ye kötülük yaparsa kendi kamuoyuna iyi gözükecek, puan alacak. Böyle hesaplar içinde. Artık kimse ciddiye almıyor fazla. Doğrusu ben de almıyorum. Fakat şunu da hemen eklemek istiyorum, gereği neyse, bu düşmanca tavırlara karşı yapılması gereken ne ise bizim hükümetimiz bunu yapacaktır.”*³²⁴ 2 Ocak 1999'da yine aynı programda 1998 yılını değerlendiren Cem şu açıklamaları yapmıştır: *“Kıbrıs ve Yunanistan politikalarında, ki bence bu geçen senenin en önemli konuları. Bir tanesi demin bahsettim, Suriye ile varılan Adana Mutabakatıdır. İkincisi, Yunanistan’la, yani, Yunanistan-Türkiye denklemi, dünyanın ve Batı Avrupa’nın indinde değişmeye başlamıştır. Çünkü geçmişte bunlar hep işte ‘Yunanistan, mazlum, çok haklı. Türkiye eziyet ediyor’ gibi bir yorum içindeyken, bizim Bakanlığımızın, hükümetimizin doğru politikalarıyla bugün artık, Yunanistan, Türkiye karşısında haklı ve mazlum değildir. Bilakis haksızdır. Türkiye’ye kötülük etmeye çalışan ve yer yer de kötülük eden bir ülkedir. Bu fotoğrafı verebildik. Gene bu yıl içinde biz Yunanistan’a ciddi barış girişimlerinde bulunduk. Bu girişimler, Amerika olsun, diğer AB devletleri olsun, hepsinden teşvik gördü. Hepsinden beğeni aldı, ama Yunanistan ‘hayır’ dedi.”*³²⁵

1999 Şubat’ında bölücü terör örgütü PKK liderinin Kenya’daki Yunanistan Büyükelçiliği’nde sakladığını ortaya çıkarmasıyla büyük bir koz elde eden Türkiye Yunanistan’la ilişkilerinde çıkarına göre yeni bir ortam yaratmanın yollarını araştırmaya başlamıştır. Bu durumda İsmail Cem izlenebilecek iki farklı politikanın düşünüldüğünü aktarmıştır. Birincisi bu olayı uluslararası platformlarda olabildiğince gündeme getirerek Yunanistan’ı taviz vermeye zorlamaktır. İkincisi ise Suriye’yle yapılan Adana Mutabakatı benzeri bir anlaşmayı Yunanistan’la yaparak terörle mücadelede işbirliği yapmaktır. Cem birinci politikanın Türkiye’ye kazandıracak bir şeyi olmadığını çünkü Yunanistan’ın güçlü lobilerini kullanarak olayın etkisini zamanla zayıflatabileceğini düşünmüştür. Bu nedenle bu politikaya sıcak bakmamış ve ikinci yolun Türkiye’nin

³²⁴ “Dışişleri Bakanı İsmail Cem’in ‘Pasaport-Özel’ Programına (NTV) Verdiği Demeç”, 27 Kasım 1998, **Dışişleri Bakanı İsmail Cem Konuşmalar Demeçler Açıklamalar Haziran’97 – Nisan’99**, s. 517.

³²⁵ “Dışişleri Bakanı İsmail Cem’in NTV-Pasaport Programına Verdiği Mülakat”, 2 Ocak 1999, *Ibid.*, ss. 617-618.

yararına daha fazla gelişmeler çıkarabileceğine inanmıştır. Cem bu gelişmeleri şöyle ifade etmiştir: “Yunanistan’ın terörle ilişkisini bir bakıma kabulü anlamına gelen, ‘Terörle Birlikte Mücadele’ anlaşması yapmak; Suriye’ye karşı 1998 sonbaharında başarıyla gerçekleştirdiğimiz bu yöntemi şimdi Yunanistan konusunda uygulamak; bunun gibi, iki ülkenin menfaatine işbirliği alanları saptayıp ortak çalışmalar örgütlemek; Türkiye ve Yunanistan arasında karşılıklı menfaate dayalı sağlam bir ilişkiyi başlatmak; Yunanistan’ın Türkiye karşıtlığının genel dengelerde ve AB ortamında Türkiye’ye verdiği zararı sınırlamak; nihayet, bu oluşumlar gerçekleşirse, iki ülke halkının esenliğine ve güvenliğine, ekonomik gelişmesine, Ege ve Balkanlar’da barış ve istikrara yol açmak.”³²⁶

Nitekim İsmail Cem ilkinde nazaran daha akılcı bulduğu ikinci politikayı uygulamıştır. 1999 Mayıs’ında Yunan mevkidaşı Yorgo Papandreu’ya gönderdiği mektupla yakınlaşmanın ilk adımını atmıştır. Y. Papandreu’nun olumlu karşılık vermesiyle başlayan yakınlaşma süreci yıl sonunda ve 2000 yılı başlarında yapılan işbirliği anlaşmalarıyla güçlendirilmiştir. Cem ile Y. Papandreu’nun ikili ilişkilerin geliştirilmesi için gösterdikleri çabalar uluslararası kamuoyu tarafından takdirle karşılanmıştır. 3 Mayıs 2000’de merkezi New York’ta bulunan Doğu-Batı Enstitüsü (East-West Institute) tarafından Cem ve Y. Papandreu’ya “2000 Yılı’nın Devlet Adanı” ödülü verilmiştir. Cem ödül töreni konuşmasında iki devlet arasındaki soğuk savaşın sona erdiğini ve karşılıklı bir güven ortamı yaratmaya çalıştıklarını belirtirken Y. Papandreu aldıkları ödülün iki devletin birbirine düşman olduğunun reddedildiği anlamına geldiğini ifade etmiştir. Törende konuşan diğer isimlerden ABD Dışişleri Bakanı Madeleine Albright ise Cem ve Y. Papandreu için “dünya sizinle gurur duyuyor ve Amerika sizi alkışlıyor” sözlerini kullanmıştır.³²⁷

16 Eylül 2000’deki BM Genel Kurulu konuşmasında güçlenerek devam eden yakınlaşma sürecinin olumlu sonuçlar vermeye başladığını açıklayan İsmail Cem şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Türkiye ve Yunanistan halklarının birbirlerinin karşılıklı olarak yeniden keşfedilmesi ve uzlaştırılması yakınlaşmanın ana dinamiklerini sağlamıştır. Neredeyse günlük olarak politikacılar, belediye başkanları, işadamları, sendikacılar, sanatçılar, yazarlar, sporcular ve öğrenci grupları Ege veya Trakya

³²⁶ Cem, “Türkiye, Avrupa, Avrasya Birinci...”, ss. 183-184.

³²⁷ “Cem ve Papandreu Yılın Adamları”, NTV, 3 Mayıs 2000, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/3575.asp> (e.t. 17.06.2020).

boyunca birbirlerini ziyaret ediyor. İki ülke arasındaki ticaret gelişiyor. Ege kıyılarında ve Trakya'da eşi görülmemiş bir faaliyet telaşı yaşanıyor. İkili turizm artıyor; ortak yatırımlar yapılıyor. Orta Asya ve Kafkas enerjisini Batı Avrupa'ya taşımak için ortak bir Türkiye-Yunanistan-Avrupa Birliği boru hattı projesi için bir mutabakat zaptı imzalanmıştır. Tüm bu olumlu gelişmeler bir kez daha Türk ve Yunan halkının yüzleşme değil, işbirliği ve dostluktan yana olduklarını ortaya koydu.”³²⁸

Türkiye ile Yunanistan arasındaki yakınlaşma süreci devam ederken İsmail Cem ile Yorgo Papandreu arasındaki dostluğun artması sürecin sürdürülmesine olumlu katkı sağlamıştır. 2001 Haziran'ında Türk-Yunan Ege Adaları ve Ege Kıyıları Ekonomi Zirvesi için buluştukları Sisam Adası ve Kuşadası'nda iki Bakan samimi görüntüler vermiştir. Sisam Adası'nda Cem'in onuruna verdiği akşam yemeğinde Y. Papandreu eşi ve kardeşleriyle sirtaki yapmıştır. Sonraki günlerde Kuşadası'na gelen Y. Papandreu ve ailesini Cem barış güvercinleriyle karşılamıştır. İki Bakan aileleriyle birlikte Efes ve Meryem Ana'yı ziyaret etmiştir. Ulusal basınının ilgiyle takip ettiği buluşmalar uluslararası basının da odak noktası olmuştur. Uluslararası haber ajansı Associated Press iki devlet ilişkilerinin gelişmesinde Cem ve Y. Papandreu dostluğunun önemli etkisi olduğunu yazmıştır.³²⁹ Görüşmelerin sonunda Yunanistan'la gelinen noktanın memnuniyet verici olduğunu belirten Cem açıklamasında “Çok yol aldık. Dostum Yorgo'yla birbirimize güveniyor, aldatmaya çalışmıyoruz”³³⁰ ifadelerini kullanmıştır. Aynı ay içinde Yunanistan'ın tirajı yüksek gazetelerinden To Vima'nın Pazar eki Vimagazino Dergisi'ne kapak olan Cem Y. Papandreu'dan övgüyle bahsetmiş ve Atina'da bir fotoğraf sergisi açmak istediğini söylemiştir.³³¹ 2001 Kasım'ında iki devlet arasında yeni protokoller imzalamak ve GAÖ'leri konuşmak üzere Yunanistan'ı ziyaret eden Cem görüşmelerin ardından Atina Belediyesi Sanat Merkezi'nde “Mevsimler” adlı fotoğraf sergisinin açılışını yapmıştır. Açılış töreninde konuşma yapan Y. Papandreu “Görülmesi gereken, politikacı kimliğinin ardındaki alçakgönüllü insandır. Bu

³²⁸ General Assembly Official Records, 55th Session: 18th Plenary Meeting, Friday, 16 September 2000, New York, <https://digitallibrary.un.org/record/422476?ln=en> (e.t. 25.05.2020).

³²⁹ “Ege'de önemli buluşma”, NTV, 22 Haziran 2001, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/90123.asp> (e.t. 17.06.2020); Yorgo Kırbaki, “Sisam'da büyük buluşma”, Milliyet, 24 Haziran 2001, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/sisam-da-buyuk-bulusma-5279953> (e.t. 17.06.2020).

³³⁰ Nur Batur, “Dostum Yorgo'ya güvenim tam”, Hürriyet, 25 Haziran 2001, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/dostum-yorgoya-guvenim-tam-39250727> (e.t. 17.06.2020).

³³¹ Yorgo Kırbaki, “İsmail Cem Yunanistan'da kapak oldu”, Milliyet, 18 Haziran 2001, <https://www.milliyet.com.tr/pembelar/ismail-cem-yunanistan-dakapak-oldu-5280472> (e.t. 17.06.2020).

*fotoğraflar, Cem'in hassas kişiliğini ortaya koyuyorlar. Cem, fotoğrafları aracılığıyla ruhunu ve dünyaya bakış açısını sergiliyor*³³² demiştir.

3.5.2. Diğer Faktörler

Yunanistan Dışişleri Bakanı Yorgo Papandreu Türkiye ile Yunanistan ilişkilerindeki yakınlaşma sürecinin başlıca faktörlerinden biri olmuştur. Selefî Theodoros Pangalos'a göre Türkiye'ye karşı daha ılımlı görüşlere sahip olan Y. Papandreu olumlu ve yapıcı bir politika benimsemiştir. İsmail Cem'le benzeşen politika görüşü³³³ ve kişilik özellikleri iki Bakan'ın arasında samimiyet ve güven ortamını oluşturmuştur. Bu durum hassas ve risklerle dolu olan Türkiye ile Yunanistan ilişkilerinde görüşmelerin karşılıklı anlayış çerçevesinde geçmesini sağlamış ve ilişkilerin gelişimini kolaylaştırmıştır. İsmail Cem bireysel yakınlıkların dış politikaya katkısını şöyle değerlendirmiştir: *“Dış siyasette, dışişleri bakanının kişiliği, dışişleri bakanlarının birbiriyle bireysel ilişkisi, kuşkusuz tek başına belirleyici değildir. Ama önemli bir etkidir: Eğer karşınızdakine güven telkin edebilmişseniz, sizin doğruluğunuza, karakterinize, sözlerinize güvenilmekteyse, bu, iyi ilişkilere yol açan ya da onları geliştiren başlıca zemindir. Hele bu güvenin yanı sıra, kişisel birikiminizle, bilginizle, mantığınızla karşınızdakilerin saygısını kazanmışsanız, o zaman, dışişleri bakanının 'kişiliği', daha da önem taşır: Papandreu'da, bu özelliklerin hepsi hem de fazlasıyla mevcuttur. Dolayısıyla, Türk-Yunan ilişkilerinin iyileşmesinde, Papandreu, çok önemli bir etken olmuştur.”*³³⁴

1999'da Türkiye ile Yunanistan ilişkilerinde siyasi boyutta başlayan yakınlaşma süreci 17 Ağustos Gölçük ve 7 Eylül Atina Depremleri'nde yaşanan dayanışma örnekleriyle halk boyutuna taşınmıştır. Bu noktada iki devletin ulusal medyaları yaşanan deprem felaketlerine büyük bir hassasiyet göstermiş ve iki halkın birbirinin acısını paylaşmasına aracı olmuştur. Bu felaketlerde gösterilen dayanışma iki halkın zihninde

³³² “Ankara-Atina yakınlaşması sürecektir”, NTV, 9 Kasım 2001, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/117278.asp> (e.t. 22.01.2022).

³³³ Yunanistan'da sosyalist düşüncenin önde gelen savunucularından olan Yorgo Papandreu Dışişleri Bakanlığı'ndan sonra PASOK genel başkanlığı ve başbakanlık görevlerinde bulunmuştur. Günümüzde bir çok uluslararası rolü bulunan Papandreu 2006'dan beri Sosyalist Enternasyonal'in başkanlığını yürütmektedir. Daha fazla bilgi için bkz., “About George Papandreu”, <https://www.asiaglobalinstitute.hku.hk/about/people/georgepapandreu> (e.t. 25.01.2022).

³³⁴ Cem, “Türkiye, Avrupa, Avrasya Birinci...”, s. 140.

birbirine olan düşman algısının zayıflamasını sağlamış ve yakınlaşma süreci hızlanmıştır.³³⁵

Politikacı ve medya mensuplarının dışında ayrıca akademisyenler, yazarlar, sanatçılar, sporcular, iş insanları ve sivil toplum kuruluşları yakınlaşmayı desteklemeye başlamış ve katkı sunmuştur. Özellikle Türk ve Yunan iş insanları sık sık ticaret fuarları ve toplantılar organize etmeye başlamıştır. Turgut Özal ve Andreas Papandreu'nun başlattığı Davos Süreci kapsamında 1988'de kurulan ancak soğuk ilişkiler nedeniyle etkinlik gösteremeyen Türk-Yunan İş Konseyi'nin faaliyetleri ivme kazanmıştır. Ayrıca bu dönemde Yunan Girişimciler Federasyonu (Hellenic Federation of Enterprises - SEV) ve Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) arasında yeni iş birliği fırsatları için ortak çalışmalar başlarken, orta ölçekli işletmeler için de Türk-Yunan Ticaret Odaları kurulmuştur.³³⁶ Diğer yandan Yunan adaları ile Türk kıyıları arasındaki ticareti geliştirmek amacıyla ekonomi zirveleri düzenlenmiştir.³³⁷ Türk ve Yunan iş insanlarını bir araya getiren tüm bu faaliyetler önemli bir turizm potansiyeli doğurmuştur.³³⁸ Bu gelişmeler kısa bir süre sonra sonuç vermiştir. İki devlet arasında önceki yıllara göre turist ziyaretleri sıklıkla artarken ithalat-ihracat ve yatırımlar iki kattan daha fazla artmıştır. Yaşanan ekonomik gelişme iki devletin yakınlaşma sürecinin güçlenmesi için önemli olmuştur. Çünkü ulaşılabilecek ticaret hacmi olası bir siyasi kriz anında karar vericileri sağduyulu davranmaya itecek ve sürecin bozulma riskini azaltacaktır.³³⁹

³³⁵ Elena Lazarou, "Mass Media and the Europeanization of Greek-Turkish Relations: Discourse Transformation in the Greek Press 1997-2003", **Hellenic Observatory Papers on Greece and Southeast Europe**, GreeSE Paper No: 23, London: LSE The London School of Economics and Political Science, February 2009, p. 23.

³³⁶ Hasan Köse, "Çözülemez Temel Sorunların Gölgesinde 1999 Sonrası Türkiye – Yunanistan Yakınlaşması", **Ulusa: Uluslararası Çalışmalar Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 1, Haziran 2020, ss. 8-9.

³³⁷ Nazlı Usta, "Türk-Yunan Ekonomik İlişkileri: Ekonomik Bağımlılıktan Çatışma Çözümüne", M. Ulvi Saran, Yusuf Pustu, Berna Aksoy ve Hatice Altunok (Ed.), **Üç Deniz Havzası Ülkeleri Ortak Yönetim Kültürü ve Yeniden Yapılanma Sorunları Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul, 13-16 Ekim 2012, ss. 519-520.

³³⁸ Dimitris Tsarouhas and Nüve Yazgan, "Trade, non-state actors and conflict: evidence from Greece and Turkey", **Cambridge Review of International Affairs**, Volume: 31, Issue: 3-4, December 2018, pp. 14-15.

³³⁹ Heraclides, "Yunan-Türk Yumuşaması (1999-...) Bir İnceleme", s. 52.

SONUÇ

Türkiye ile Yunanistan ilişkilerinin tarihsel gelişimine bakıldığında dostluk ve işbirliğinin yaşandığı iki dönem öne çıkmaktadır. İlk dönem 1930'lu yılların başında başlamış ve Soğuk Savaş'ın ilk yıllarına kadar devam etmiştir. Bu dönemde iki devleti dostluk ve işbirliğine yönelten başlıca faktör revizyonist devletlerden algıladıkları ortak tehdit olmuştur. İlişkilerdeki ikinci dostluk ve işbirliği dönemiyse 1999'da başlamıştır. Soğuk Savaş'ın ilk yıllarından itibaren Kıbrıs, Ege ve azınlık konularında birçok sorun yaşayan ve bunlara ortak bir çözüm bulamayan iki devletin 1999'da dostluk ve işbirliğine yönelmesi önemli bir gelişme olmuştur. Bu gelişmede Dışişleri Bakanı İsmail Cem etkili bir rol oynamıştır. Bu çalışmada Cem'in ilişkilerin değişiminde oynadığı rolün analiz edilmesi amaçlanmıştır.

İsmail Cem Dışişleri Bakanlığı döneminde Türk Dış Politikası'nın eksik ve olumsuz yanlarını tespit ederek bunları gidermiş ve Soğuk Savaş sonrası oluşan uluslararası sistemin yapısına uygun yeni bir perspektif belirlemiştir. Bu perspektif kapsamında Türkiye bu dönemde birçok dış politika başarısına ulaşmıştır. Hayatı boyunca her zaman gerçekçi, yenilikçi, kararlı ve uzlaşmacı olan Cem'in bu karakter özellikleri Bakanlık dönemine yansımıştır. Ayrıca Cem gazetecilik mesleğinin tecrübelerinden yararlanarak ulusal ve uluslararası medyayı dış politikada etkili bir araç olarak kullanmıştır. Bu dönemde Cem dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve koalisyon hükümetlerinin Başbakanları Mesut Yılmaz ile Bülent Ecevit'in engin politika tecrübelerini dış politikaya aktarma avantajına sahip olmuştur. Bunun için bu dönemin dış politika başarılarında sözü geçen isimlerin de katkılarının olduğu göz ardı edilmemesi gereken bir husustur.

İsmail Cem döneminde Dışişleri Bakanlığı'nın en önemli hedeflerinden birisi Yunanistan'la ilişkilerin iyileştirilmesi olmuştur. Bu hedefin birçok açıdan önemi ve gerekliliği görülmüştür. Uzun yıllar sorun ve krizlerin yaşandığı Türkiye ile Yunanistan ilişkileri bu hedeflerin önünde önemli bir engel teşkil etmiştir. İkili ilişkilerde yaşanan gerginlik Türkiye'nin AB tam üyelik sürecini durağanlaştırmış, savunma harcamalarına büyük bir bütçe ayırmasına neden olmuş ve küresel ekonomiyle bütünleşmesini zorlaştırmıştır. Bu bağlamda Cem Yunanistan'la ilişkilerin iyileştirilmesi konusunda oldukça kararlılık göstermiştir. Diğer yandan Kostas Simitis'in iktidara gelmesiyle

başlayan Avrupalılaşıma çabaları çerçevesinde Yunanistan geleneksel Türkiye politikasını sorgulamıştır. Ancak iktidar partisi ve hükümette Türkiye karşıtlarının çoğunlukta olması Yunanistan'ın geleneksel Türkiye politikasından uzaklaşmasını engellemiştir.

Yunanistan bu dönemde Türkiye'yi içeriden ve dışarıdan zayıflatmaya yönelik üç strateji izlemiştir. Birincisi uluslararası platformlarda kara propaganda yaparak Türkiye'nin uluslararası imajını zedelemektir. İkincisi AB kozunu kullanarak Türkiye'ye karşı müzakere gücünü artırmak ve taviz vermeye zorlamaktır. Üçüncüsü ise bölücü terör örgütü PKK'yı destekleyerek Türkiye'yi iç politikasında istikrarsızlaştırmaktır. Dışişleri Bakanı İsmail Cem döneminde Türkiye Yunanistan'a şu hamlelerle karşılık vermiştir. Bir yandan Yunanistan'a barış çağrılarında bulunulurken diğer yandan teröre verdiği desteği uluslararası platformlarda vurgulamıştır. Böylece uluslararası kamuoyundaki haksız ve saldırgan Türkiye imajı değiştirilmek istenmiştir. 1997 Lüksemburg Zirvesi'nden sonra AB'yle ciddi konuları tartışmama kararı alarak Yunanistan'ın AB kozunu etkisizleştirmiştir. Terörü destekleyen komşu devletlere karşı kararlı bir duruş sergilenerek PKK'nın etkinliği azaltılmaya çalışılmıştır. Türkiye'nin karşı hamleleri kısa bir sürede olumlu sonuç vermiştir. Uluslararası kamuoyu haksız ve saldırgan Türkiye imajını sorgulamaya başlamıştır. Türkiye'nin AB ile olan diyalogunda ciddi meseleleri tartışmama kararı AB içinde Yunanistan'a tepkiler doğurmuştur. Son olarak teröristbaşının Kenya'daki Yunanistan Büyükelçiliği'nde saklandığının ortaya çıkarılması Yunanistan'ın uluslararası imajını zedelemiştir. Böylece Yunanistan'ın tüm stratejilerine karşı başarı elde edilmiştir. Alınan bu sonuçlar Cem'in başarılı bir stratejist olduğunu ortaya koymuştur.

Teröristbaşının yakalanması olayından sonra Kostas Simitis başta Dışişleri Bakanı Theodoros Pangalos olmak üzere hükümetindeki Türkiye karşıtlarını tasfiye etmiştir. Dışişleri Bakanlığı'na Türkiye'ye karşı daha ılımlı görüşleri bulunan Yorgo Papandreu'yu atamıştır. Bu gelişme Yunanistan'ın geleneksel Türkiye politikasından uzaklaşmaya başladığını göstermiştir. Türkiye tarafında ise İsmail Cem bu olayı Yunanistan'la ilişkilerin iyileştirilmesi için fırsat olarak değerlendirmiştir. Görevine yeni atanan Yunan mevkidaşına terörle mücadelede işbirliğini öneren bir mektup göndererek yakınlaşma sürecini başlatan ilk adımı atmıştır. Esasen bu gelişme Cem'in ikili ilişkilerin dostluk ve işbirliğine yönelmesinde oynadığı rolü açıkça ortaya koymuştur. Cem krizi

derinleştirmektense işbirliğine dönüştürmeyi tercih etmiştir. Bu durum Cem'in söylemleri ile pratikleri arasındaki tutarlılığı göstermiştir. Cem kararlı bir duruşla Bakanlık görevinin başında benimsenen Yunanistan'la ilişkilerin iyileştirilmesi hedefinden sapmamıştır. Ayrıca bir kez daha barış ve işbirliği yanlısı olduğu görülmüştür. Teröristbaşının Suriye'den çıkarılmasından sonra terörle mücadelede işbirliğini öngören Adana Mutabakatı'nın imzalanması bu değerlendirme için diğer bir örnektir.

İsmail Cem'in mektubuna Yorgo Papandreu'nun olumlu karşılık vermesiyle yaklaşma süreci başlamıştır. Y. Papandreu'nun mektubunda terörle mücadele dışında daha birçok konuda işbirliği yapılabileceğini ifade etmesi Yunanistan'ın benimsediği yeni Türkiye politikasının ilk somut örneği olmuştur. Karşılıklı mektuplaşmalardan sonra siyasi düzeyde başlayan yaklaşma süreci Gölcük ve Atina Depremleri'yle halk boyutuna taşınmıştır. Bu durum siyasi düzeyde yürütülen çalışmaları kolaylaştırmış ve yaklaşma sürecine hız kazandırmıştır. Akademik literatür ve basındaki genel düşünce depremlerin yaklaşmayı başlattığı yönündedir. Ancak yaklaşma sürecinin depremlerden önce karşılıklı mektuplaşmalarla başladığı sabittir. Depremler sadece sürecin hızlanmasında katalizör işlevi görmüştür.

Son derece hassas bir yapıya sahip olan Türkiye ile Yunanistan ilişkilerinde yaklaşma sürecini başlatmak kadar sürdürmek de önemli olmuştur. Bu aşamada daha önce ikili ilişkilerde yaşanan başarısız diyalog tecrübelerini göz önüne alan iki devlet, doğrudan temel sorunlara girmektense düşük politika konularına yoğunlaşarak dostluk ve işbirliği ilişkisini güçlendirmeyi amaçlamıştır. Bu amaçla iki devlet yüksek politika konularının tartışılabileceği uygun anlayış zemininin hazırlanmasını hedeflemiştir. Bu bağlamda temel sorunlarda yaşanan olumlu gelişmeler sınırlı seviyede kalmıştır. Kıbrıs Sorunu için yaklaşma süreci ortak çözüme yönelik direk bir katkı yapmamış ancak Kıbrıs'ın iki tarafına diyalog yolunda örnek olmuştur. Ege sorunlarında çözümüne yönelik ortak araştırma çalışmaları başlamıştır. Günümüzde "istikşafı görüşmeler" adıyla anılan bu çalışmalar halen devam etmektedir. Batı Trakya'da yaşayan Türklerin yaşam standartlarına bazı iyileştirmeler getirilse de bunlar beklenen seviyeyi karşılamamıştır. İnanç özgürlükleri alanında gerçekleşen bir iyileşme ise olmamıştır. Bu durum İsmail Cem'in Dışişleri Bakanlığı döneminde sonuç alınamayan bir konu olarak öne çıkmıştır.

Sürecin sürdürülmesinde birçok faktörün etkisi bulunmuştur. Bu faktörlerin başında İsmail Cem ile Yorgo Papandreu arasındaki kişisel dostluk gelmiştir. İki Bakan arasında bulunan güven ve samimiyet ortamı ikili görüşmelerin olumlu bir havada gerçekleşmesini sağlamıştır. Diğer yandan yakınlaşma sürecine dair basında yer alan olumlu haberler Türk ve Yunan halklarının birbirine olan düşman algısının zayıflamasına yardımcı olmuştur. Özellikle Gölçük ve Atina Depremleri'nde iki halkın birbirinin acısını paylaşmasında ve dayanışma göstermesinde basın büyük bir aracı rol oynamıştır. Ayrıca iş insanları ve sivil toplum kuruluşları bu süreçte birçok ortak organizasyon düzenlemiştir. Böylece iki devlet arasında ekonomik ve turizm ilişkileri güçlenmiştir.

Türkiye ile Yunanistan ilişkilerindeki yakınlaşma süreci İsmail Cem'in 2002'de Dışişleri Bakanlığı görevinden ayrılmasından sonra da devam etmiştir. Sonraki yıllarda başta ekonomi olmak üzere birçok alanda işbirliği güçlendirilmeye çalışılmıştır. Ancak yüksek politika konularında kayda değer bir gelişme yaşanmamıştır. Günümüzde iki devletin ilişkilerini temel sorunlara ek olarak Doğu Akdeniz ve mülteci sorunları meşgul etmektedir.

KAYNAKÇA

- AKKUŞ Bülent, “Tarihsel Süreç İçerisinde Türkiye-Yunanistan İlişkileri”, Yeliz Okay (Ed.), *Türk - Yunan İlişkileri Üzerine Makaleler*, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2014, ss. 325-358.
- AKSU Fuat, “Turkish-Greek Relations: From Conflict to Détente the Last Decade”, *Turkish Review of Balkan Studies*, Volume: 1, Annual 2001, pp. 167- 201.
- ARI Tayyar, "Ege Sorunu ve Türk-Yunan İlişkileri: Son Gelişmeler Işığında Kara Suları ve Hava Sahası Sorunları", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 50, Sayı: 01, 1995, ss. 51-68.
- ARIKAN Harun, “Avrupa Birliği Türkiye İlişkilerinde Yunanistan Faktörü”, *I.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 0, Sayı: 28, Aralık 2011, ss. 116-140.
- ARMAOĞLU Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, 13. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.
- ARMAOĞLU Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*, 17. Baskı, İstanbul: Alkım Yayınevi, 2010.
- ATATÜRK Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları, 2005.
- ATEŞ Toktamış, *Siyasal Tarih*, 3.Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.
- AVCI Casim, “Rum”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 35. Cilt, İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- BAŞEREN Sertaç Hami, *Ege Sorunları*, Ankara: Tüdev Yayınları No:25, 2006.
- BATUR Nur, “Dostum Yorgo'ya güvenim tam”, *Hürriyet*, 25 Haziran 2001, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/dostum-yorgoya-guvenim-tam-39250727> (e.t. 17.06.2020).
- BERBERAKIS Stelyo, “Büyük buluşma”, *Sabah*, 29 Haziran 1999, <http://arsiv.sabah.com.tr/1999/06/29/d01.html> (e.t. 29.10.2021).

- BERBEROĞLU Enis, “PKK'nın paraları Atina bankalarında”, *Hürriyet*, 30 Mayıs 1999, <https://www.hurriyet.com.tr/enis-berberoglu-pkknin-paralari-atina-bankalarinda-39082533> (e.t. 28.10.2021).
- BİLA Fikret, “Papandreu'nun ziyareti”, *Milliyet*, 22 Ocak 2000, <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/papandreunun-ziyareti-5332532> (e.t. 18.06.2020).
- BİLGE A. Suat, “Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Türkiye-Sovyetler Birliği Münasebetleri”, Mehmet Gönlübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, 9. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1996, ss. 337-427.
- BİLGE A. Suat, *Büyük Düş Türk-Yunan Siyasi İlişkileri*, 1. Baskı, Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 2000.
- BİLGİÇ Bestami S., “Atatürk Döneminde Türkiye-Yunanistan İlişkileri, 1923-1938”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 31, Sayı: 91, Bahar 2015, ss. 1-27.
- BOZDAĞLIOĞLU Yücel, “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 18, Özel Sayı S: 3, Ocak 2014, ss. 9-32.
- BÜYÜKÇOLAK Kamil Mehmet, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Yunan İlişkilerinde Yeni Bir Boyut: BALKANLAR”, Birgül Demirtaş-Coşkun (Der.), *Türkiye-Yunanistan: Eski Sorunlar, Yeni Arayışlar*, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Balkan Araştırmaları Dizisi: 7, 2002, ss. 114-158.
- CEM İsmail, *TRT’de 500 Gün: Bir Dönem Türkiye’sinin Hikayesi*, 1. Baskı, İstanbul: Cem Yayınevi, 1976.
- CEM İsmail, *Turkey in the New Century*, Expanded Second Edition, Nicosia: Rustem Publishing, 2001.
- CEM İsmail, *Türkiye, Avrupa, Avrasya Birinci Cilt Strateji, Yunanistan, Kıbrıs*, 1. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- CEM İsmail, *Türkiye, Avrupa, Avrasya İkinci Cilt Avrupa’nın “Birliği” ve Türkiye*, 1. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

CEMAL Hasan, “Cem Atina’da”, *Milliyet*, 5 Şubat 2000, <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/hasan-cemal/cem-atinada-5331184> (e.t. 18.06.2020).

ÇAKMAK ALİOĞLU Gizem, “Bir ‘Avrupa’ Azınlığı Olarak Batı Trakya Türkleri”, *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, Ekim 2018, ss. 149-168.

ÇAKMAK Haydar, *Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri*, 4. Baskı, Ankara: Barış Kitap, 2014.

ÇELİKKOL Oğuz, *Dünden Bugüne Türk - Yunan İlişkilerine Bir Bakış*, 1. Baskı, İstanbul: Bilgesam Yayınları, 2015.

ÇELİKPALA Mitat, “Rekabet ve İşbirliği İkileminde Yönünü Arayan Türk-Rus İlişkileri”, *Bilig*, Sayı: 72, Kış 2015, ss. 117 – 144.

DAYIOĞLU Ali, “2001-2012 Yunanistan’la İlişkiler”, Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 3, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, ss. 560-631.

DEMİRÖZÜ Damla, *Savaştan Barışa Giden Yol Atatürk-Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri*, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2007.

DEMIROZU Damla and PETSAS Aleksandros, “The Repercussions of the 1930 Greek-Turkish Raprochement in Türker”, *Balkan Studies*, Volume: 46, 2012, pp. 61-79.

DEMİRTAŞ COŞKUN Birgül, “Kosova’nın Bağımsızlığı ve Türk Dış Politikası (1990-2008)”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 7, Sayı: 27, Güz 2010, ss. 51-86.

DEMİRTAŞ-COŞKUN Birgül, “Ankara-Atina İlişkilerinde Son Dönem: Değişenler ve Değişmeyenler”, Birgül Demirtaş-Coşkun (Der.), *Türkiye-Yunanistan: Eski Sorunlar, Yeni Arayışlar*, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Balkan Araştırmaları Dizisi: 7, 2002, ss. 174-211.

Dışişleri Bakanı İsmail Cem Konuşmalar Demeçler Açıklamalar Haziran ’97-Nisan ’99, Ankara: Dışişleri Bakanlığı Enformasyon Dairesi Başkanlığı, 1999.

Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi (1997)

Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi (1998)

Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi (2000)

DODD Clement, *The History and Politics of the Cyprus Conflict*, First Edition, London: Palgrave Macmillan, 2010.

DÜNDAR Can, *Ben Böyle Veda Etmeliyim İsmail Cem Anlatıyor*, 1. Baskı, İstanbul: Can Yayınları, 2012.

ERHAN Çağrı ve KÜRKÇÜOĞLU Ömer, “1990-2001 İsrail’le İlişkiler”, Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 2, 14. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, ss. 568-579.

FIRAT Melek ve KÜRKÇÜOĞLU Ömer, “1990-2001 Ortadoğu’yla İlişkiler”, Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 2, 14. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, ss. 551-567.

FIRAT Melek, “1919-1923 Yunanistan’la İlişkiler”, Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 1, 20. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, ss. 178-193.

FIRAT Melek, “1960-1980 Yunanistan’la İlişkiler”, Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 1, 20. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, ss. 716-768.

FIRAT Melek, “1980-1990 Yunanistan’la İlişkiler”, Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 2, 14. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, ss. 102-123.

FIRAT Melek, “1990-2001 Yunanistan’la İlişkiler”, Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 2, 14. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, ss 440-480.

Fikret Bila, “Yeni Siyaset Belgesi”, *Milliyet*, 6 Kasım 1997, <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/yeni-siyaset-belgesi-5372210> (e.t. 23.06.2020).

- GARAN Bahanur, “Menemenlizade Mehmet Tahir’in Kaleminden 1897 Türk-Yunan Savaşı”, Yeliz Okay (Ed.), *Türk - Yunan İlişkileri Üzerine Makaleler*, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2014, ss. 399-408.
- General Assembly Official Records, 52nd Session: 14th Plenary Meeting, Friday, 26 September 1997, New York, <https://digitallibrary.un.org/record/244766> (e.t. 25.05.2020).
- General Assembly Official Records, 55th Session: 18th Plenary Meeting, Friday, 16 September 2000, New York, <https://digitallibrary.un.org/record/422476?ln=en> (e.t. 25.05.2020).
- General Assembly Official Records, 56th Session: 48th Plenary Meeting, Monday, 12 November 2001, New York, <https://digitallibrary.un.org/record/452249?ln=en> (e.t. 31.05.2020).
- GÖKÇE Cem, *İsmail Cem Olayı*, 1. Baskı, İstanbul: Panda Yayınları, 1975.
- GÖKÇEN Salim, "Dogmatik Yunan Paranoyası "Anadolu'da Rum Soykırımı"", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 31, 2006, ss. 73-92.
- GÖNLÜBOL Mehmet ve SAR Cem, “1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası”, Mehmet Gönlübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, 9. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1996, ss. 3-133.
- GÜLBOY G. Pınar Erkem, ”Yunanistan’ın Bağımsızlığı ve Elen Milliyetçiliğinin Dış Etkileri”, Yeliz Okay (Ed.), *Türk - Yunan İlişkileri Üzerine Makaleler*, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2014, ss. 251-266.
- GÜNGÖRMEZ Oğuz, “Yunanistan”, Enes Bayraklı, Hasan Basri Yalçın ve Murat Yeşiltaş (Ed.), *Avrupa’da PKK Yapılanması*, 1. Baskı, İstanbul: SETA Kitapları, 2019, ss. 609-655.
- GÜREL Şükrü Sina, *Tarihsel Boyutları İçinde Türk-Yunan İlişkileri (1821-1993)*, 1. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2018.

- HATİPOĞLU M. Murat, *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1988.
- HAYTA Necdet, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Ege Adaları Sorunu”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 36, Kasım 1996, ss. 817-847.
- HERACLIDES Alexis, “Yunan-Türk Yumuşaması (1999-...) Bir İlk İnceleme”, Birgül Demirtaş-Coşkun (Der.), *Türkiye-Yunanistan: Eski Sorunlar, Yeni Arayışlar*, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Balkan Araştırmaları Dizisi: 7, 2002, ss. 31-55.
- HERACLIDES Alexis, *Yunanistan ve “Doğudan Gelen Tehlike” Türkiye*, 2.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- IFANTIS Kostas, “Greece’s Turkish Dilemmas: There and Back Again”, *Journal of Southeast European and Black Sea Studies*, Volume: 5, Issue: 3, pp. 379-394.
- İŞYAR Ömer Göksel, *Türk Dış Politikası Sorunlar ve Süreçler*, 1. Baskı, Bursa: Dora Yayıncılık, 2017.
- JELAVICH Barbara, *Balkan Tarihi: 18. ve 19. Yüzyıllar*, 3. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2013.
- KABAŞ Sedef TV, “12 Ekim 2002 | İsmail Cem | ‘Sedef Kabaş ile Sesli Düşünenler’”, *YouTube*, 30 Ağustos 2018, 00:19:05-00:20:07, <https://www.youtube.com/watch?v=cx1zCkdcqBU&t=845s> (e.t. 29.03.2020).
- KALELİOĞLU Oğuz, *Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri ve Megali-İdea*, 1. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2009.
- KAYNAR Mete Kaan ve AK Gökhan, “Ege’de Temel Sorun: Unutul[ma]yan Türk Adaları”, *International Journal of Academic Value Studies*, Vol: 3, Issue: 8, 2017, pp. 88-103.
- KEYVAN Özlem Zerrin, “Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Türkleri Sorunu”, *Mesleki Bilimler Dergisi*, Cilt:1, Sayı: 4, 2012, ss. 20-31.

- KIRBAKI Yorgo, “İsmail Cem Yunanistan’da kapak oldu”, *Milliyet*, 18 Haziran 2001, <https://www.milliyet.com.tr/pembenar/ismail-cem-yunanistan-dakapak-oldu-5280472> (e.t. 17.06.2020).
- KIRBAKI Yorgo, “Sisam’da büyük buluşma”, *Milliyet*, 24 Haziran 2001, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/sisam-da-buyuk-bulusma-5279953> (e.t. 17.06.2020).
- KIRLIDÖKME Utku, “Yunanistan’ın Türkiye Algısı Çerçevesinde Oluşan Balkan Politikası”, *Avrasya Etüdüleri*, Cilt: 50, Sayı: 2, Aralık 2016, ss. 49-72.
- KOCABAŞ Süleyman, *Tarihte ve Günümüzde Türk-Yunan Mücadelesi*, 2. Baskı, İstanbul: Vatan Yayınları, 1988.
- KOLIPOULOS John S. and VEREMIS Thanos M., *Modern Greece: A History since 1821*, First Edition, Oxford: Wiley-Blackwell, 2010.
- KÖSE Hasan, “Çözülemeyen Temel Sorunların Gölgesinde 1999 Sonrası Türkiye – Yunanistan Yakınlaşması”, *Ulusa: Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1, Haziran 2020, ss. 1-32.
- KURUBAŞ Erol, “Türk-Yunan İlişkilerinde Neo-Detant Dönemi ve İlişkilerin Geleceği”, Birgül Demirtaş-Coşkun (Der.), *Türkiye-Yunanistan: Eski Sorunlar, Yeni Arayışlar*, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Balkan Araştırmaları Dizisi: 7, 2002, ss. 1-30.
- LAZAROU Elena, “Mass Media and the Europeanization of Greek-Turkish Relations: Discourse Transformation in the Greek Press 1997-2003”, *Hellenic Observatory Papers on Greece and Southeast Europe*, GreeSE Paper No: 23, London: LSE The London School of Economics and Political Science, February 2009.
- MAVROYANNIS Andreas D., “Kıbrıs Sorununun Türk-Yunan İlişkilerine Etkisi”, Semih Vaner (Der.), *Türk-Yunan Uyuşmazlığı*, 1. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları, 1990, ss. 127-151.
- MURADOĞLU Abdullah, *Selanik’ten İstanbul’a İpekçiler ve İsmail Cem*, 1. Baskı, İstanbul: Bakış Yayınları, 2002.

- ORAN Baskın, “The Inhanli Land Dispute and the Status of the Turks in Western Thrace”, *Journal Institute of Muslim Minority Affairs*, Volume: 5, Issue: 2, July 1984, pp. 360-370.
- ORTAYLI İlber, *Osmanlı'ya Bakmak Osmanlı Çağdaşlaşması*, 1. Baskı, İstanbul: İnkılap Kitapevi, 2016.
- ÖRMECİ Ozan, *Bir Türk Sosyal Demokrati İsmail Cem*, 1. Baskı, Uşak: Aky Yayınları, 2011.
- ÖZALP Güven, “AB Yunan vetosu beklemiyor”, *Milliyet*, 8 Aralık 1999, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/ab-yunan-vetosu-beklemiyor-5231510> (e.t. 24.01.2022).
- ÖZDAL Barış, “1. Dünya Savaşı'nın Diplomasinin Gelişimine Etkileri”, Barış Özdal ve Kutay Karaca (Ed.), *Diplomasi Tarihi 2*, 1. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2019, ss. 1-80.
- ÖZDAL Barış, “1929 Büyük Bunalımı (Great Depression)”, Barış Özdal ve Kutay Karaca (Ed.), *Diplomasi Tarihi 2*, 1. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2019, ss. 104-108.
- ÖZDAL Barış, “2.Dünya Savaşı'nın Diplomasinin Gelişimine Etkileri”, Barış Özdal ve Kutay Karaca (Ed.), *Diplomasi Tarihi 2*, 1. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2019, ss. 177-258.
- ÖZDAL Barış, “The Postures and Theses of the Parties Involved in the Cyprus Problem Within the Period Until 1974”, *IGU Journal of Social Sciences*, Volume: 3, Issue: 1, April 2016, pp. 23-49.
- ÖZKAN Mehmet ve AKGÜN Birol, “Turkey's Opening to Africa”, *The Journal of Modern African Studies*, Volume: 48, Issue: 4, December 2010, pp. 525-546.
- ÖZLEM Kader, “19. Yüzyılda Balkanlar'da Yaşanan Bazı Önemli Olayların Diplomasinin Gelişimine Etkileri”, Barış Özdal ve R. Kutay Karaca (Ed.), *Diplomasi Tarihi 1*, 3. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2018, ss. 589-624.

- ÖZLEM Kader, “Balkan Antantı”, Barış Özdal ve Kutay Karaca (Ed.), *Diplomasi Tarihi* 2, 1. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2019, ss. 149-153.
- ÖZLEM Kader, “Bulgaristan-Yunanistan Nüfus Mübadelesi ile Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi Arasındaki Etkileşimin Değerlendirilmesi”, *International Journal of Social Inquiry*, Cilt: 12, Sayı: 1, Haziran 2019, ss. 219-238.
- ÖZLEM Kader, “Cumhuriyet Döneminde Balkanlar’dan Türkiye’ye Yönelik Göç Hareketleri”, Barış Özdal (Ed.), *Uluslararası Göç ve Nüfus Hareketleri Bağlamında Türkiye*, 1. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2018, ss. 87-118.
- ÖZLEM Kader, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde ABD’nin ve Türkiye’nin Balkanlar Politikalarının Bosna Hersek, Kosova ve Makedonya Krizleri Örneğinde İncelenmesi”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, Aralık 2012, ss. 23-40.
- ÖZLEM Kader, *Türkiye’nin Balkan Türkleri Politikası (1991-2014)*, 1. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2016.
- ÖZMAN Aydoğan, *Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi*, İstanbul: İstanbul Deniz Ticaret Odası Yayınları, No: 5, 1984.
- ÖZTÜRK Duygu, “Yunanistan’ın Pasok’lu Yılları ve Türkiye ile İlişkiler”, Yeliz Okay (Ed.), *Türk - Yunan İlişkileri Üzerine Makaleler*, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2014, ss. 137-162.
- PAZARCI Hüseyin, *Uluslararası Hukuk*, Gözden Geçirilmiş 12. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi, 2013.
- PAZARCI Hüseyin, “Ege Denizi’ndeki Türk-Yunan Sorunları’nın Hukuki Yönü”, Semih Vaner (Der.), *Türk-Yunan Uyuşmazlığı*, 1. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları, 1990, ss. 106-126.
- POLLEY Martin, *An A-Z of Modern Europe Since 1789*, First Edition, London: Routledge, 2000.
- SADRAZAM Halil (Haz.), *Kıbrıs’ta Varoluş Mücadelemiz Şehitliklerimiz ve Anıtlarımız*, Türkiye Şehitlikleri İmar Vakfı Yayınları No: 4, İstanbul: Özyürek Yayınevi, 1990.

- SARIKOYUNCU DEĞERLİ Esra, “Atatürk Dönemi Türk-Yunan Siyasi İlişkileri”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:15, Ağustos 2006, ss. 239-262.
- SCHMITT Michael N., “Aegean Angst: A Historical and Legal Analysis of the Greek-Turkish Dispute”, *Roger Williams University Law Review*, Volume: 2, Issue: 1, Article: 2, Fall 1996, pp. 15-56.
- SENGUPTA Anita, *Myth and Rhetoric of the Turkish Model: Exploring Developmental Alternatives*, First Edition, New Delhi: Springer, 2014.
- SOLAK İsmet, *İsmail Cem Dosyası*, 1. Baskı, Ankara: Anka Yayınları, 1975.
- SOURMELI Rhea, “Greek Minister begins official visit to Turkey as relations improve”, *The Irish Times*, 20 Ocak 2000, <https://www.irishtimes.com/news/greek-minister-begins-official-visit-to-turkey-as-relations-improve-1.235852> (e.t. 15.06.2020).
- SOYSAL İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, Cilt 1, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.
- SÖNMEZOĞLU Faruk, *Türkiye Yunanistan İlişkileri ve Büyük Güçler*, İstanbul: Der Yayınları, 2000.
- TINÇ Ferai, “Ege'de dönüş yok artık”, 21 Ocak 2000, *Hürriyet*, <https://www.hurriyet.com.tr/ferai-tinc-egede-donus-yok-artik-39127639> (e.t. 18.06.2020).
- TINÇ Ferai, “Yunanistan kendisine şaşırды”, *Hürriyet*, 29 Ağustos 1999, <https://www.hurriyet.com.tr/ferai-tinc-yunanistan-kendisine-sasirdi-39098778> (e.t. 15.06.2020).
- TORUN Abdullah, “Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Geleneksel ve Yeni Güvenlik Politikası Açısından Yunanistan'a Yaklaşımının Karşılaştırmalı Analizi”, *Uluslararası Balkan Kongresi'nde Sunulan Tebliğ*, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli, 28 – 29 Nisan 2014, ss. 328-335.

- TSAKONAS Panayotis J., *The Incomplete Breakthrough in Greek–Turkish Relations: Grasping Greece’s Socialization Strategy*, First Edition, London: Palgrave Macmillan, 2010.
- TSAROUHAS Dimitris and YAZGAN Nüve, “Trade, non-state actors and conflict: evidence from Greece and Turkey”, *Cambridge Review of International Affairs*, Volume: 31, Issue: 3-4, December 2018, pp. 1-23.
- TURAN Orhan, “İngiliz Arşiv Belgelerine Göre Yunan Ordusu’nun İzmir’e Çıkması ve İşgale İlişkin Tanıklıklar”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVIII/Özel Sayı, 2018, ss. 103-126.
- UÇAROL Rıfat, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, 4. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995.
- UĞURLU ŞENEL Nilüfer, “1930 Yılı Türk-Yunan Dostluk Çabaları”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2012, Sayı: 21, ss. 119-150.
- ULUENGİN Hadi, “Kalos Irthate Papandreu”, *Hürriyet*, 20 Ocak 2000, <https://www.hurriyet.com.tr/hadi-uluengin-kalos-irthate-papandreu-39127364> (e.t. 18.06.2020).
- USTA Nazlı, “Türk-Yunan Ekonomik İlişkileri: Ekonomik Bağımlılıktan Çatışma Çözümüne”, M. Ulvi Saran, Yusuf Pustu, Berna Aksoy ve Hatice Altunok (Ed.), *Üç Deniz Havzası Ülkeleri Ortak Yönetim Kültürü ve Yeniden Yapılanma Sorunları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul, 13-16 Ekim 2012, ss. 513-522.
- UTKUGÜN Ceren, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’den Yunanistan’a Yapılan İnsani Yardım Faaliyetleri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 2, Aralık 2016, ss. 199-219.
- UZUN Bülent, “Kıbrıs’ta Türk adımı”, *Sabah*, 1 Eylül 1998, <http://arsiv.sabah.com.tr/1998/09/01/r01.html> (e.t. 22.12.2021).
- UZUN Hakan, “1919-1950 Yılları Arasında Türkiye-Yunanistan İlişkileri”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi*, Cilt: 5, Sayı: 2, 2004, ss. 35-50.

VATANSEVER Müge, “Kıbrıs Sorununun Tarihi Gelişimi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 12, Özel S., 2010, ss. 1487-1530.

YILMAZ Muzaffer Ercan, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Yunan İlişkileri ve Ege Sorunu”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, Aralık 2008, ss. 27-44.

ZEYREK Deniz, “Balkan dörtlüsü NATO için el ele”, *Radikal*, 14 Şubat 2002, <http://www.radikal.com.tr/yorum/balkan-dortlusu-nato-icin-el-ele-624178/> (e.t. 08.12.2021).

“AB ve ABD'nin baskısıyla Türkiye, Yunanistan'a koşulsuz diyalog çağrısında bulundu”, *Cumhuriyet*, 25 Mart 1996, <https://www.cumhuriyetarsv.com/katalog/192/sayfa/1996/3/25/10.xhtml> (e.t. 15.07.2020).

“ABD: Atina'da PKK bürosu var”, *Milliyet*, 28 Mart 1998, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/abd-atinada-pkk-burosu-var-5365683> (e.t. 08.11.2020).

“About George Papandreu”, <https://www.asiaglobalinstitute.hku.hk/about/people/georgepapandreou> (e.t. 25.01.2022).

“Agenda 2000”, https://www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/2_turkiye_ab_iliskileri/2_1_ortaklik_iliskileri/2_1_4_diger/gundem_2000_eng.pdf (e.t. 30.05.2020).

“Ankara-Atina yakınlaşması sürecektir”, *NTV*, 9 Kasım 2001, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/117278.asp> (e.t. 22.01.2022).

“Apo, Yunanistan'ı riskli ülke yaptı”, *Hürriyet*, 21 Şubat 1999, <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/apo-yunanistani-riskli-ulke-yapti-39064242> (e.t. 16.06.2020).

“Apo'ya siyasi sığınma yok”, *Hürriyet*, 27 Kasım 1998, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/apoya-siyasi-siginma-yok-39049761> (e.t. 17.08.2021).

- “Atina PKK’dan destek çekiyor”, *Hürriyet*, 27 Haziran 1999,
<https://www.hurriyet.com.tr/dunya/atina-pkk-dan-destek-cekiyor-39088197> (e.t.
29.10.2021).
- “Atina’da İkinci Ecevit Depremi”, *Sabah*, 19 Şubat 1999,
<http://arsiv.sabah.com.tr/1992/02/19/r04.html> (e.t. 16.06.2020).
- “Atina’da 5 anlaşma imzalandı”, *Evrensel*, 5 Şubat 2000,
<https://www.evrensel.net/haber/120148/atina-da-5-anlasma-imzalandi> (e.t.
17.06.2020).
- “Atina’da dostluk buluşması”, *Hürriyet*, 5 Şubat 2000,
<https://www.hurriyet.com.tr/dunya/atinada-dostluk-bulusmasi-39131204> (e.t.
17.06.2020).
- “Atina’dan Batı Trakya ‘jesti’ ”, *Milliyet*, 19 Ekim 1999,
<https://www.milliyet.com.tr/dunya/atinadan-bati-trakya-jesti-5236013> (e.t.
03.01.2022).
- “Atina’ya iyi niyet notası”, *Milliyet*, 13 Şubat 1998,
<https://www.milliyet.com.tr/amp/dunya/atinaya-iyiniyet-notasi-5361903> (e.t.
08.11.2020).
- “Atina’yla kardeş olduk”, *Yeni Şafak*, 21 Ocak 2000,
<https://www.yenisafak.com/arsiv/2000/ocak/21/dunya.html> (e.t. 29.10.2021).
- “Balkanlar’da istikrar umudu”, *Yeni Şafak*, 6 Mart 2000,
<https://www.yenisafak.com/arsiv/2000/mart/06/d3.html> (e.t. 20.11.2021).
- “Barış bekçileri Prizren’de”, *Milliyet*, 5 Temmuz 1999,
<https://www.milliyet.com.tr/dunya/baris-bekcileri-prizrende-5245227> (e.t.
9.06.2020).
- “Başlıca Ege Denizi Sorunları”, <http://www.mfa.gov.tr/baslica-ege-denizi-sorunlari.tr.mfa> (e.t. 13.03.2020).

- “Belgrad'a 'kanı durdur' mesajı”, *Milliyet*, 9 Mart 1998,
<https://www.milliyet.com.tr/dunya/belgrada-kani-durdur-mesaji-5367133> (e.t. 25.04.2020).
- “Bu başarı Cem'in”, *Sabah*, 14 Şubat 2002,
<http://arsiv.sabah.com.tr/2002/02/14/d03.html> (e.t. 26.05.2020).
- “Cem ile Papandreu bir araya geldi”, *Hürriyet*, 3 Şubat 2002,
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/cem-ile-papandreu-biraraya-geldi-52378> (e.t. 29.10.2021).
- “Cem ile Papandreu gizlice görüşmüş”, *Hürriyet*, 7 Temmuz 1999,
<https://www.hurriyet.com.tr/dunya/cem-ile-papandreu-gizlice-gorusmus-39089949> (e.t. 29.10.2021).
- “Cem ve Papandreu Yılın Adamları”, *NTV*, 3 Mayıs 2000,
<http://arsiv.ntv.com.tr/news/3575.asp> (e.t. 17.06.2020).
- “Cem: Allah bizi ayırmasın...”, *Milliyet*, 19 Temmuz 1999,
<https://www.milliyet.com.tr/dunya/cem-allah-bizi-ayirmasin-5244037> (e.t. 25.04.2020).
- “Cem: Türkiye, Kafkasya'nın istikrar faktörü”, *Hürriyet*, 17 Şubat 2001,
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/cem-turkiye-kafkasyanin-istikrar-faktoru-39226991> (e.t. 24.05.2020).
- “Cem: Türkleri de hesaba katın”, *Radikal*, 20 Temmuz 2001,
<http://www.radikal.com.tr/yorum/cem-turkleri-de-hesaba-katin-603737/> (e.t. 25.04.2020).
- “Cem-Papandreu'dan barış girişimi”, *NTV Arşiv*, 25 Nisan 2002,
<http://arsiv.ntv.com.tr/news/148415.asp> (e.t. 26.04.2020).

- “Commission Opinion on Turkey's request for accession to the Community (20 December 1989)”, https://www.cvce.eu/content/publication/2005/2/4/4cc1acf8-06b2-40c5-bb1e-bb3d4860e7c1/publishable_en.pdf (e.t. 21.10.2021).
- “Çözüm bahara kaldı”, *Milliyet*, 5 Şubat 2000, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/cozum-bahara-kaldi-5331266> (e.t. 18.06.2020).
- “Değişimin mimarlarıyla dinozorların kavgası”, *Hürriyet*, 5 Şubat 2000, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/degisimin-mimarlarıyla-dinozorlarin-kavgasi-39131208> (e.t. 10.10.2021).
- “Denktaş'ın Klerides'e Sunduğu 29 Nisan Belgesi (07.05.2002)”, <https://ab.gov.tr/p.php?e=24425> (e.t. 02.01.2022).
- “Depremle gelen dostluk”, *Türkiye Gazetesi*, <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/Genel/a20073.aspx> (e.t. 16.06.2020).
- “Dışişleri Bakanı İsmail Cem: Suriye hâlâ bir şey anlamıyor”, *Hürriyet*, 6 Ekim 1998, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/disisleri-bakani-ismail-cem-suriye-h-l-bir-sey-anlamiyor-39041541> (e.t. 24.04.2020).
- “Dışişleri Bakanı İsmail Cem’in İlk Basın Toplantısı”, 18 Temmuz 1997, <http://realpolitik-diplomacy.blogspot.com/2011/03/disisleri-bakani-ismail-cemin-ilk-basin.html> (e.t. 18.04.2020).
- “Dışişleri Bakanı İsmail Cem’in İlk Basın Toplantısı”, 18 Temmuz 1997, <http://realpolitik-diplomacy.blogspot.com/2011/03/disisleri-bakani-ismail-cemin-ilk-basin.html> (e.t. 18.04.2020).
- “Dışişleri'nde büyük keyif”, *Milliyet*, 10 Temmuz 1997, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/disislerinde-buyuk-keyif-5392124> (e.t. 17.06.2020).
- “Dostluk zamanı”, *Milliyet*, 20 Ağustos 1999, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/dostluk-zamani-5241406> (16.06.2020).

- “Ecevit'ten Ege çıkışı”, *Radikal*, 19 Ocak 2002, <http://www.radikal.com.tr/yorum/ecevitinden-ege-cikisi-621763/> (e.t. 03.01.2022).
- “Ege’de önemli buluşma”, *NTV*, 22 Haziran 2001, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/90123.asp> (e.t. 17.06.2020).
- “Ege'de barışa dev adım”, *Hürriyet*, 9 Temmuz 1997, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/egede-barisa-dev-adim-39254221> (e.t. 16.06.2020).
- “Güneydoğu Avrupa İş Birliği Süreci (GDAÜ)”, <https://www.mfa.gov.tr/guneydogu-avrupa-isbirligi-sureci.tr.mfa> (e.t. 24.01.2022).
- “İsmail Cem’den Makedonya atağı”, *NTV Arşiv*, 11 Mayıs 2001, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/81806.asp> (e.t. 25.04.2020).
- “İsmail Cem”, <https://www.biyografya.com/biyografi/19128> (e.t. 26.03.2020).
- “Jetleşme”, *Sabah*, 18 Haziran 1998, <arsiv.sabah.com.tr/1998/06/19/r01.html> (e.t. 18.06.2020).
- “Konfederasyon çağrısı”, *Hürriyet*, 1 Eylül 1998, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/konfederasyon-cagrisi-39036229> (e.t. 20.12.2021).
- “Konfederasyon sürprizi”, *Milliyet*, 1 Eylül 1998, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/konfederasyon-surprizi-5348209> (e.t. 20.12.2021).
- “Kosova'da Mehmetçik coşkusu”, *Hürriyet*, 5 Temmuz 1999, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/kosovada-mehmetcik-coskusu-39089493> (e.t. 9.06.2020).
- “Kültürlerarası işbirliği”, *Yeni Şafak*, 13 Şubat 2002, <https://www.yenisafak.com/arsiv/2002/subat/13/gundem.html> (e.t. 26.05.2020).

- “Pangalos'tan ağır hakaret”, *Milliyet*, 26 Eylül 1997,
<https://www.milliyet.com.tr/dunya/pangalostan-agir-hakaret-5375489> (e.t.
01.11.2020).
- “Pangalos'tan Hitler benzetmesi”, *Cumhuriyet*, 10 Ocak 1998,
<https://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/1998/1/10/8.xhtml> (e.t.
01.11.2020).
- “Perastikasu gitoniamu (Geçmiş olsun komşum)”, *Hürriyet*, 8 Eylül 1999,
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/perastikasu-gitoniamu-gecmis-olsun-komsum-39100620> (e.t. 19.06.2020).
- “Petersberg Declaration made by the WEU Council of Ministers (Bonn, 19 June 1992)”,
[https://www.cvce.eu/en/obj/petersberg_declaration_made_by_the_weu_council_o
f_ministers_bonn_19_june_1992-en-16938094-bb79-41ff-951c-
f6c7aae8a97a.html](https://www.cvce.eu/en/obj/petersberg_declaration_made_by_the_weu_council_of_ministers_bonn_19_june_1992-en-16938094-bb79-41ff-951c-f6c7aae8a97a.html) (e.t. 21.10.2021).
- “PKK, Atina’da resmen büro açtı”, *Milliyet*, 1 Mayıs 1998,
<https://www.milliyet.com.tr/dunya/pkk-atina-da-resmen-buro-acti-5358165> (e.t.
08.11.2020).
- “Saddam'a dört öneri”, *Milliyet*, 6 Şubat 1998,
<https://www.milliyet.com.tr/dunya/saddama-dort-oneri-5362497> (e.t. 26.04.2020).
- “September 11 Attacks”, <https://www.history.com/topics/21st-century/9-11-attacks> (e.t.
26.05.2020).
- “Suriye'ye sabrımız kalmadı”, *Hürriyet*, 17 Eylül 1998,
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/suriyeye-sabrimiz-kalmadi-39038649> (e.t.
24.04.2020).
- “The Comprehensive Settlement of the Cyprus Problem”,
http://www.hri.org/docs/annan/Annan_Plan_April2004.pdf (e.t. 24.01.2022).
- “The Davos Declaration”, <https://widgets.weforum.org/history/1988.html> (e.t.
13.03.2020).

- “The Greek Civil War, 1944-1949”,
<https://www.nationalww2museum.org/war/articles/greek-civil-war-1944-1949>
(e.t. 21.10.2021).
- “Türkiye Afrika'ya açılıyor”, *Sabah*, 1 Temmuz 1998,
<http://arsiv.sabah.com.tr/1998/07/01/r06.html> (e.t. 24.05.2020).
- “Türkiye-AB ilişkileri tarihçesi”, *Hürriyet*, 12 Aralık 2002,
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/turkiye-ab-iliskileri-tarihcesi-114957> (e.t. 21.01.2022).
- “Umut zirvesi”, *Milliyet*, 6 Mart 2000, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/umut-zirvesi-5328471> (e.t. 20.11.2021).
- “Yardım yağıyor”, *Hürriyet*, 18 Ağustos 1999,
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/yardim-yagiyor-39096785> (e.t. 15.03.2020).